

#9 (49), 2019 część 5

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe
(Warszawa, Polska)

Czasopismo jest zarejestrowane i publikowane w Polsce. W czasopiśmie publikowane są artykuły ze wszystkich dziedzin naukowych. Czasopismo publikowane jest w języku polskim, angielskim, niemieckim i rosyjskim.

Artykuły przyjmowane są do dnia 30 każdego miesiąca.

Częstotliwość: 12 wydań rocznie.

Format - A4, kolorowy druk

Wszystkie artykuły są recenzowane

Każdy autor otrzymuje jeden bezpłatny egzemplarz czasopisma.

Bezpłatny dostęp do wersji elektronicznej czasopisma.

Zespół redakcyjny

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

Rada naukowa

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

#9 (49), 2019 part 5

East European Scientific Journal
(Warsaw, Poland)

The journal is registered and published in Poland. The journal is registered and published in Poland. Articles in all spheres of sciences are published in the journal. Journal is published in **English, German, Polish and Russian.**

Articles are accepted till the 30th day of each month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Each author receives one free printed copy of the journal

Free access to the electronic version of journal

Editorial

Editor in chief - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

The scientific council

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

**Dawid Kowalik (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**

**Peter Clarkwood(University College
London)**

**Igor Dziedzic (Polska Akademia
Nauk)**

**Alexander Klimek (Polska Akademia
Nauk)**

**Alexander Rogowski (Uniwersytet
Jagielloński)**

Kehan Schreiner(Hebrew University)

**Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**

**Anthony Maverick(Bar-Ilan
University)**

**Mikołaj Żukowski (Uniwersytet
Warszawski)**

**Mateusz Marszałek (Uniwersytet
Jagielloński)**

**Szymon Matysiak (Polska Akademia
Nauk)**

**Michał Niewiadomski (Instytut
Stosunków Międzynarodowych)**

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

**Dawid Kowalik (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**

**Peter Clarkwood(University College
London)**

**Igor Dziedzic (Polska Akademia
Nauk)**

**Alexander Klimek (Polska Akademia
Nauk)**

**Alexander Rogowski (Uniwersytet
Jagielloński)**

Kehan Schreiner(Hebrew University)

**Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**

**Anthony Maverick(Bar-Ilan
University)**

**Mikołaj Żukowski (Uniwersytet
Warszawski)**

**Mateusz Marszałek (Uniwersytet
Jagielloński)**

**Szymon Matysiak (Polska Akademia
Nauk)**

**Michał Niewiadomski (Instytut
Stosunków Międzynarodowych)**

Editor in chief - Adam Barczuk

1000 kopii.

**Wydrukowano w «Aleje Jerozolimskie
85/21, 02-001 Warszawa, Polska»**

**Wschodnioeuropejskie Czasopismo
Naukowe**

**Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001
Warszawa, Polska**

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com/>

1000 copies.

**Printed in the "Jerozolimskie 85/21, 02-
001 Warsaw, Poland»**

East European Scientific Journal

**Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw,
Poland**

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com/>

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Azimova Z., Samatov D. SOCIO-PEDAGOGICAL FEATURES OF THE TOLERANT PRINCIPLES IN PREVENTION OF SPIRITUAL ALIENATION AND INCREASING HUMAN ACTIVENESS.....	4
Корсунова Е.Н., Берднова Е.В., Коньшина Л.Е., Майскова Е.А., Самедов С.В. КОМПЕТЕНЦИИ И КОМПЕТЕНТНОСТЬ, ВОЗМОЖНОСТИ ИХ ФОРМИРОВАНИЯ С ПОЗИЦИИ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ СПОСОБНОСТИ МОЗГА.....	8
Martianova M.E. ALAIN'S TECHNOLOGY OF READING AS A PEDAGOGICAL PRINCIPLE	13
Одерій Л. Є., Бажинова А. Ю. НАВЧАННЯ ЕЛЕМЕНТАМ ДИЗАЙНУ ЯК УМОВА РОЗВИТКУ ХУДОЖНЬОЇ ТВОРЧОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	16
Плотников Д.Ю. РОЛЬ ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В РАЗВИТИИ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ЛЕТНОГО СОСТАВА ГРАЖДАНСКОЙ АВИАЦИИ КАК НЕОБХОДИМОГО УСЛОВИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....	20
Роздимаха Є. А. СОЦІОКУЛЬТУРНЕ СТАНОВЛЕННЯ НЕФОРМАЛА В СОЦІАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ	24
Shakmaeva A.V. ADDITIONAL CONSTRUCTIONS AS A MEANS OF GEOMETRIC PROBLEMS SOLVING	30

ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

Saodat F. U. BILATERAL RELATIONS OF UZBEKISTAN WITH THE COUNTRIES OF CENTRAL ASIA	41
Masharipov I. B. ACTIVATION OF POLITICAL PARTIES IS A FACTOR OF BUILDING CIVIL SOCIETY.....	43
Тураев А. С. НЕОКОНСЕРВАТИВНАЯ ПРАКТИКА: ОПЕРАЦИЯ "ИРАК"	45

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Гапонова С. А., Ловков С. Г. ИЗУЧЕНИЕ РАЗВИТИЯ И СТРУКТУРЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ СТУДЕНТОВ.....	51
Ондо Анге А. М. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ЖИТТЄВОЇ ПОЗИЦІЇ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ.....	55

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Яркова С. А., Якимова Л. Д., Кутузова А. В. ОЦЕНКА ПОТЕНЦИАЛА УПРАВЛЕНЧЕСКОГО ПЕРСОНАЛА	61
Грінченко Р. В. МАТЕМАТИКО-СТАТИСТИЧНІ ЗАСОБИ У МЕХАНІЗМІ АДАПТАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ ДО ЗМІН	66

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Azimova Z.

Doctor of Pedagogical Sciences, Andijan State University

Samatov D.

researcher of Andijan State University

SOCIO-PEDAGOGICAL FEATURES OF THE TOLERANT PRINCIPLES IN PREVENTION OF SPIRITUAL ALIENATION AND INCREASING HUMAN ACTIVENSNESS

Abstract. The article emphasizes the importance of preventing the spiritual alienation based on increasing the activeness of the individual in the society, giving specific definition of spiritual alienation and personality concepts. There is also a classification of methods that are widely used in the society to prevent individuals from being mentally alienated and to bring them up in the spirit of mutual respect, religious tolerance and interethnic harmony.

Keywords: globalization, spiritual alienation, human activity, factor, sociology, process, program, methodology, ethnic harmony, tolerance, peace.

In the context of globalization, the intersection of cultures, people and civilization, based on the idea of tolerance, needs to be overcome by various conflicts and negative attitudes in society. Against these obstacles, the problem of moral alienation seems quite natural. However, the ever-increasing diversity of the world, the escalation of social polarization, the rise of religious fanaticism and militant nationalism impede the constructive dialogue of cultures. Because this is the most difficult intercultural conflict to be solved in pedagogical practice, the uniqueness of the world of its own life, the undeniable reality of its own culture-based values, compels a person to deny and diminish other cultural values [3]. Tolerance refers to the norms of balancing various economic, social, political, ideological, spiritual relationships of people regardless of their nationality, race, lineage, economic status, religion or belief. That is, in order to avoid spiritual alienation, it is necessary to build human relationships with each other on the basis of genuine solidarity and cooperation so that each person will feel that he or she also needs others. In this regard, it is an important scientific and practical issue to identify ways to further enhance the activity of the individual by highlighting the social nature of tolerance. These efforts, first of all, are the basis of our efforts to further the spiritual development of the country, to achieve a high level of socio-political and legal culture of our citizens and, above all, to accept such responsible powers as leaders of the educational process, their fate and future depends on readiness. Therefore, the goal of democratization of society, improvement of participation of the population in the process of reforms, i.e. increase of the activity of the population has been set.

According to its historical form, tolerance is an impartial attitude towards religions, not overlapping one another, not dividing them, opposing each other, respecting the religious beliefs of a person, and not attempting to violently impose other religious ideas, such as atheists, or atheists respect for ideas that are inherently necessary [5]. The notion of modern tolerance includes not only the notion of religious and

educational tolerance that has historically been embedded in its content, but also the broader moral, cultural, ideological, and humanitarian principles. In modern societies, therefore, tolerance is interpreted as a respectful and tolerant attitude to various differences between people. In today's globalizing world, the idea of tolerance in people's minds is one of the most pressing problems. It should be noted that in the philosophical context, tolerance, the need for dialogue between cultures and civilizations, and from a pedagogical point of view, it is a social form of communication, a form of modern pedagogy [7].

Despite its high importance, the problem of tolerance is now superficially revealed, and some even seem to have resolved it. However, in our view such assumptions are inappropriate. In 1965, Herbert Marquise tried to criticize tolerance in his book "Criticism of Pure Tolerance". In particular, according to the scientist, tolerance is repressive [4]. The best way to change society for a better is to be intolerable [9]. In this context, the debate on this issue in the world science system is still intense.

The path of considering tolerance as a socio-pedagogical phenomenon requires the determination of the following sequence:

- defining the essence of the concept of tolerance,
- studying the classification of different types of tolerance,
- studying manifestations of tolerance in interpersonal relationships, including in the pedagogical process, to determine its features.

The adoption of the UNESCO Declaration of Tolerance Principles in November 1995, and the announcement of this year as the International Year of Tolerance, can be said to have opened a new phase in the development of large-scale research on tolerance.

From the analysis of the approaches to the principle of tolerance, it is clear that there is no consensus among scholars and researchers about the concept. From this point of view, it is possible to distinguish a few modern directions which are now aimed at the study of its essence. Specifically, rational,

valuable and subjective approaches have been developed to clarify the content of the phenomenon of tolerance.

An example of the rational interpretation of the principle of tolerance is an example of John Lock's ideas for recognizing other people's views and beliefs, and J.Mill's conception of the coexistence of different life-forms. The views of these classical philosophers are developed to some extent by modern Western scholars. In particular, P.Nicholson emphasizes that it is possible to go beyond the rational interpretation of tolerance and to consider this principle as a separate, independent spiritual benefit. According to S.Mendus, tolerance is a paradoxical phenomenon, since it is extremely difficult for the individual to implement. Another scholar, A.Makintayr, doubts that tolerance is a universal imperative value, which, in his view, lacks the rational safeguards to achieve spiritual and moral harmony in modern culture [8]. M.Wallcer's research shows that there are comments on different forms of tolerance [1]. It is also worth noting that the rationale of the concept of tolerance has become quite popular among CIS professionals. This is because in their scientific work, attempts to identify its peculiarities due to the structural characteristics of tolerance are a priority. In particular, A.V.Pertev's analysis of

tolerance through a conflict situation suggests that it should be understood as a transient, intermediate state rather than an end goal [2]. This approach focuses on the understanding that tolerance is not a condition that can be attained, but rather an opportunity for achieving specific goals. Besides, rational interpretations of tolerance in V.Lektorsky's scientific research are also worth noting [4].

Etymologically, the concept of "tolerance" comes from the Latin "tolerare" (to endure, tolerate). The word "tolerance" of the noun phrase is related to the word "tolerare" which, when translated into Uzbek, means "to tolerate", "to take out", "to bear," to hold. Given the etymology of the word more accurately, the word "tolerare" means "carry", "pass" because it is synonymous with the word "tollers". In addition, tolerance is a key element of "tolerance", that is, the ability to maintain a state of readiness and preparedness [2].

It should be noted that the word "tolerance" is used in the explanatory dictionary of the Uzbek language as "a broad, open approach to the matter" [9]. At the same time, the dictionary contains the word "tolerant" and is interpreted as "tolerant." It can be seen that "impatience" is interpreted as an expression of "impatience" [9].

Table 1

THE MEANING OF TOLERANCE

Language of nations	Meaning
Spanish language	Ability to recognize ideas that differ from them
French language	A relationship that assumes that others may think or act differently than you think
English language	Willingness to be patient
English language (The USA)	Living without interfering in the affairs of others or harming them. Recognizing and avoiding discrimination on religious grounds
Chinese language	Let me accept, be generous to others
Arabic language	Forgiveness, benevolence, gentleness, mercy, grace, patience, and a warm attitude toward others
Russian language	The ability to tolerate something or someone (the ability to endure the existence of something), that is, to accept something or someone, to consider what others think, to agree with something.
Persian language	Patience, endurance, willingness to reconcile

Another important point is that the word is interpreted differently in different nations and cultures, which is different from the official languages of the United Nations, as shown in Table 1.

The term "tolerance" in American scientists' research has changed its meaning over the past 25 years. Only in the neoclassical sense, the classical

definition of tolerance, which includes tolerance and indifference toward others, is believed to be fair and recognizable in equal terms with the beliefs, values, behaviors and criteria that each person's truth has established [8]. Previously, tolerance, which was previously only tolerated, is now a broader concept. For a resilient person, it is important to understand, imagine

and feel how their actions and decisions affect not only their faith and cultural traits but also other areas of life.

The principle of cultural relativity, which forms the basis of tolerance, emphasizes the equality of all cultures. However, his attempts to get rid of his ethnocentrism, to understand the other, to start his point of view, to study his life, cannot be entirely successful. Culture is inevitable as a set of common examples of true storytelling. During the course of human life, it performs a certain function. Activity is a source of personality formation, its systematic approach is a methodological basis that allows us to consider activity not as a simple value of these elements, but as a complex system of many components and the relationships between them. The most difficult of these is pedagogical activity [2].

Pedagogical activity is characterized by the uniqueness of the subject and the object, and the student is its object, but at the same time it is viewed as a subject because of its self-expression and initiative.

Pedagogical activity as a separate phenomenon of pedagogical science has a psychological nature that defines the specificity of all its components in any production by a particular culture [9]. The difference between the concept of pedagogical activity and the concept of shared activity stems from the cultural context in which the activity is performed. Within the pedagogical science, the institutional aspects of pedagogical activity are studied and the spiritual aspect expressed by pedagogical values is taken into account [10]. We believe that it is important to focus on examining the personality of the teacher, his or her thinking ability, intelligence, and individual needs, since most of the activity results depend on these characteristics. Taking into account the specific difference of pedagogical activity in the broad sense, given the peculiarities of its constituent elements, we define the definition of pedagogical activity. This requires consideration of the purpose, object, subject and learning outcomes.

Table 2

THE DEGREE OF TOLERANCE OF SUBJECTS IN THE INTERACTIONS

Degree	Characteristics of Level Indicators
Individual	Self Assignment
Interaction	Relationships to a specific person: Converting another to maintaining their autonomy
Social	Social demonstration of tolerance to various social groups, separated by their economic, sexual, professional, racial and other characteristics.
Socio-cultural	The highest level of tolerance expressed in respect, acceptance and appreciation of the diversity of world culture, forms of expression and the ways of human existence

A person who is able to live in the conditions of globalization, industrial development, modernization, being active in social formation, having a civic position, unbiased community life, willingness to solve problems, creativity, perseverance, ideology, and tolerance has become a social demand. It is impossible to build a modern civilized society without people with the above-mentioned social features, including the idea of tolerance. The practice of civil society is like the practical efforts of people with tolerant thinking in their daily lives. Therefore, upbringing in the educational environment today requires the continuity and priority of such concepts as "human - person - perfection - maturity - sustainable development - tolerance toward other human and environment." Therefore, tolerance is an important link in the educational environment and one of the main criteria for the formation of a harmonious human being. Tolerance in stabilizing the learning environment is not spontaneous, but it is a moral and pedagogical category that is consciously formed from the educational process and in a continuous and purposeful pedagogical process. Each student experiences the learning environment in the education environment. Comprehensively mature personnel are formed in the learning environment. Sustainability in the learning environment is the basis for the formation of a student's social outlook. In this

context, there is a growing demand for social functionality of the learning environment. The educational environment today is a balanced educational polygon for the formation of socially active individuals. In this regard, we believe that it is permissible to quote the words of educator A.Avloni that upbringing is for us either life or death or happiness or disaster. Being a great father, knowledge and worship is also a worship in the system of national values of Uzbeks, such qualities as honesty, tolerance, courtesy, gratitude, admiration, decency, honor, and compassion are nurtured by Islamic culture and are the source of human spirituality [10]. Therefore, the religious factor and religious beliefs were formed on the basis of tolerance and played an important role in the development of society. The process of forming a culture of tolerance in education has been brought up since ancient times, preserved through medieval Islamic spirituality, and then modernized by Uzbek educators, retaining its traditional meaning to the present day and developing new concepts. In this context, tolerance is in the process of continuous growth, change and perfection. It is in constant communication with social reality and reflects social change. Tolerance education in Uzbekistan is implemented in a pedagogical process, with a set of specific structures and features to stabilize the

educational process. However, we should acknowledge the existence and development of something that may be disastrous in any person or in a foreign culture, but that does not undermine the rights and interests of others or violates current laws. In other words, tolerance does not mean a passive, natural submission to the opinions, attitudes and actions of others. Rather, it refers to an understanding of each other, different groups, peoples, and social groups, an active ethical outlook, and pedagogical cooperation towards a positive partnership. Looking at existing research, we find that there are different approaches to the peculiarities and interpretations of the principle of tolerance. In particular, the dictionary on social work reads: "Tolerance is the principle of social work management, the recognition of cultural, racial and other differences between individuals, groups, and social communities".

The notion of "tolerance" has been around for centuries and is still being filled with different characters. The notion of tolerance is manifested in a variety of ways in connection with the historical experience of different cultures and people. The dictionaries published in the Uzbek language reveal the use of the word 'tolerance' as a synonym for 'tolerance'. Tolerance in the Explanatory Dictionary of Basic Concepts Tolerance is to respect the worldview, religious beliefs, national and ethnic characteristics, traditions and customs, prevent discrimination and humiliation in human relations, community, workplace, and neighborhood - the following implies adherence. These concepts imply the coexistence and peaceful coexistence of people of different religions, nationalities, and ethnicities within a single country." [2] With emphasis on the spiritual qualities of tolerance and the broader reflection of ethical activity within it, we can see that its national and ethnic characteristics include respect for worldviews, religious beliefs, traditions and rituals. In the context of national values in the learning environment, tolerance has gone through a certain phase, and the notion of a human being and a perfect human being is focused on cultivating such qualities as tolerance, gentleness, nonviolence, and forgiveness.

The time itself shows that in today's world, where the contradictions are growing, it is more important

than ever to increase the spiritual immunity of our young people and meaningfully spend their leisure time. Therefore, President Sh. Mirziyoyev adopted the "Strategy of Action on the Five Priority Areas of Development of the Republic of Uzbekistan for 2017-2021" and approved five new initiatives on social, spiritual and educational activities, approved by the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated February 7, 2017, №. P-4947. Of course, this new society that we are building now is a practical help in overcoming the current challenges of spiritual alienation and steadfastly overcoming the current challenges for true development, perfection and freedom. There is every reason to hope that in the coming years the results of these actions will surely come.

References:

1. Маслов Н.Ф. Рабочая книга социального педагога. – М.: 1994.
2. Галагузова М. А. Социальная педагогика – М.: Владос, 2000.
3. История социальной педагогики / Под. ред. М.А. Галагузовой – М.: Владос, 2003.
4. Мунавваров А.К. Педагогика. – Т.: Ўқитувчи. 1996.
5. Йўлдошев Ж.Ф. Таълим янгиланиш йўлида. – Т.: Ўқитувчи. 2000.
6. Қуронон М. Қурбаниязова З. Ижтимоий педагогика. (маъруза матни)Т.:2003.
7. Мавлонова Р. Воҳидова Н. Ижтимоий педагогика. Т.:2007.
8. Фалсафа: энциклопедик луғат. – Т.: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, 2010. – Б.260-261; Тарбия: (отоналар ва мураббийлар учун энциклопедия). / Тузувчи М.Н.Аминов. – Т.: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, 2010. – Б.416-417.
9. Маънавият: асосий тушунчалар изоҳли луғати. – Т.: Фафур Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2010. – Б.68.
10. Рўзиев А. Референт гуруҳ ва илк ўспиринлардаги толерантлик масаласига ижтимоий-психологик ёндашув. // Ж. Халқ таълими. – 2010, №6. – Б. 97-98.

*Корсунова Е.Н.¹, Бердникова Е.В.¹**Коньшина Л.Е.¹, Майскова Е.А.¹, Самедов С.В.²**¹ к.м.н., ассистент кафедры факультетской терапии ФГБОУ ВО Саратовский ГМУ им. В.И. Разумовского Минздрава России, Саратов, Россия**² ординатор кафедры факультетской терапии ФГБОУ ВО Саратовский ГМУ им. В.И. Разумовского Минздрава России, Саратов, Россия*

КОМПЕТЕНЦИИ И КОМПЕТЕНТНОСТЬ, ВОЗМОЖНОСТИ ИХ ФОРМИРОВАНИЯ С ПОЗИЦИИ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ СПОСОБНОСТИ МОЗГА.

*Korsunova E.N. I, Berdnova E. V. I,**Konshina L.E. I, Maiskova E.A. I, Samedov S.V. 2**1 PhD, professor assistant of the faculty therapy chair of FSBEI HE V.I. Razumovsky Saratov SMU MOH Russia, Saratov, Russia**2 resident of the faculty therapy chair of FSBEI HE V.I. Razumovsky Saratov SMU MOH Russia, Saratov, Russia*

COMPETENCE AND COMPETENCIES, THE POSSIBILITY OF THEIR FORMATION FROM THE STANDPOINT OF THE FUNCTIONAL CAPACITY OF THE BRAIN

Аннотация. В статье обсуждается проблематика понятий компетенций и компетентности у обучающихся в ВУЗах, рассматриваются преимущества методологического подхода к формированию компетенций у студентов медицинского вуза. В основу данного метода положены аналитическое и синтетическое мышление, четкая последовательность (алгоритм) работы студента с обязательной постановкой цели, выбором методик её достижения, обязательным завершением работы выводом, что называется мыследеятельностью.

Обучение студентов согласно описанной в работе методологии полностью соотносится с физиологической способностью человеческого мозга, прежде всего, с чёткостью и последовательностью (иерархией) работы мозговых структур, со способностью создавать образы (энграммы), устанавливать взаимосвязь между ними, переводить их из оперативной памяти в долгосрочную, извлекать в нужные моменты. Знания–образы формируются в оперативной памяти, но период хранения их будет недолгим, если они не будут подкрепляться повторением, т.е. повторными циклами обучения. При отсутствии работы с энграммами не будут формироваться стабильные связи между образами, т.е. не будут формироваться компетенция - способность находить решения в различных ситуациях. И наоборот, насыщенность мозга большим количеством энграмм, четкая взаимосвязь между ними постепенно приведет к формированию расширенных ассоциаций между энграммами, что является предпосылкой к формированию компетентности будущего специалиста, который сможет решать проблемы, выходящие за пределы стандартных задач.

Abstract. In the article it is discussed the problems of the concepts of competence and competencies in students in universities, discusses the benefits of a methodological approach to the formation of competencies in medical students. The basis of this method is analytical and synthetic thinking, a clear sequence (algorithm) of a student's work with an obligatory goal setting, a choice of methods to achieve it, an obligatory completion of work by the conclusion, which can be defined as mental activity.

Education of students according to the methodology described in the work is fully correlated with the physiological ability of the human brain, first of all, with the clarity and consistency (hierarchy) of the brain structures, with the ability to create images (engrams), to establish a relationship between them, to translate them from operative memory in to the long term memory, to extract at the right moments. Knowledge–images are formed in memory, but their storage period will be short if they are not supported by repetition, i.e. repeated cycles of learning.

In the absence of work with engrams, stable connections between images will not be formed, i.e. competence - the ability to find solutions in different situations-will not be formed also. Conversely, the saturation of the brain with a large number of engrams, a clear relationship between them will gradually lead to the formation of expanded associations between engrams, which is a prerequisite for the formation of the competence of the future specialist who will be able to solve problems beyond the standard tasks.

Ключевые слова: алгоритм, мышление, мозг, методология, энграммы, компетенции, компетентность.

Keywords: algorithm, thinking, brain, methodology, engrams, competencies, competence.

Согласно Концепции модернизации российского образования, целью современного профессионального обучения является подготовка конкурентоспособных специалистов, способных системно мыслить и действовать, обладающих творческой активностью, лидерскими качествами, отличающихся инициативностью и самостоятельностью, то есть обладающих ключевыми компетенциями. В этой связи, термины «компетентность» и «компетенция» приобретают все более широкое распространение в образовательной среде [1].

Описанный подход к обучению обусловлен всеобъемлющей господствующей идеей Болонского процесса. Задачи, которые выдвигались данным институтом реформирования, предусматривали единое образовательное пространство, европейские стандарты и принципы по обеспечению качества высшего образования, «мобильность» студентов и преподавателей, межгосударственный обмен специалистами, доступность европейского образования. Центр внимания был смещён с преподавания на обучение.

Однако за прошедшие 19 лет реализация Болонской концепции сталкивается с серьезными проблемами. Так в итоговом докладе о 15-тилетии Болонского процесса [2] эксперты высказываются с очевидной тревогой по ряду важнейших обстоятельств, среди которых демографические показатели и несовершенные условия финансирования, оказывающие отрицательное влияние на развитие высшего образования, приводящие к диссонансу между целями высшего образования и вузовскими возможностями. Приоритетность профессионального образования отрицательно сказывается на развитии факультетов естественных и гуманитарных наук, что уже отмечается, например, во Франции, Германии и Соединенном Королевстве. Ориентация на обучение узких специалистов в настоящее время привела к заметному снижению уровня высшего образования, развивающего аналитическое, критическое и системное мышление [3].

Нам кажется, что проблемными аспектами образования в соответствии с Болонской концепцией являются также нечеткость и неоднозначность понятий «компетенция» и «компетентность». Проведем небольшой анализ этих определений и понятий.

Зимняя И.А. предполагает, что понятие компетентности введено Аристотелем, изучавшим «возможности состояния человека, обозначаемого греческим "atere" – «сила, которая развивалась и совершенствовалась до такой степени, что стала характерной чертой личности» [4]. Понятие компетентности было описано Н. Хомским в работе «Аспекты теории синтаксиса», а Р. Уайт в работе «Motivation reconsidered: the concept of competence» впервые наполняет понятие компетентность личностным содержанием. В 70-е годы прошлого

века в Америке осуществляется переход к компетентностно-ориентированному образованию. С этого времени компетентность начинает трактоваться как достижение жизненного успеха, что отмечено в работах Дж. Равена [3], а потому вызывает интерес во всем мире, в частности, и в России.

В 1990 году были опубликованы работы Н.В. Кузьминой и Л.А. Петровской, в которых компетентность рассматривается, как «свойство личности», а в публикациях А.В. Хуторской как «социальное требование (норму) к образовательной подготовке ученика, необходимой для его качественной продуктивной деятельности в определенной сфере» [5].

В докладе международной комиссии по образованию для XXI века «Образование: сокровище» Жак Делор (президент ассоциации «Наша Европа», президент Международной комиссии Юнеско по проблемам образования в XXI веке) сформулировал «четыре столпа», на которых должно основываться образование: научиться познавать, научиться делать, научиться жить вместе, научиться жить. Мы считаем, что в этих кратких и ёмких словосочетаниях отразилась мечта всех ученых и учителей, ибо научить учиться – познавать, делать, просто жить и жить вместе и отдельно – главная задача любого педагога, в том числе и педагогов медицинских вузов, ведь им приходится формировать не просто компетентного специалиста, но отвечающего за здоровье и жизнь человека.

Жак Делор определил, по сути, основные глобальные компетенции, которые легли в основу универсальных компетенций федерального государственного образовательного стандарта (ФГОС) 3++, которые представлены ниже [6].

Целью нашей статьи является обоснование методологического подхода к формированию компетенций у обучающихся в медицинском вузе с учетом функциональных возможностей мозга.

Высокая ответственность педагогов медицинских вузов становится практически непомерным грузом в постоянно изменяющихся условиях формирования компетенций в Федеральных образовательных программах [7]. С одной стороны, понятна необходимость создать ФГОС, позволяющий учесть все нюансы и сложности в обучении студента-медика. С другой стороны, постоянно изменяющиеся стандарты приводят к ошибке мыслительных процессов, как у преподавателей, так и у студентов, а также свидетельствуют об отсутствии четкой стратегии и тактики в обучении [6]. Цель образования достаточна ясна – компетентный специалист, а пути достижения, иными словами методологии формирования такого специалиста, не разработаны. Какие бы компетенции не были выбраны в итоге, как бы их не классифицировали (что, безусловно, тоже важно), преподаватель сталкивается с

проблемой отсутствия методик, помогающих сформировать специалиста, обладающего такими компетенциями, да, к тому же, способного применить их в любых условиях. Не случайно в последнем ФГОС 3++ одной из восьми универсальных компетенций, на наш взгляд - главной, выбрано системное и критическое мышление.

В связи с этим, мы считаем необходимым повторно проанализировать методологию работы врача, предложенную Н.А. Ардамацким, который был не только замечательным ученым, врачом, но и талантливейшим педагогом [8]. Являясь автором множества учебных пособий, он представил в них стройную концепцию обучения студента медицинского вуза врачебной деятельности. Ардамацкий Н.А. уделял особое внимание функциональным возможностям человеческого мозга, настаивая, что именно правильное формирование мышления студента делает возможным воспитание качественного специалиста, обладающего нужными компетенциями [9]. В основу работ Ардамацкого легли идеи замечательных ученых, таких как И.П. Павлов, И.М. Сеченов, А.А. Ухтомский, П.К. Анохин, К.В. Судаков о системном подходе и системном анализе, клиническом мышлении и его воспитании и совершенствовании.

Базовыми аспектами формирования компетентного специалиста, согласно работам профессора Ардамацкого Н.А. должны быть мышление и алгоритм. Алгоритм или четкая последовательность работы обучающегося – будущего врача, включает в себя, в первую очередь постановку цели, а во вторую обязательный обоснованный вывод по каждому разделу работы [10, 11].

Мышление – это качество субъекта, его вооруженность образами и схемами, которые формируются в результате взаимодействия субъекта и объекта в определенных структурах мозга, методологическая подготовка и качества личности. Необходимо подчеркнуть, что в основе мышления человека лежат как врожденные особенности мозговых структур, так и возможность его воспитания и развития.

Фундаментальные открытия на молекулярном и клеточном уровнях организации мозга значительно расширили объяснение нейрофизиологических механизмов мотиваций, эмоций, процессов памяти, мышления, лежащих в основе поведенческой и психической деятельности человека, способности к обучению, творчеству. Известно, что ребенок рождается с определенными структурными и функциональными возможностями мозга, далее идет насыщение мозга образами или энграммами (образами или понятиями), которые формируются в микроколоннах мозга. Процесс создания энграмм происходит с индивидуально различной скоростью и тесно связан с физическим развитием малыша; это объясняется тем, что двигательная активность

способствует процессу добывания всех признаков каждого образа (предмета), и более высокий уровень физических возможностей ускоряет познание. Исходя из вышеизложенного, каждому субъекту требуется определенное время для формирования образов [12, 13].

Прежнее образование, существовавшее в СССР, в целом формировалось эмпирически и включало в себя временной промежуток, рассчитанный на ученика, обладающего средними способностями к познавательной деятельности; в настоящее время, в эру развития цифрового обучения, необходимость выделения определенного периода для обучающегося практически не учитывается. Энграммы у детей младших классов не только несовершенно, но и неустойчивы, при этом их качество и количество крайне важно для последующего создания системоквантов.

Системокванты - дискретные отрезки психической и поведенческой деятельности от формирования потребности к ее удовлетворению, включающие последовательно сменяющие друг друга стадии: определение цели, постановка задач, принятие решения, предвидение результата, постоянная оценка параметров достигаемых результатов, соответствия поставленным задачам. Из определения системокванта следует, что это не статическое состояние мозга, а динамический процесс. Причем для учителя это процесс «научения» познанию (мышлению), для ученика – собственно познание. Физиологи объясняют этот механизм формированием связей между энграммами – образами, сформированными при обучении, и чем устойчивее эти связи, именуемые «дорожками» познания, тем логичнее становится мышление [8, 14].

Необходимо отметить, что в настоящее время на первый курс приходят студенты со значительным дефицитом энграмм, как уже упоминалось ранее, но самым печальным является низкий уровень «дорожек» логического познания. Как не странно, этому способствует компьютеризация обучения, раннее использование гаджетов, формирующих только «тень» энграмм. Ведь нажав на кнопку своего смартфона, ребенок получает незамедлительный результат, т.е. необходимый образ, возможно, очень красочный, но мимолетный, не оставляющий необходимого информационного следа в памяти, только мелькнувшая тень. В итоге мы получаем субъекта с неразвитым мышлением. Язык (речь) - есть способ выражения мыслей, и потому студент, ныне пришедший на первый курс, имеет обедненный речевой запас (выражать нечего!).

Значит ли это, что обучать медицинскому или другому делу сейчас становится невозможно? В целом – да, а в общем - нет. Безусловно, появились определенные трудности обучения, в сравнении с прежними годами, и это, мы думаем, подтвердят преподаватели любых вузов. Мало впечатляют слова, которые повсеместно слышны в массмедиа,

что современное поколение совсем другое! Пусть будет другое, но оно не должно мыслить обрывками слов и обращаться к гаджетам при попытке ответить на простейшие вопросы!

В сложившихся условиях применение методологии, разработанной Н.А. Ардаматским, приобретает все большую важность.

Рассмотрим основные положения, которые выдвигались профессором Н.А. Ардаматским. Прежде всего, следует определиться с понятием работа, в том числе работа врача и последовательностью (алгоритмом) ее выполнения.

Работа определяется как целостность умственной деятельности (мышления) и изменений внешней активности, подчиненных достижению цели, при решающем значении мышления [9, 10]. Данное определение подчеркивает главенство мышления в любой деятельности, что весьма согласуется с первой и самой важной универсальной компетенцией. Выделяется три этапа процесса: подготовительный, этап взаимодействия и оценочный.

Подготовительный (первый) этап работы осуществляется только целенаправленной умственной деятельностью – это построение (умственное планирование) своеобразного проекта взаимодействия с пациентом, последовательность шагов, изменение подходов в зависимости от получаемых результатов и т.д. это путь формирования универсальной компетенции УК-2 (разработка и реализация проектов).

Но планировать взаимодействие в определенном направлении можно только имея в оперативной памяти значительное количество образов - энграмм, иными словами *знаний*, и уже установленных взаимосвязей между ними (то есть умения оперировать знаниями), а также обладая способностью быстрого извлечения образов для их сравнения с новыми признаками (*навык*). Это означает, что знания, умения и навыки (ЗУНы) принципиально необходимы для формирования врачебного мышления.

Знания тем обширнее, чем большим количеством энграмм насыщен мозг. Энграммы должны быть четкими, долго «не стираемыми», тогда знания будут более прочными. При стабильных условиях и неоднократном повторении энграммы или «отпечатки действительности», формирующиеся в соответствующих структурах мозга, становятся устойчивыми, стереотипными, могут сохраняться всю жизнь. Следовательно, чем больше студент посмотрит пациентов с решением однотипных задач, тем лучше.

В мозгу должны сформироваться своеобразные взаимосвязи – «дорожки» между образами поврежденных органов, что формирует представление о механизмах патогенеза, закономерностью последовательного вовлечения органов в патологический процесс при каждом конкретном заболевании (умения). Здесь очень важна методика построения занятий – их модульность, так как легче усваивать материал,

посвященный одной патологии или патологии одной системы, и повторяемость информации, что делает взаимосвязи более устойчивыми. Таким образом, модульная система преподавания имеет свое когнитивно-физиологическое обоснование.

Извлечение энграмм. Эта работа необходима студенту-врачу при встрече с новым пациентом. Извлечение сформированных образов пораженных органов необходимо для сравнения с вновь получаемой информацией о заболевании, имеющегося у пациента. Механизмом извлечения энграмм является доминирующая мотивация, в которой функциональные системы выступают в роли ведущих факторов, считывающих ранее сформированные энграммы. Установлено, что последовательный алгоритм достижения цели выстраивается именно так, как усваивались события в процессе обучения. При каждом очередном возникновении потребности извлечения энграмм доминирующее мотивационное возбуждение последовательно активизирует элементы выработанной на основе предшествующего опыта и знаний энграммы. Чем чаще это происходит, тем меньше времени уходит на извлечение энграмм, то есть формируются стереотипы действий (навыки), что значительно облегчает и делает более быстрой работу, как умственную, так и физическую. У человека все обучение на словесной основе связано с формированием стереотипов знаний, умений, навыков, формирующих его интеллект.

Вспомним, что мышление – это процесс установления взаимосвязи между энграммами, их логическое обоснование, квантирование выполнения процесса, сравнение и обязательное достижение положительного результата и его оценка. Процесс познания в медицинском вузе представляет собой создание и закрепление энграмм (образов) здоровых органов их функционирования, а затем образов поврежденных органов с изменением их функции, насыщение подобными знаниями мозга. Чем четче и устойчивее энграммы, тем крепче приобретенные знания. Энграммы формируются в мозге различными способами. Естественно, что энграммы поврежденных органов добываются при работе с пациентом. Поэтому, можно утверждать, что современный подход с все большим использованием симуляционного обучения в медицинском вузе вряд ли способствует формированию клинического мышления.

Второй этап работы – это взаимодействие врача и пациента, это работа в команде вместе с товарищами, где успешно вырабатывается способность осуществлять социальное взаимодействие и реализовывать свою роль в команде (УК-3, командная работа и лидерство).

Если план умственных операций был составлен оптимально, то взаимодействие будет эффективным, время минимальным, результат максимальным. В процессе реализации плана могут встречаться неординарные ситуации, что потребует

от врача изменения целей и/или методики достижения этих целей (изменение проекта). На данном этапе очень важна командная работа группы студентов, при которой выявляются лидеры с более пластично организованным мышлением, выявляется взаимопомощь и взаимозаменяемость. Безусловно, важна роль преподавателя, который скорректирует возможные ошибки.

Третий этап работы – оценочный. Он наиболее сложен, так как обязывает студента, врача сформировать заключение и обосновать его. Данный этап является обязательным, ибо отсутствие заключения свидетельствует о непонимании студентом сути процесса и ошибочном планировании дальнейшей работы, иными словами, студент не достиг поставленной цели! Дальнейшие действия обучающегося характеризуют личностные качества студента, мобильность мышления, что формирует универсальную компетенцию – УК-6 (самоорганизация и саморазвитие (в том числе здоровьесбережение)).

Обсуждение оценочного этапа в группе позволяет оценить коммуникабельность студентов, способность к межкультурному взаимодействию и взаимопомощи (УК-5, межкультурное взаимодействие), и, конечно, характеризует пластичность и совершенство мышления ученика, его обучаемость.

Так происходит формирование компетенций не только в медицинском вузе, но и в любом другом. Повторяемость описанных этапов процесса в целом, с разными пациентами, т.е. пациентами с различной патологией, обладающими каждый своими чертами характера, способностью отвечать на вопросы, постепенно приведёт к формированию у будущего специалиста компетентности. Подчеркнем еще раз, что для формирования врача необходима повторяемость неординарных ситуаций (каждый пациент неординарен) и командная работа, что всегда присутствовало в медицинской школе при работе у постели больного. Именно поэтому переход на симуляционное обучение, на наш взгляд преждевременен, в связи с отсутствием разнообразия симуляторов для обучения мышлению. Имеющиеся в настоящее время симуляторы способствуют и необходимы для отработки только сугубо определенных навыков! Но если мы говорим о воспитании компетенций и компетентности, то симуляторы – это только одна из составных частей для достижения этих целей.

В заключение хочется вновь отметить, что в основе любой деятельности лежит мышление, поэтому выполнение работы и называется «мыследеятельностью», в транскрипции Н.А. Ардаматского – «мышледеятельностью». Следовательно, чем более совершенным мышлением обладает студент, тем компетентнее он будет как специалист в будущем.

Список литературы:

1. Ларионова М. В. Формирование общеевропейского образовательного пространства: задачи Российской высшей школы // Вопросы образования. 2015. № 4. С. 52-56.
2. Sursock A. Trends 2015: Learning and teaching in European universities // European university association. 2015. P. 128.
3. Баденко И. В., Селезнев Н. А. Обеспечение качества высшего образования: современный опыт // Высшее образование России. 2017. №11 (217). С. 193-205.
4. Галашкина Ю. М. Теоретический аспект компетентности. Виды компетенции. Формирование компетенции как фактора конкурентоспособности работника // Вопросы экономики и управления. 2016. №5. С. 138-142.
5. Хуторской А. В. Компетентностный подход в обучении // Научно-методическое пособие. М.: Издательство «Эйдос»; Издательство Института образования человека. 2013. С. 73.
6. Семенова О. А., Карась С. И., Аржаник М. Б., Острикова О. И., Корнева И. О. Формирование профессиональных компетенций в ходе проектного обучения студентов медицинских вузов // Медицинское образование и профессиональное развитие. 2015. №4 (22). С.56-63.
7. Кочетов В. С. Образование, конкуренция, общегражданская идентичность и устойчивое развитие // Педагогика. 2015. № 10. С. 3-14.
8. Модель медицинского образования Казахского Национального медицинского университета им. С. Д. Асфендиярова: Глазами будущих медиков // Алматы. 2012. С. 82.
9. Киреев М.В. Системная организация работы мозга при обеспечении целенаправленного поведения // Диссертация на соискание ученой степени доктора биологических наук. Санкт-Петербург. 2017.
10. Ардаматский Н. А. Клиническое мышление, его воспитание и совершенствование // Приволжское книжное издательство. 1992. С. 53-105.
11. Ардаматский Н. А., Захаров И. А. Подготовка менеджеров медицинского профиля // Издательство Саратовского медицинского университета. 1997. С. 45-53.
12. Большаков А. А., Вешнева И. В., Мельников Л. А. Новые методы матем. моделир. динамики и управления формированием компетенций в процессе обучения в вузе // М.: Гор. Линия – Телеком. 2014. С. 248.
13. Основы психолого-дидактической компетентности преподавателя медицинского вуза. М.: Ленанд. 2014. С. 230.
14. О'Коннор Д., Макдермотт И. Искусство системного мышления. Необходимые знания о системах и творческом подходе к решению проблем // Москва. 2014. С. 100-105.

ALAIN'S TECHNOLOGY OF READING AS A PEDAGOGICAL PRINCIPLE

Summary: The article analyzes Alain's technology of reading, which consists of detailed reading and its discussion. Two stages of the reader's perception are determined. The stimulating effect of literary works, the developing of empathic, communicative and creative skills is proved. The educative role of studying prose and poetry is investigated. The article presents Alain's required reading list which includes the works of Molière, Stendal, M. Proust, H. de Balzac, L. Tolstoy, P. Claudel, and their analyses.

Key words: detailed reading, required reading list, aesthetic education, motivation, positive perception.

Introduction. The end of the XIX and the beginning XX of the centuries are marked with the appearance of a great number of new pedagogical ideas and methods. One of the representatives of philosophical pedagogy is French philosopher and teacher Alain, whose pedagogical concepts were represented at such educational institutions as Pontivy, Lorient, Lycée Pierre Corneille in Rouen, Lycée Condorcet and Lycée Michelet and Lycée Henri-IV in Paris. Alain is described as a supporter of "strict education", which includes the development of ambitiousness and patience. According to his famous work "Propos sur l'éducation", the specific characteristic of his concept is to teach children to classical literature, music, and architecture which aim is to promote a love for art and aesthetic sensitivity. Having studied the problem of reading technics, Alain has determined that the detailed reading was increasingly frequently replaced by skimming. Nowadays due to increased life pace and social networking websites, this problem is found to be extreme actual.

Actual scientific researches and issues analysis. The theoretical basis of the research is the works of F. Naidich, L. Rosendatt, P. Reire about reading techniques. Alain's main methods of studying are described in works of such scientists as R. Lalou, A. Maurois, J. Harzelec etc.

Previously unsettled problem constituent. Despite numerous scientific works devoted to Alain's pedagogical concept, the idea of reading as one of the pedagogical principles is not disclosed.

Main purpose of the article is to analyze Alain's perception of "useful reading" and to determine his required reading list to nourish the ability to critical thinking.

Results and discussions. According to Alain, reading is not only the knowing of the alphabet and the ability of symbol decoding, but also understanding of grammar constructions appropriateness, their variation, the combination of lexical items, bound with grammar rules. During reading a person receives the knowledge which helps him to develop a model of his thoughts and their correct expression [2, p. 61]. Each word, that we use, meets an idea and the right word picture gives us a brief overview of a person's life vision and judgments [1, p. 61].

Studying the evolutionary progress of humanity, the scientist has concluded that writing language has

played a key role in knowledge transmission which helped to focus on man's mental world and variably interpret the written information [1, p. 51]. Alain has analyzed the literary genres and their influence on formation of the cognitive mind, starting from childhood till old age.

The French educator was trying to prove that the formation of a personality starts with the first days of our life. From the earliest times a **song** has been used as communication of information and a special mood. Enikeeva A. underlines that during the early years there is the formation of the most important vital functions and the development of brain activity. During the first, year a child's brain is enlarged fourfold and listening to songs helps not only with music and rhythm perception but also with the understanding of conversational speech and verbalization [3, p. 19]. Alain agrees with his colleague, adding that a song calms a child, it serves as a safety signal. It also forms the understanding of "esthetics" and "music and language harmony" [1, p. 11].

Poetry is one of the most difficult literary genres as it demands a lot of patience and effort. Emile-August Chartier compares it with other genres. According to him prose is "full of actions and objects, it refuses from rhythm" and a song "often misses words". The scholar concludes that due to melodiousness, rhythm, rhyme, and meaningfulness, poetry unites all the elements of art [2, p. 15]. Good poetry is an unusual alliance of different shades of sadness: encouraging, happy, melancholic, tragic. This contrast captures and creates a "grace effect" [2, p. 14]. Alain's idea is that poetry instills a sense of beauty, harmony and empathy. Poetry is focused on transferring the palette of feelings. Its structure forms a special word order which motivates to read and reflect on the content [7, p. 315]. Reading poems stimulates:

- *The development of empathic skills.* A person can understand or imagine an author's feelings, it addresses the question of the necessity to listen to a different opinion, to try to understand it, to draw certain conclusions.

- *Aesthetic education,* the aim of which is the formation of artistic perception, the willingness to use the elements of the beautiful in everyday life, to motivate students to improve themselves spiritually and morally, to correct their behavior.

- *Creative activity.* The preparatory work that combines discussing ideas, analyzing details, finding

ways and means for its realization, and accumulating the necessary information, is necessary to create any art project. Creative activity depends on the inspiration that mobilizes the energy potential, intuitive reasoning, appearance of new images. It is poetry that motivates, adds a sense of meaning and gives an idea of different life situations [7, p. 316].

The scientist holds the view that **prose** was formed by reasonableness [**Bląd! Nie można odnaleźć źródła odwołania.**, c. 69]. It helps to understand human nature by analyzing the heroes' problems. Students study how personalities, with different temper and social status, build their behavior. Alain believes that an interest in literature lies in the human factor that creates genuine emotions [2, p. 85].

An important point for engaging a child in reading is a positive attitude towards literature. Alain insists that the external characteristics of the book are of great importance for the child [1, p. 64]. According to psychological research, positive orientation to the process of human perception can be provided using external or internal factors [8]. The physical properties of the book are related to external factors that influence a person's perception of reality. It can be concluded that the external characteristics of the book educate the child's aesthetic taste, cultivate interest and a positive attitude to reading.

The next important aspect is reading perception. Alain raises the issue of "fast reading" propagation. There are two stages of the reader's perception. At first, people focus on the entire page to capture key points and understand the overall content. The next step is to focus on a particular part, that often takes a short period of time. The scientist is concerned that the number of students who stop at the first stage and do not try to delve into reflections on the received information is increasing [1, p. 64]. "Incorrect" reading and lack of theoretical knowledge lead to the phenomenon when knowledge remains in a memorized phrase. German scientist G.K. Lichtenberg shares qualms with his French colleague, noting that "there are very many people who read simply to prevent themselves from thinking» [6, p. 364].

A person can perceive a limited amount of information in a short time, so after that, attention must be supported by volitional efforts or strong interest [4, p. 32]. Alain gives an example of H. de Balzac's "Lilies in the Valley", which many readers find boring. The scientist warns supporters of this thought from "superficial reading", believing that it is the cause of their uncertain attitude. Alain sends us to a passage where the novel's heroine senses water through the wall and emphasizes a talented description of a woman's agony. Using this example, the teacher only accentuates the necessity of a detailed analysis of the work, which is impossible without careful and repeated reading. According to the scientist, it helps to concentrate and enjoy the masterpieces: "A happy person is that who can read and reread" [1, p. 110]. Moreover, the scientist suggests that a person who has achieved reading skills can be considered a mentor to others. D. Perno states that Alain's reading method

transforms this process into a form of meditative art [1, p. 110], which explains about the universal values, problems, and possibilities of their prevention or solution.

Continuing the idea of a man's literature perception, the French scientist studies the unity of form and content. According to Alain, "every great work is both a poem and a thought" [1, p. 64]. He considered that from the school desk, a student must perceive this harmony, which will help him to focus on analytical reading [1, p. 66]. Alain compares style to a tool, a material condition for expressing ideas. The stylistic framing, of course, is important, but the success of a literary creation is in discovering the truth, the old truth under new circumstances, and a new design [1, p. 74]. Alain insists on learning "difficult" works to study at school. It is expected that a teacher should pay attention not only to the storyline, but also to historical details, descriptions of places and clothing [1, p. 78]. An illustration of the detailed analysis is an episode from Georges Sand's novel "Consuelo" in which the hero thinks of a new armchair, a rare piece of furniture that emphasizes the style of the room and the personality of the character. Alain is fascinated by the richness of the author's language, who uses an "energetic metaphor that reproduces the transformation from an antiquary to an expert", [1, p. 80] which symbolizes the transformation of the person's emotional state.

Also, the French educator tries to explain the stimulating effect of literary works when admiration transforms into inspiration. The scientist believes that the true masterpiece inspires a person to creative activity, allows him to understand his nature and disposes to quest for his own "genius". Alain emphasizes that to be motivated, a person needs to identify the idea that has fascinated him and analyze the cause of its extraordinariness [1, p. 105]. After all, the underlying key moments of the work allows the student to understand the stage of the formation of his personality.

The French scientist considered that one of the literature studies aims is to teach children to understand and respect great writers. His student D. Harzelek mentioned that the teacher never denied famous people's ideas. The constant willingness to listen and the desire to understand the geniuses' thoughts develop critical thinking and provide extensive knowledge of human capacity [5].

During his educational practice, Alain studied literary works to form a required reading list. In the work dedicated to writing, "Propos de littérature" [1] Alain has analyzed the following works, which should help to educate a cultural, intelligent, confident and hardworking personality:

1. Molière "Le Bourgeois gentil homm" (*The Bourgeois Gentleman*). Alain regards Molière as one of the universal writers, as his fans are the representatives of different social classes and ages. The success of this literary artist the scientist noticed in a masterful irony, which accurately highlights the disadvantages of society and the possibility of serious consequences of

domestic conflicts. The scientist compares the irony of Molière with “reasonable beautiful words” that make people know themselves and expose human stupidity and ignorance [1, p. 116]. The French writer did not pass the problem of education. In his work “Le Bourgeois gentil homme” Molière describes one of the character’s lessons and demonstrates the importance of a comprehensive “deep” education, which cannot be replaced by “interesting lessons”. Chartier emphasizes that the key element of the Molière’s style is a “good” irony. It aims to influence the audience’s perceptions of vital problems and to improve the situation. The scientist stresses that revealing and understanding irony leads to the transition to a new level of knowledge [1, p. 117]. The contradiction between literal and hidden meaning creates an emotional response that alters the human world view. At the same time, irony helps a student to recognize and reply to criticism.

2. *Stendhal “Lamiel”*. Analyzing this novel, Alain suggests paying attention to an episode where the hero is forced to use a green holly to mask her beauty. The scientist advises using this case for discussing the topic “The idea of beauty”. The example of Lamiel demonstrates how easily people can change their appearance depending on the situation and manipulate others [1, p. 128]. At all times, the phenomenon of beauty was one of the most important content-value orientations in public consciousness. That is why it is important to include literary works which include discussion subjects about ideas and perceptions of beauty in the educational process.

3. *M. Proust “À la recherche du temps perdu” (In Search of Lost Time)*. According to Alain, this work is unique because of Proust’s new aesthetic perception of the world. Proust noted that his work was an attempt to create a series of works about the subconscious [9]. The purpose of this literary work is to analyze the characters’ feelings and emotional experiences and to search the cognition method of the inner man. The author submerges into the atmosphere of the intricate relationship between dreams, reality, and memories. Alain offers the moment when through involuntary associations the main character recovers the image of the city of Combray that is associated with his childhood [1, p. 134]. This moment allows to present the topic of the interaction between our memory and the subconscious for consideration. The author focuses on the possibilities of involuntary memory that flows from the subconscious. Generated experiences and impressions prompt to past events reflections and analysis, which lead to important conclusions.

4. *H. de Balzac, “Gobseck”*. Alain admires the detailed presentation of the main character’s appearance [1, p. 160]. The description of Gobseck’s facial expressions and gestures, lifestyle, and the environment is a means of explaining the hero’s psychological characteristics. Providing an extended analysis of this workshop teaches students to pay attention to the details that help to identify the causes and consequences of the characters’ positive and negative traits. It is important to explain to children that appearance is a unique source of information about a

person’s age, ethnic, racial and religious identity, social status, experience, and feelings. The thorough study of human appearance will allow students to predict his or her intentions and to determine the level of intelligence.

5. *L. Tolstoy “War and Peace”*. Alain admits, that rereading Tolstoy’s novels, a person finds new interpretations of their morals. He supposes that the novel “War and Peace” is the illustration of condemnation of aggression and “transcendent fanaticism”. The detailed description of the war, its terrifying consequences give the true image of the whole chaos and dispel the illusion of human’s invincibility. Alain offers to pay attention to the novel’s character P. Bezukhov. Being in the center of “a terrible war storm”, Pierre is considering about all the events, weighing and summarizing them [1, p. 165]. The character’s ideas allow awaking to the fact that the nature of any war is wild and cruel, no matter what its causes are. The novel has a pacific goal, to get a message to new generations that war is a phenomenon unnatural to the human spirit, which brings only death and destruction.

6. *P. Claudel “L’Otage”*. Alain is fascinated by the French playwright Paul Claudel, the “Catholic author” whose works should be mentioned in the students’ required reading list. The French scientist gives only positive reviews to the French drama “L’Otage” and ranks it above Shakespeare’s plays [1, p. 167]. The purpose of this work is to illustrate the onerous conflict not only between social classes and political ideologies but also between human ambitions and religious values. A striking example of the society and clergy imperfection is the finale of the dramatic work when for political reasons a deceived priest is forced to marry the virtuous and believing Sygne de Coufontaine with the murderer of her parents’, rich and powerful Toussaint Turelure.

Conclusions and further researches directions.

To conclude we can confirm that Alain considered reading to be the main educational method due to which students get extensive knowledge, understand main principles and gain passive life experience. Alain’s conception of “useful reading” consists of detailed reading and necessary group discussion. The educator assures that attentive reading helps to get a sense of a literary work, educate mindfulness and hardworking. The scientist’s required reading list includes such literary genres as poetry and prose, which are considered to be important for studying. Poetry is emphasized as the combination of rhythm, rhyme, and content, which helps to capture poets’ moods and feelings, develop empathic skills, aesthetic education and creative activity. Prose focuses the reader’s attention on plot, characters and delivers the conflict of the story. Alain’s required reading list includes the works of famous writers as Molière, Steddal, M. Proust, H. de Balzac, L. Tolstoy, and C. Claudel. The masterpieces aim is to raise the questions of the conception of beauty, generosity, pacifism, friendship, and religious values. Further research work can establish the ways of integrating Alain’s conception of interaction reading in Ukrainian educational system.

References:

1. Alain Propos de litterature / Alain [Electronic resource] – Mode of access : http://classiques.uqac.ca/classiques/Alain/propos_de_litterature/alain_propos_litterature.pdf (in French).
2. Alain Propos sur l'éducation / Alain [Electronic resource] – Mode of access : http://classiques.uqac.ca/classiques/Alain/propos_sur_education/propos_sur_education.pdf (in French).
3. Enikeeva A. R. Etnopedagogicheskij potencial muzykalnogo folklora v sisteme narodnoj hudozhestvennoj literatury : uchebnoe posobie [Ethnopedagogical potential of musical folklore in the system of folk literature]/ A. R. Enikeeva. – M. Berlin : Direkt-Media, 2017. – 136 p. (in Russian)
4. Golovko S. B. Dizajn delovyh periodicheskikh izdanij [Business Periodicals Design] [Electronic resource] – Mode of access : http://mag-union.ru/wp-content/uploads/2015/09/5_vospriyatie.pdf (in Russian).
5. Harzélec J. Alain, le Maître L'Ecole libératrice. [Electronic resource] – Mode of access : <http://alinalia.free.fr/spip.php?article142> (in French).
6. Kernerman V. Enciklopediya mudrosti N. Ya. Horomina. Adaptaciya [Encyclopedia of Wisdom] [Electronic resource] – Mode of access : <https://books.google.com.ua/books?id=pA5-DwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false> (in Russian)
7. Martyanova M. Ye. Pedagogichnij vpliv hudozhnoyi literaturi na formuvannya osobistosti za koncepciyeyu Alena [Alain's conception of pedagogical influence of literature on the personality formation]/ M. Ye. Martyanova // Innovatika u vihovanni : zb. nauk. pr. Vip. 8. / uporyad. O. B. Petrenko ; red. kol. : O. B. Petrenko, T. S. Cipan, N. M. Grinkova ta in. – Rivne : RDGU, 2018. – P. 313-321. (in Ukrainian)
8. Soderzhanie meropriyatiya «Razvitie kultury pozitivnogo vospriyatiya izmenenij rekreacionnoj sredy cherez rekonstrukcionnye preobrazovaniya na primere DOOC «Komanda» [The structure of the event "Development of the culture of positive perception changes in the recreational environment through reconstruction transformations on the example of the "Komanda"] [Electronic resource] – Mode of access : http://mgsu.ru/organizations/RealizDogovorov/realizat-siya-2012/Ot4et_1.1.pdf (in Russian).
9. Vladimirova A. I. Problema hudozhestvennogo poznaniya na rubezhe dvuh vekov (1890—1914). [The problem of artistic knowledge at the turn of the two centuries (1890-1914)] – Leningrad, 1976. – 96 p. (in Russian)

Oderiy L. E.

State Higher Educational Establishment "Donbas State Pedagogical University"
candidate of pedagogical sciences, assistant professor

Bazhinova A. Yu.

State Higher Educational Establishment "Donbas State Pedagogical University", a student

STUDY OF DESIGN ELEMENTS AS A CONDITION OF ARTISTIC CREATIVITY OF PRESCHOOL CHILDREN

Одерій Людмила Євгенівна

*Державний вищий навчальний заклад
 "Донбаський державний педагогічний університет"*
кандидат педагогічних наук,

*доцент кафедри дошкільної освіти***Бажинова Анастасія Юрійвна**

*Державний вищий навчальний заклад
 "Донбаський державний педагогічний університет",
 студент*

НАВЧАННЯ ЕЛЕМЕНТАМ ДИЗАЙНУ ЯК УМОВА РОЗВИТКУ ХУДОЖНЬОЇ ТВОРЧОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Summary. This article examines one of the most pressing problems of education – initiation of preschool children to the art of design in order to develop in children artistic creativity. Presented fairly broad definition of peculiarities of manifestation of artistic creativity in preschool children. The authors refer to research universally recognized psychologists and educators. Especially valuable is the definition of conditions for the development of artistic creativity of preschool children means teaching them the art of design elements.

Анотація. У даній статті розглядається одна з актуальних проблем виховання – прилучення дошкільників до мистецтва дизайну з метою розвитку у дітей художньої творчості. Надається достатньо широке визначення особливостей проявів художньої творчості у дітей дошкільного віку. Автори звертаються до наукових досліджень загально визначених психологів і педагогів. Особливо цінним постає

визначення умов розвитку художньої творчості дітей дошкільного віку засобами їх навчання елементам мистецтва дизайну.

Keywords: design, artistic creativity, art, art work, conditions of development, aesthetic education.

Ключові слова: дизайн, художня творчість, мистецтво, художня діяльність, умови розвитку, естетичне виховання.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Перед дошкільною освітою стоїть велика кількість важливих і досить складних завдань, у тому числі і завдань естетичного виховання дітей. Навчити дитину бачити красу оточуючого її середовища, дійсності, природного оточення і творів мистецтва, навчити зображати, прикрашати, будувати і творити, знайомити з багатством і різноманітністю творів культури і мистецтва, розвинути природні задатки дитини. Визначне місце серед завдань виховання займає розвиток у дитини її здатність до творчості, особливо у художній діяльності. Вирішувати ці складні завдання покликаний дорослий, педагог вихователь.

На сучасному етапі становлення дошкільної та мистецької освіти в Україні наголошується на підвищенні відповідальності сім'ї та педагога. Від дорослих вимагається уважне і відповідальне ставлення до формування і розвитку у дітей дошкільного віку художньої творчості, естетичне ставлення до світу, розвиненої художньо-естетичної діяльності, обізнаності. Державні документи – Закон України «Про дошкільну освіту», Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття), ставить перед педагогами відповідальні завдання щодо естетичного і художнього розвитку дошкільників. А «Базовий компонент дошкільної освіти» постає стандартом [1, 3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Проведений аналіз положень про дитячу творчість відомих вчених – Г.В. Латунського, В.С. Кузіна, П.П. Підкасистого, І.Я. Лернера, Н.П. Сакуліної, Б.М. Теплової, Е.А. Фльориної, Т.С. Комарової дозволяє сформулювати її визначення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Під художньою творчістю дітей дошкільного віку слід розуміти створення суб'єктивно нового (значущого, насамперед, для дитини) продукту: малюнку, ліплення, танцю, пісеньки, гри; вигадання дошкільником (створення) в доповнення до відомого раніше, не використовуваних деталей; здатність дитини по-новому характеризувати створювані нею образи (у малюнку, оповіданні і т.п.); використання дитиною різних варіантів зображення, ситуацій, рухів; вигадання свого початку або кінця, або нових дій об'єктів (героїв), що зображуються дитиною різними художніми засобами у художніх техніках різних мистецтв; самостійне обрання і застосування засвоєних раніше способів зображення або засобів виразності в нових ситуаціях (для зображення

предметів знайомої або нової форми, оволодіння мімікою, жестами, варіаціями голосів і т.д.); прояв ініціативи у всьому.

Метою даної статті є актуалізація вивчення проблеми дитячої творчості та визначити сприятливі умови для її розвитку засобами навчання дітей дошкільного віку елементам мистецтва дизайну.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. При вивченні будь якої наукової проблеми, перш за все, необхідно спиратись на певні визначення, характеристики, показники явища що досліджується.

Філософи, педагоги і психологи розглядають творчість як створення людиною як об'єктивно так і суб'єктивно нового. Саме суб'єктивна новизна становить результат творчої діяльності дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Дитина дошкільного віку малюючи, ліплячи, вирізаючи і наклеюючи створює для себе суб'єктивно нове. Для людства продукт дитячої творчості не має особливої вартості, у ньому нема не новизни він не являється художнім надбанням, але суб'єктивна цінність його значна.

Визначення дитячої творчості однієї з перших дала С. А. Фльоріна: «Дитячу художню творчість ми розуміємо як свідоме відображення дитиною навколишньої дійсності в малюванні, ліпленні, конструюванні, відображенні, яке побудоване на роботі уяви, на відображенні своїх спостережень, а також вражень, отриманих або через слово, картинку і інші види мистецтва. Дитина не пасивно копіює навколишнє, а переробляє його в зв'язку з накопиченим досвідом і ставленням до зображуваного». Педагог В.М. Шацька, дитячу художню творчість розглядає, як метод найбільш досконалого оволодіння певним видом мистецтва і формування естетично розвиненої особистості, а не як створення об'єктивних художніх цінностей. Дослідник А.А. Волкова стверджує, що для виховання здатності до творчості у дитини необхідно розвивати ті ж сторони особистості, які характерні для творчості дорослих. У творчій діяльності дорослих беруть участь розум (знання, мислення, уява), характер (сміливість, наполегливість), почуття [4].

У наукових дослідженнях з питань дитячої творчості відзначається ряд рис, що характеризують наявність творчих засад у діяльності дитини, які можна також визначити як критерії, в продуктах дитячої діяльності. Це – прояв активності, самостійності та ініціативи в застосуванні вже освоєних прийомів роботи до нового змісту, в знаходженні нових способів вирішення поставлених завдань, в емоційному

вираженні своїх почуттів за допомогою різних образотворчих засобів.

За для визначення якості навчання дітей визначено певні показники щодо якості дитячих робіт. Ними можуть являтися:

здатність дитини до пошуку відповідних художніх засобів для втілення образу;

індивідуальність дитячої художньої роботи, своєрідність виконання і висловлення свого ставлення;

відповідність дитячої художньої роботи загальним художнім вимогам (виразність, грамотність, оригінальність образу).

Багато видатних вчених найважливішим засобом розвитку, особливо естетичного виховання дошкільників вважали мистецтво (Н.О.Ветлугіна, Д.Б.Кабалевський, І.І.Гаврилюк, Н.Л. Лендарьов, Н.І.Кіященко, Т.С.Комарова, І.Я.Лернер) [2].

Образотворча діяльність дітей містить в собі суспільно-історичний досвід поколінь. Вона являється прообразом дорослої художньої діяльності. Цей досвід отриманий і вироблений суспільно-історичною практикою людства та відбивається у традиційних способах діяльності, у тому числі і художньої. Засвоюючи цей досвід дитина розвивається. Але без допомоги дорослого, дитина зробити цього не може [6].

Для вдалого вирішення таких складних завдань, необхідним являється визначення, знання і враховування певних важливих педагогічних умов.

Прилучення дошкільників до мистецтва дизайну є одним з тих видів діяльності, який найбільш повно сприяє розвитку художньої творчості у дітей.

Але не вважаючи і не дивлячись на те, що і дослідження науковців, і передова педагогічна практика підтверджують величезний педагогічний потенціал мистецтва дизайну, його на жаль, не достатньо широко використовують у практиці дошкільних навчальних закладів (вивченням проблеми займалися С. І. Тіхеєва, С. А. Фльоріна, В. А. Казакова, Р. Т. Гайказова, Г. Н. Пантелеев, Л. С. Одерій) [5].

На нашу думку сталося так тому, що вихователями і батьками не достатньо чітко визначаються умови, за якими навчання дошкільників елементам дизайну стає засобом та сприяє розвитку художньої творчості дитини дошкільника.

Традиційно, якщо мова йдеться про особливості і зміст процесів виховання і розвитку особистості, у тому числі і дитини-дошкільника, вимоги поділяються на умовні групи: психологічні, соціально педагогічні, естетичні, етичні, правові і окремо – медично-біологічні та гігієнічні.

Ми у своїй роботі, враховуючи і вищеперераховані, зрозуміло умовно, поділили умови розвитку художньої творчості дошкільників засобами мистецтва дизайну, наступним чином:

По-перше, ми виділили за необхіднішу умову – забезпечення дитині змістовного, цікавого,

яскравого життя, багатого на враження, цікаві події, їх прилучення до естетичних і художніх особливостей оточуючого. Організація цікавою змістовного життя дитини в дошкільному закладі і сім'ї, забезпечення його яскравими враженнями, забезпечення емоційно-інтелектуального досвіду, постануть основою для виникнення задумів і будуть являтися матеріалом, необхідним для роботи уяви.

Найважливішою умовою розвитку художньої творчості дітей являється організація ознайомлення дошкільників з мистецтвом дизайну і навчання дітей продуктивній художній діяльності елементам художніх технік дизайну. При цьому, дуже важливою являється робота з батьками вихованців, спрямованої на забезпечення їх активній взаємодії з педагогом та художньої співпраці з дітьми.

Важливою умовою розвитку художньої творчої дітей та, відповідно і навчання елементам дизайну, являється якомога широкі і різнопланове ознайомлення дитини з різними видами образотворчого мистецтва, що використовуються у дизайні, привертання уваги дітей та ознайомлення з зразками – мистецтва дизайну різноманітних видів, призначення і напрямків.

По-друге, ми виділили педагогічні, дидактичні, методичні умови керівництва процесом розвитку художньої творчості дитини засобами використання елементів дизайну. Важливою з умов розвитку художньої творчості дитини, та її естетичного виховання – єдина позиція педагогів у розумінні перспектив розвитку дитини та взаємодія між ними. Тут, також, важлива робота з батьками, забезпечення їх активній взаємодії з педагогом.

Необхідною умовою є також урахування індивідуальних особливостей дитини при цілеспрямованому навчанню дітей художній діяльності, спрямованій на навчання елементам дизайну. Оскільки творчість – це завжди вираження індивідуальності.

Важливо врахувати і темперамент, і характер дитини, і особливості протікання у неї психічних процесів, і навіть настрої дитини в день, коли має бути їй запропонована творча робота.

Найважливішою умовою розвитку творчості є комплексне та системне використання вихователями ефективних педагогічних методів і прийомів. Істотна умова розвитку творчої активності дитини відповідна мотивація художнього завдання, щоб надані дорослими творчі завдання були прийняті дитиною. Всі ці умови необхідно створювати в дошкільних закладах і по можливості в сім'ї.

По-третє – при організації навчання елементам дизайну з метою розвитку творчості необхідно виділяти і враховувати психологічний і особливо емоційний аспекти загального і поточного станів дитини дошкільника.

Неодмінною умовою при організації занять з навчання дітей елементам дизайну повинна бути складена атмосфера, що сприяє проявам

творчості. Тобто стимулювання дорослими такого стану дітей, коли вони відчувають себе вільно, комфортно і можуть діяти на свій розсуд, тобто самостійно обирати художні засоби, матеріали, послідовність виконання.

Інша дуже важлива умова – дбайливе ставлення до процесу і результату дитячої діяльності. Тут можна сказати про те, що часом і на превеликий жаль, дорослі проявляють недбале ставлення до продуктів дитячої діяльності, коли дитячі роботи прибираються подалі, викидаються, а якщо вони і виставляються, то ненадовго. Якщо ми знайомимо дітей з мистецтвом дизайну і його сутністю, то ми повинні практично використовувати продукти їх діяльності у дизайні інтер'єру або ландшафту дитячого навчального закладу, або приміщень – квартири де мешкає дитина (оформлення дитячого саду, групової кімнати, ігрових куточків, використання в грі, на заняттях продуктів дитячої творчості, ігрових майданчиків, квартир і т. д.).

Деякі педагоги за для створення відповідного доброго настрою у дошкільників, вважають корисним і ефективним використанням приємних звуків, як вони називають «звуковим дизайном». В ході занять, перед сном, під час прийому їжі, вони пропонують використовувати записи шелесту листя, плескоти води, співу птахів. На думку авторів ідеї ці звуки заспокоюють дітей, створюють особливий затишок і разом з тим несуть пізнавальне та естетичне навантаження.

Ще один яскравий приклад творчості вихователів: Створення «Української хати», або «Казкового замку», або «Хатинки казки» де можуть бути зібрані справжні старовинні речі або інші атрибути. Діти люблять і з задоволенням займаються в них.

У четверте – дуже важливою умовою являється матеріальне забезпечення діяльності дошкільників якомога різноманітними художніми матеріалами. Мова йдеться про надання дошкільникам різноманітних можливостей «на власній практиці» чи «у дослідницькій діяльності» знайомитись з художніми матеріалами та якостями художніх робіт інших людей, як дорослих так і дітей. При правильному впливі дорослих дитина розуміє сенс, суть мистецтва, зображально-виразні засоби і їх відповідне значення. На цій основі вона краще розуміє і власну художню діяльність.

Ще однією з важливих умов художньо-естетичного розвитку творчості дитини являються надання дошкільникам можливості практичного опробування і вивчення якостей різноманітних матеріалів, знайомства з художніми техніками, що виявляються у творчості. Важливою умовою є єдина позиція педагогів у розумінні перспектив розвитку дитини та взаємодія між ними у певному визначеному напрямку.

Процес виховання буде успішним, якщо пильна увага буде приділятися розвитку емоційно-чуттєвої сфери, прищеплення розуміння краси природи, людських взаємин, формування здатність

до відчуття гармонії в духовних і матеріальних явищах. Формуючись на основі суспільно-історичного досвіду, смак завжди є неповторно індивідуальним за формою, поєднує раціональне і чуттєве. Знаючи особливу вразливість, тонку організацію духовного життя дитини, ми маємо оточувати її світлими і радісними переживаннями. Сприймання не може бути естетичним, якщо не існує емоційна забарвленість сприйняття прекрасного. У дитини існує опора на минулі враження, на основі яких вже можливі співставлення, виокремлення, елемент оцінки.

Для художньої творчості дітей характерний пошук, безпосередність і яскравість передачі вражень. Вони люблять експериментувати з художнім і викидними матеріалами, перебудовують свою діяльність залежно від отриманого результату, який можуть самі оцінити і при необхідності знаходять шляхи виправлення недоліків. Це всі можуть дати дитині заняття дизайном.

Наступною необхідною умовою організації вдалого навчання і виховання дітей безумовно є і матеріальне забезпечення образотворчої діяльності дошкільників. Звичайно, різноманітність основних і додаткових матеріалів, вільний доступ до них стимулюють творчу активність дітей.

Одже, можна стверджувати, що необхідною і мабуть основною умовою успішної роботи, спрямованої на навчання елементам дизайну з метою розвитку художньої творчості дітей дошкільного віку, є педагогічна і художньо-естетична освіченість педагогів і дорослих (батьків) які безпосередньо оточують і впливають на дитину.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших пошуків у даному напрямку. У процесі використання дошкільниками художніх робіт у техніках мистецтва дизайну формується їх психіка, інтелект, розвиваються нові форми спілкування і виникають нові види зображувальної діяльності, виникають нові можливості для проявів художньої творчості у дітей дошкільного віку.

У дизайні важливі не тільки розвиток задуму, але і планування результату, що сприяє розвитку дитини, інтенсивному розвитку художнього сприйняття і творчих здібностей дітей, підвищенню прагнення до самостійної творчості, формуванню оцінювального ставлення до навколишнього. Діти можуть виконувати загальні роботи в художніх техніках мистецтва дизайну, що як відомо має додатковий педагогічний потенціал. При дотриманні вихователями вище перерахованих умов можуть бути досягнуті дуже хороші результати у естетичному вихованні, зокрема розвитку художньої творчості у дітей дошкільного віку.

Список літератури

1. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні (нова редакція) // Дошкільне виховання. – 2012. – №7. – С. 4–19.
2. Ветлугина Н. А. Художественное творчество в детском саду / Н.А.Ветлугина. – М.: Просвещение, 1994. – 276 с.
3. Концепція дошкільного виховання в Україні. – К., 1993. – 16 с.
4. Методика навчання образотворчої діяльності та конструювання: посібник для

студентів зі спеціальності «Дошкільне виховання» / Т.С. Комарова, Н.П. Сакуліна, Н.Б. Халезова та ін; Під ред. Т.С. Комарової. – 3-е вид., Дороб. – К., 2013. – 256 с., Іл.

5. Пантелеев Г. М. Дитячий дизайн. / Г. М. Пантелеев. – К., Карапуз-дидактиці, 2014. – 192 с.
6. Швайко Г.С. Дитячий дизайн на заняттях з образотворчої діяльності // Дитина в дитячому саду. – 2004. – № 1. – С. 24–29.

Plotnikov D.Y.

postgraduate student

*Ilya Ulyanov State Pedagogical University (UISPU),
Ulyanovsk, Russia*

ROLE OF ADDITIONAL EDUCATION IN DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FLIGHT PERSONNEL OF CIVIL AVIATION AS A NECESSARY CONDITION OF PROFESSIONAL ACTIVITY.

Плотников Д.Ю.

Аспирант

*ФГБОУ ВО «УлГПУ им.И.Н.Ульянова»,
г. Ульяновск, Российская федерация*

РОЛЬ ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В РАЗВИТИИ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ЛЕТНОГО СОСТАВА ГРАЖДАНСКОЙ АВИАЦИИ КАК НЕОБХОДИМОГО УСЛОВИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.

Summary. The article discusses the problems of developing the communicative competence of civilian flight personnel in the conditions of retraining at the present stage. Provides information on regulatory documents in the system of further education in the country, reveals the concepts of communicative competence, the requirements for the development of communicative competence in the work of civilian flight personnel.

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы развития коммуникативной компетентности летного состава гражданской авиации в условиях переподготовки на современном этапе. Даются сведения о нормативных документах в системе дополнительного образования в стране, раскрываются понятия коммуникативной компетентности, требования к развитию коммуникативной компетентности в работе летного состава гражданской авиации.

Key words: *pilot, flight personnel, communications, communicative competence, additional education, retraining.*

Ключевые слова: *пилот, летный состав, коммуникации, коммуникативная компетентность, дополнительное образование, переподготовка.*

Введение. Работа пилота, очень многогранная и сложная, состоит не только в управлении воздушным судном, но и в постоянном общении, коммуникации с различными людьми: членами экипажа, диспетчерами, пассажирами и другими объектами. Во время полета могут возникать различные особые условия, и пилот, владея необходимой компетенцией, должен разрешить все возможные ситуации. **Целью данной статьи является** разграничение понятий компетенция и компетентность пилота, определение понятия коммуникация и коммуникативная компетентность, а также анализ современных возможностей профессиональной переподготовки и развития коммуникативной компетентности для летного состава гражданской авиации.

В современных толковых словарях разных профессиональных направлений имеется не один десяток толкований коммуникации. Например, в

толковом словаре Ожегова коммуникация обозначает «линию связи», «общение» [3], в Большой психологической энциклопедии коммуникация обозначает смысловой аспект социального взаимодействия. Основные функции коммуникационного процесса состоят в достижении социальной общности. [2]

В справочнике технического переводчика под коммуникацией подразумевается «управляемая передача информации между двумя или более лицами или системами, процесс обмена информацией в системе, а также совокупность технических средств». Мы будем опираться на классическое определение Ожегова: коммуникация как линия связи, общение.

Определимся в понятиях компетенция, компетентность, компетентностный подход. В научной и нормативной литературе проблема

формирования профессиональной компетентности рассматривается с различных позиций: уточняется содержание ключевого понятия, выявляются его существенные признаки как интегративного личностного качества, изучается специфика его формирования у специалистов разного профиля. Значительное внимание изучению профессиональной компетентности личности уделено в психолого-педагогических исследованиях А.Л. Андреева, В.И. Байденко, В.А. Болотова, Э.Ф. Зеера, И.А. Зимней, А.И. Суббето, Ю.Г. Татура, А.В. Хуторского, В.Д. Шадрикова и др. Вопросы формирования компетентности конкурентоспособного специалиста глубоко рассматриваются в работах С.А. Хазовой.

В «Кратком словаре иностранных слов» (М., 1952 г.) приводится определение: «компетентный (лат. *competens, competentis* надлежащий, способный) – знающий, сведущий в определенной области; имеющий право по своим знаниям или полномочиям делать или решать что-либо, судить о чем-либо». В энциклопедическом словаре можно найти следующее определение: «компетентность» - определенный законом круг полномочий конкретного органа, должностного лица; знания, опыт в той или иной области; социально-психологическая компетентность формируется в ходе освоения человеком систем общения и включения в совместную деятельность.

Таким образом, видны различия между понятиями компетентность и компетенция: **компетентность** - осведомленность, авторитетность, – это процесс направленного взаимодействия знаний, способностей и субъектных свойств личности для достижения целей в пределах заданной компетенции.

Компетенция - круг вопросов, явлений, в которых данное лицо обладает авторитетностью, познанием, опытом, кругом полномочий. Компетенции определяются, как способность действовать в соответствии со стандартами, принятыми в организации, – это область решаемых проблем, сфера деятельности, круг вмененных обязанностей, область реализации компетентности в совокупности с критериями решения, то есть единство области реализации компетентности, критериев исполнения, и используемых ресурсов.

Также согласно Хуторскому А.В., компетентность – совокупность личностных качеств человека (ценностно-смысловых ориентаций, знаний, умений, навыков, способностей), обусловленных опытом его деятельности в определенной социально и личностно-значимой сфере. Компетенция – отчужденное, заранее заданное социальное требование (норма) к образовательной подготовке ученика, необходимой для его эффективной продуктивной деятельности в определенной сфере.[6]

Таким образом, компетентность – это процесс направленного взаимодействия знаний, способностей и субъектных свойств личности для

достижения целей в пределах заданной компетенции, определяемая вместе с компетенцией и оцениваемая по критериям достижения целей, задаваемым компетенцией. И можно сделать вывод, что компетенция и компетентность определяются во взаимосвязи друг с другом, причем уровень компетентности (квалификация) зависит от соответствия её требованиям компетенции. Компетенция определяется постановщиком задачи, руководителем, а компетентность формируется в процессе обучения и реализуется и развивается в профессиональной деятельности.

Ряд авторов (С.В. Шишов, В.И. Кальней, М.А. Чошанов и др.) из общего ряда компетенций выделяют универсальные или «ключевые компетенции» Ключевые компетенции - наиболее общие способности и умения, позволяющие человеку понимать ситуацию, достигать результатов в личной и профессиональной жизни в условиях конкретного общества, обеспечивающие эффективное взаимодействие личности при осуществлении профессиональной деятельности и межличностного взаимодействия. Ключевые образовательные компетенции подразделяются:

1. Ценностно-смысловые компетенции.
2. Общекультурные компетенции.
3. Учебно-познавательные компетенции.
4. Информационные компетенции.
5. Коммуникативные компетенции.
6. Социально-трудовые компетенции.
7. Компетенции личностного

самосовершенствования.[4]

Компетенции личностного самосовершенствования направлены на освоение способов физического, духовного и интеллектуального саморазвития, эмоциональной саморегуляции и самоподдержки. Ученик овладевает способами деятельности в собственных интересах и возможностях, что выражается в его непрерывном самопознании, развитии необходимых современному человеку личностных качеств, формировании психологической грамотности, культуры мышления и поведения.

Таким образом, коммуникативная компетенция пилотов подразумевает знание ими языков, способов взаимодействия с окружающими и удаленными событиями и людьми; навыки работы в группе, коллективе, владение различными социальными ролями. Для освоения или корректировки этих компетенций в учебном процессе курсовой переподготовки фиксируется необходимое и достаточное количество реальных объектов коммуникации и способов работы с ними в рамках каждого изучаемого предмета.

В связи с поставленной целью нашей работы, обратим внимание на нормативные документы в области дополнительного образования и переподготовки. Возможности современного образования в нашей стране, заложенные в федеральных нормативных документах, в том числе в ФЗ №273 от 29.12.2012 г. «Об образовании

в Российской Федерации», дают человеку безграничные возможности по использованию дополнительного образования как части непрерывного образования. Дополнительные образовательные программы и дополнительные образовательные услуги реализуются в целях всестороннего удовлетворения образовательных потребностей граждан, общества, государства. В пределах каждого уровня профессионального образования основной задачей дополнительного образования является непрерывное повышение квалификации рабочего, служащего, специалиста в связи с постоянным совершенствованием федеральных государственных образовательных стандартов.

В ФЗ №273 от 29.12.2012 г «Об образовании в Российской Федерации» впервые дано определение профессиональному образованию, профессиональному обучению, дополнительному образованию «как виду образования, который направлен на всестороннее удовлетворение образовательных потребностей человека в интеллектуальном, духовно-нравственном, физическом и (или) профессиональном совершенствовании и не сопровождается повышением уровня образования» [5]

В Главе 10, статьи 75 «Дополнительное образование» (ФЗ 273 от 29.12.2012г.) разъясняется, что «дополнительное образование детей и взрослых направлено на формирование и развитие творческих способностей детей и взрослых, удовлетворение их индивидуальных потребностей в интеллектуальном, нравственном и физическом совершенствовании, формирование культуры здорового и безопасного образа жизни, укрепление здоровья, а также на организацию их свободного времени». К освоению дополнительных общеобразовательных программ допускаются любые лица без предъявления требований к уровню образования, если иное не обусловлено спецификой реализуемой образовательной программы. [5]

В Статье 76 «Дополнительное профессиональное образование» (ФЗ №273) законодательно закрепляется норма, что дополнительное профессиональное образование направлено на удовлетворение образовательных и профессиональных потребностей, профессиональное развитие человека, обеспечение соответствия его квалификации меняющимся условиям профессиональной деятельности и социальной среды. Программа повышения квалификации направлена на совершенствование и (или) получение новой компетенции, необходимой для профессиональной деятельности, и (или) повышение профессионального уровня в рамках имеющейся квалификации. Программа профессиональной переподготовки направлена на получение компетенции, необходимой для выполнения нового вида профессиональной деятельности, приобретение новой квалификации. [5]

Статья 85 того же ФЗ 273 «Об образовании в Российской Федерации» обращает особое внимание на подготовку специалистов авиационного персонала гражданской авиации. «Особенности реализации образовательных программ в области подготовки специалистов авиационного персонала гражданской авиации, членов экипажей судов в соответствии с международными требованиями». [5]

К дополнительным образовательным программам относятся образовательные программы различной направленности, реализуемые: в образовательных учреждениях профессионального образования за пределами определяющих их статус основных образовательных программ; в образовательных учреждениях дополнительного образования (в учреждениях повышения квалификации, на курсах, в центрах профессиональной ориентации), в иных учреждениях, имеющих соответствующие лицензии, посредством индивидуальной педагогической деятельности, а также в научных организациях.

Понятия «повышение квалификации» и «переподготовка» неоднозначны и имеют существенные различия. Повышая квалификацию, люди совершенствуют свои профессиональные навыки, знания и умения, не повышая при этом образовательный уровень. Проходя профессиональную переподготовку, обучающийся развивает новые знания и умения, у него происходит формирование специальных навыков. Он получает дополнительное профессиональное образование, осваивая новую специальность. Человек в течение своей трудовой деятельности может неоднократно проходить переподготовку в зависимости от изменения своих жизненных целей и мотивов. Образование для него может быть непрерывным. Необходимость непрерывного образования обусловлена прогрессом науки и техники, широким применением инновационных технологий. Непрерывное образование – это процесс роста образовательного (общего и профессионального) потенциала личности в течение жизни, организационно обеспеченный системой государственных и общественных институтов и соответствующий потребностям личности и общества. Целью непрерывного образования является личностное развитие человека в течение всей жизни, увеличение возможности его адаптации, как в обществе, так и в трудовой деятельности. Непрерывное образование помогает развить способности и возможности человека.

Процесс дополнительного образования состоит из освоения комплекса обязательных организационно-педагогических условий: нормативных, кадровых, научно-методических, материально-финансовых, организационных. К нормативным условиям относится наличие и освоение комплекта документов, определяющих государственную политику, Федеральные законы,

Федеральные государственные образовательные стандарты высшего образования с учетом профессиональных стандартов, соответствующих направлению и профилю подготовки.

К научно-методическим условиям переподготовки относится наличие разработанных в ВУЗах, факультетах, Институтах, авиационных учебных центрах (АУЦ) и пр. организациях, проводящих переподготовку, учебных планов, программ конкретных дисциплин, получения необходимых учебных и профессиональных компетенций, позволяющих слушателям получить необходимые новейшие знания и соответствовать необходимой квалификационной категории.

Профессиональные стандарты содержат характеристику квалификации, необходимой для осуществления определенного вида профессиональной деятельности. Соответственно, их использование – обязательное условие разработки программ, обеспечивающих готовность к выполнению того или иного вида профессиональной деятельности. К научно-методическим условиям относятся также наличие и обеспечение слушателей комплектом учебной и научно-методической литературы. Это рекомендуемые учебники, учебные пособия, научная литература и прочие издания и электронные ресурсы, содержащие необходимые знания и сведения о новейших достижениях в области изучаемой дисциплины. Это и ресурсы информационно-телекоммуникационной сети «Интернет», необходимые для освоения дисциплины; лицензионное программное обеспечение; информационные справочные системы; электронные учебники и пособия; ссылки на Интернет-ресурсы, а также методические рекомендации по подготовке письменных работ, требования к их содержанию и оформлению.

Организационные условия обеспечиваются квалифицированными кадрами и стройностью процесса (расписания лекционных, семинарских, самостоятельных занятий, практик на основании основной образовательной программы ВУЗа, где нормативно закрепляются основные характеристики образования (объем, содержание, планируемые результаты, формы (виды) аттестаций, оценочных и методических материалов).

На основании анализа документов международной организации гражданской авиации (ИКАО), касающихся авиационного обучения, выявлены следующие направления развития системы профессиональной подготовки персонала гражданской авиации (ГА): усиленное регулирование системы авиационного обучения со стороны ИКАО; внедрение требований к операционному персоналу гражданской авиации, связанных с владением техническим английским языком, цифровыми технологиями; внедрение в учебных заведениях гражданской авиации системы управления безопасностью полетов, введение в содержание профессиональной подготовки

специальных учебных блоков, связанных с человеческим фактором и с безопасностью полетов. «Согласно требованиям Международной организации гражданской авиации ICAO (International civil aviation organization), обязательной составляющей программ по обучению авиационного персонала является изучение основ человеческого фактора. Помимо этого, в вышеуказанных требованиях предписана обязанность включения вопросов связанных с изучением человеческого фактора в программы дисциплин всем организациям, которые имеют право на ведение образовательной деятельности в области подготовки авиационного персонала гражданской авиации. Это требование распространяется как на подготовку лиц, не имевших ранее авиационного образования, так и на авиационных специалистов, проходящих переподготовку или же переучивание на новый тип воздушного судна». [1,с.3] Из выше сказанного вытекает необходимость развития коммуникативной компетентности пилотов, проходящим переподготовку в авиационных учебных центрах (АУЦ). Количество таких учебных центров дает пилотам большой выбор переподготовки. Развитие самих центров стремительно в России: если в 1935 году были открыты курсы летной подготовки в Ульяновске, перешедшие в статус Школы высшей летной подготовки, а ныне в «Ульяновский институт гражданской авиации имени Главного маршала авиации Б.П. Бугаева», то теперь авиационные учебные центры дают качественную подготовку и переподготовку во многих регионах страны.

Таким образом, задачи, поставленные в статье, освещены, работа по развитию коммуникативной компетенции пилотов в процессе переподготовки будет продолжена.

Список литературы.

1. Евстигнеев Д.А. Подготовка авиационного персонала в области человеческого фактора: методические указания по изучению дисциплины/ сост. Д.А. Евстигнеев. - Ульяновск: УВАУ ГА(И). 2009. - 65с.
2. (Краткий психологический словарь. — Ростов-на-Дону: «ФЕНИКС». Л.А. Карпенко, А.В. Петровский, М. Г. Ярошевский. 1998.)
3. (Толковый словарь Ожегова. С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. 1949-1992.),,
4. Руководство для учителя – Астана: Центр педагогического мастерства, 2016 – 306 с.
5. Об образовании в Российской Федерации [Электронный ресурс]: ФЗ РФ от 29.12.2012 № 273-ФЗ // Консультант плюс: справочные правовые системы: Законодательство. – Режим доступа: <http://www.consultant.ru>.
- Хуторской А. В. Технология проектирования ключевых и предметных компетенций // Интернет-журнал «Эйдос». – [Режим доступа: <http://www.eidos.ru/journal/2005/>]

SOCIOCULTURAL DEVELOPMENT OF A NON-FORMAL PERSON IN THE SOCIAL ENVIRONMENT**Роздимаха Євген Анатолійович**Державний вищий навчальний заклад
«Донбаський державний педагогічний університет»,
аспірант**СОЦІОКУЛЬТУРНЕ СТАНОВЛЕННЯ НЕФОРМАЛА В СОЦІАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ**

Summary. The specifics of the functioning of social processes and relationships within the group in accordance with the sociocultural features of its members are analyzed. Taking into account the process dynamics in the middle of the non-formal association, the analysis of the psychological peculiarities of the subculture representatives in accordance with the passionary theory of L. M. Gumilevis performed. Relying on the materials of the scientific work of the scholars, the process of mutual influences of cultural and social in the formal and non-formal association is illuminated. Taking into account the individual characteristics, development of dialogue and possible conflicts around the cultural fields of different groups in society, the specificity of relationships within the group are analyzed.

Анотація. Проаналізовано специфіку функціонування суспільних процесів і взаємини всередині групи у відповідності до соціокультурних особливостей його членів. З урахуванням динаміки процесів в середині неформального об'єднання здійснено аналіз психологічних особливостей представників субкультури у відповідності з пасіонарною теорією Л. М. Гумільова. Спираючись на матеріали наукового доробку вчених, освітлено процес взаємних впливів культурного і соціального у формальному і неформальному об'єднанні. З урахуванням індивідуальних особливостей, розвитку діалогу і можливих конфліктів довкола культурних полів різних груп у соціумі, проаналізовано специфіку взаємин всередині групи.

Keywords: non-formal association, subculture, passionarity, cognitive space, social space, sociocultural space, cultural field.

Ключові слова: неформальне об'єднання, субкультура, пасіонарність, когнітивний простір, соціальний простір, соціокультурний простір, культурне поле.

Постановка проблеми. Існування неформальної культури в соціумі на сучасному етапі характеризується складними процесами. В середині неформального середовища, в його соціокультурному наповненні існують і функціонують свої власні культурні і ментальні поля, що окреслюють специфіку певного об'єднання. Вони задають специфічність, яка впливає на індивідуальностей, що до неї входять. Члени неформального об'єднання існують одночасно і у неформальному середовищі, і у середовищі інших груп соціуму, і в загальному суспільному середовищі. Існування в кожному середовищі відбувається під впливом його специфічності. Тому, комунікація, взаємодія, розвиток, спілкування і формування окремих осіб проходить під впливом соціокультурного оточення, та під впливом особистого Я кожного індивіда. Неформальні об'єднання різноманітні за своєю спрямованістю і різноманітні в своїй специфічності. Можуть бути позитивними і негативними, продуктивними і контро продуктивними. Їх сприйняття в соціумі постає складною проблемою. На неї впливає як конкретні знання про певне товариство, система уявлень і шаблонів про її специфіку так і консервативність

кожної окремої групи і особистостей, що до неї входять. Відбуваються процеси співставлення неформальної культури і власної культури, а також процеси сприйняття кожного окремого неформала і його особистих якостей. Таким чином сприйняття неформала у соціумі, зіткнення соціокультурних полів і процеси їх взаємного сприйняття постають складною проблемою, що вимагає вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженням становлення неформала в суспільному оточенні займалися вчені Ільїн С.С., Самойлова О.О., Малахова О.В., Чернишенко В.В., Шабонов Л.В., Курчашова Т.В., Єрохіна Н.Н., Парийфук А.В., Писаревська Д.Б., Левікова С.І., Парфенюк Д.В., Бондаренко І.В., Чібісова О.В., Глебова К.О., Белашова М.О., Карманова А.В., Кузнецова О.Е. та інші вчені.

Дослідження соціокультурного середовища суспільства в науковій літературі, його динаміки і специфічності відбувається з різних сторін. В аспекті існування соціокультурних полів різних груп і особистостей проводяться дослідження в рамках філософського, психологічного, соціального, педагогічного змісту проблеми. Вивчаються питання особистості, процесів

розвитку культури, дослідження ментальності неформальних об'єднань.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Цілком зрозуміло, що адекватність вивчення культурних полів можлива при конкретному вивченні різних аспектів наповнення соціокультурного середовища. Тому при вивченні залучаються і аналізуються різні сторони наповнення соціокультурного середовища і процесів комунікації – вивчення культурних полів, соціального оточення, ментальності і настроїв певних об'єднань.

В статті зроблено спробу актуалізувати одну з важливих проблем взаємовпливу і взаємовідносин різних соціокультурних груп і особистостей і становлення неформала в соціальному оточенні.

Метою даної статті є спроба дослідити специфіку і розгортання комунікації неформала у соціальному оточенні у відповідності до динаміки і змісту їх соціокультурного середовища.

Виклад основного матеріалу. В загальнокультурному процесі, розвитку суспільства відбувається і існування неформальної культури. А відтак вона постає частиною процесів суспільства, відображає глибинні процеси в його середині. Неформальні культурні процеси обумовлені загальнокультурними процесами, є їх складовою частиною. Тому ставитись до них слід без упереджень, а з феноменологічною точністю [3]. При вивченні середовища неформального товариства, суспільству слід зосередитись на точності його опису з різних сторін – психологічного, філософського, ментального. При його сприйнятті оцінці та описі слід намагатись зрозуміти єдність проявів середовища неформального об'єднання. Це особливо важливо ще й тому, що в неформальній групі певним чином формується особистість [4].

Тому виникають питання, які сформульовано в науковій літературі – які існують принципи формування соціокультурного середовища неформальних рухів та які особливості їх впливу на особу і соціум? Щоб відповісти на ці питання, слід зрозуміти, що культурне становлення особи проходить в умовах стадійності, тобто наявності певних етапів і періодів. При тому існує наявна психологічна обумовленість культурного вибору особи, і відповідність нахилам особи в умовах різноманітності можливості вибору [12, 14].

Слід наголосити на доцільності при вивченні означеної наукової проблеми використання методу компаративістики (от лат. *comparativus* – порівняльний). В її рамках проводяться дослідження, що вивчають і порівнюють різні неформальні групи. Також наявні дослідження, що вивчають і порівнюють різні колективи і групи людей. Вони проводились і проводяться також з використанням методу компаративістики, який ще може бути успішно застосований і по відношенню до визначення морально-естетичного компоненту молодіжних субкультур [6].

Л. М. Гумільов при вивченні етногенезу і історичних процесів створив оригінальну теорію пасіонарності груп (народів і народностей). Динаміка неформальної групи пристрасна за своєю природою, відрізняється пришвидшеними реакціями у побудові власного соціокультурного середовища і презентації себе [1]. Це ж властиво і соціокультурним групам. Тому ми вважаємо доречним використання пасіонарної теорії при вивченні неформальних об'єднань. Для нашого дослідження важливий наступний момент теорії пасіонарності. В теорії Л. М. Гумільова зазначається, що пасіонарність є динамікою психіки і може бути притаманна як позитивним, так і негативним рухам [1]. Так само захист себе шляхом абстрагування і образи може бути притаманний як позитивним, так і негативним в соціокультурному плані неформалам. Велике емоційне навантаження, що проходить при буремній пасіонарності і пошуку себе також характерне для неформалів. Воно пояснюється рефлексією і роздумами, рефлексія відбувається при емоційному сприйнятті, пропущенні кризь себе власного ментального продукту. Емоційне напруження проходить при поєднанні психічно-ментальної активності неформала і наповненої емоціями і інтелектуально-ідейним культурним продуктом неформальної групи.

Неформали включені в соціальні процеси одночасно і в своїй групі, і в загальному соціальному середовищі, і в інших сформованих соціально і культурно групах [14]. Взаємовідносини людей комунікативні по своїй природі, а власне сама комунікативність – поліструктурна і полімодальна по своїй природі і тому вимагають старанного вивчення у зв'язку з соціокультурною ситуацією [8]. Доцільно відмітити, що існують специфічні професійні, аматорські, навчальні, творчі групи. При цьому вони проявляють власну комунікативність, котра пов'язана з їх професійною діяльністю. І інші групи, пов'язані певною діяльністю, знаходяться під впливом тієї діяльності, і вона впливає на формування їх специфіки. Певним чином формується ментальність і настрої групи. Важливим є і те, що вже всередині групи діє і міжособистісний фактор у взаєминах між особами. Все це ускладнює загальну картину взаємин у групі. Таким чином проходить ускладненість взаємин в групі, що формується під впливом і професіонального, і особистого [11]. При вивченні групи ще дуже важливо зважати на інтенсивність і якість комунікативних процесів, та і на те, що всередині професійної групи проходить розподіл людей і по відношенню до праці [14].

Як вже зазначалось, проблемою становлення неформальних рухів займались багато вчених. Проблему організаційної структури формальних груп детально розглядає Кузнецова О. Є [6]. В аспекті нашого дослідження цікаво співвіднести систему взаємин всередині формальної групи і співвіднести з появою неформала в цій групі. В

даному випадку консорція стикається з виявом прямої неформальності, пасіонарності. Консорція в даному випадку є групою людей з можливо різними типами особистості, що об'єднані спільною роботою. Але існує нюанс того, що робота і її специфіка відображає певною мірою внутрішній світ людини. Тобто людина свідомо обирає професію з різних причин. Наприклад, і певної психологічної відповідності власного Я професії, вподобання професії. Кожна робота має свою специфічність і тут можна говорити і про власне робочі традиції, котрі складаються в колективі відповідно до специфіки праці [6]. Робочі традиції певною мірою відображають специфіку діяльності. Формується певне когнітивно-емоційне поле і пов'язано воно з особливістю ментальності робочої групи і професією, довкола конкретного наповнення якої розгортається діяльність. А конкретна діяльність віддзеркалюється на ментальності людини, формуючи атмосферу в робочому колективі і довкола якої проходить побудова вже власне іншої активності трудової консорції. У випадку обрання діяльності з певних обставин – освіти; політичної, соціальної, життєвої необхідності, або з інших причин потрапляння в робочий колектив і власна специфічність індивіда теж доповнює, впливає в специфічність групи. Таким чином неформал з власним особистим соціокультурним полем входить до групи зі своїм соціокультурним полем.

В науковій літературі динаміка розвитку особи, ставлення до життя членів неформального товариства вивчались з різних боків. Зокрема, великий масив досліджень присвячений вивченню психологічних особливостей представників субкультури [2]. Дослідник Шабанов Л. В. вивчав психологічну динаміку всередині неформального суспільства. Загалом відмічена велика тривожність його членів, динамічні процеси і холерична реакція по відношенню до подій [14]. Дослідник Сенченко М. О. вивчаючи відносини і соціальний конфлікт при контакті неформала і формальної групи зазначила, що при конфлікті неформала і групи через незбіжності в культурі можлива захисна реакція представника субкультури у вигляді перебільшення і містифікації власного образу [10]. Шабанов Л. В. зазначає, що можна відмітити острах оцінки зі сторони неформала при складній демонстрації власних проявів [14]. Такі прояви у поведінці визначеної особи пояснюється через два моменти. По-перше, неформальне в ідеалі для неформала є проявом його пориву, виявом власного і тому особливо чуттєвим. По-друге епатажний прояв і його неприйняття загалом може визвати складні реакції і відчуття, і тому це може спровокувати конфлікт у особистості. Співвіднесення власного Я з загалом.

В рамках певної групи поза неформального об'єднання, до якої входить визначений індивід, він включається вже у вихор відносин в цій новій для себе групі [7]. Дослідник Сенченко М. О. зазначає, що неформал може розпочати свій ментальний

захист шляхом підкреслення своєї знаковості і постійне розгортання конфронтації довкола цього образу [10]. В даному випадку агресія і незрозумілість суспільством на меншому вимірі цього протистояння (тобто при засудженні і намаганні переконати в помилковості його неформальної культури), акцентує для неформала його культуру. Включається психологічно приємний ефект бунтарства і нонконформізму. Власна неформальність усвідомлюється на специфічному катектичному рівні при взаєминах с суспільством. З освоєнням актуальності неформальної культури в протистоянні підсвідомо з групою наявною. Захист породжує впевненість, а опір і підкреслення власного іміджу лише сприяє поглибленню входження в образ.

На більшому вимірі протистояння неформала і групи (ізоляція, бойкот, велика агресія по відношенню до неформала) розгортається трагедія особистості. Відповідне власному Я засуджується, власні перспективи у цьому колективі під загрозою і ставиться вибір «власна неформальність – становище в цьому суспільстві». Підключається соціальне емоційне навантаження, що переплітається з неформальною культурою. В ній є середовище релаксу, вона затишна і відповідна. За неї проходить боротьба як за рубіж власного Я. І те, що усвідомлена і підсвідомо емоційно підтвержене атакується соціумом і деколи соціум пропонує потужну альтернативу, часто діаметрально протилежну, антонімічну по відношенню до обраної культури, породжує цілий вихор і інтелектуального, і емоційно-рефлексивного.

Важливо зазначити в даному випадку твердження Л. М. Гумільова про перебіг пасіонарності в залежності від моралі, почуття прекрасного і продуктивності дії. Пасіонарність притаманна і моральним особам, орієнтованим у своїх задумах і діях на прекрасне та продуктивне, так і до аморальних осіб, схильних до контролю продуктивного і мерзенного [1]. Вибір обумовлюється особистісним, а його протікання – динамікою особистісного. Тому можна сказати, що навіть при спробах прямолінійно перевиховати відверто асоціальних і негативних неформалів можливий ефект лише укріплення їх в своїх переконаннях. Як це не парадоксально, але схожий процес проходить і при спробі зламати позитивних в своїй культурі неформалів. Коли соціум просто намагається зламати лише «інших» (в сенсі екзотичності, екстравагантності їх соціокультурних вподобань, але в основі, магістралі і напрямку своєї активності цілком добрих і продуктивних), проходить важка трагедія особистості у комплексі соціального, культурного і ментального протистояння з соціумом. Тому аспект теорії Л. М. Гумільова про те, що пасіонарність як категорія не передбачає позитивного чи негативного, а в широких обрисах є проявом динаміки індивіда, «пристрасності» додатково розкриває соціальні відносини з неформалами [1].

Як соціуму відрізнити позитивних і негативних неформалів і не провокувати трагедії особистості, що обрала на свідому і підсвідомому рівні позитивну, але іншу культуру? Треба розглядати сутність конкретної неформальної культури, розбиратися в перипетіях цієї сутності. Тому феноменологічна точність, «назад, до події» повинна поєднуватися з усім вихором структури, сенсу і змісту [7].

При входженні неформала до іншої, не власної неформальної групи, проходить складний вихор відносин в групі [11]. Вона характеризується настроєм в цій групі, її соціокультурній специфіці, власне ментальному фоні в групі. Системою лідерства і вподобань. Особлива значущість редагування, направлення активності і енергії, взаємин в групі покладається на когнітивний простір. Настрій формується і через задану ситуацію, сприйняття, і потім в розвитку взаємин. Мається на увазі, що сприйняття певного явища при безпосередньому контакті задається попереднім уявленням про це явище, емоційно-когнітивним уявленням. Потім в процесі спілкування і пізнання проходить вже особистісне набуття досвіду і знань стосовно цього явища. У випадку відносин між особистостями немало важливим постає і особисте сприйняття один одного, взаємини і цілий вихор міжособистісних стосунків. Таким чином на сприйняття неформала в групі впливає як зміст, сенс його неформальної групи і культури (а часто емоційний фон сприйняття цієї групи), так і особистісне бачення світу самого неформала.

Особистісне самого неформала містить у собі і інтелектуально-емоційний компонент, вкраплення його неформальної групи, те, що цей неформал засвоїв в своїй групі. Тобто те, що він встиг сприйняти в усьому масиві власної неформальної групи. І власне його соціокультурний багаж. І складний комплекс взаємин його особистого і соціокультурного групового, що складається з багатьох компонентів. Одним з них є сприйняття Я-особистості, що формується [12]. І у соціальних взаєминах неформал з власним соціокультурним фоном і відносинами Я-особистості і соціокультурного стикається з колективом особистостей, і у кожної людини його особистісне складається з Я-особистості і соціокультурним багажем [12]. При цьому проходить контакт багатьох особистостей, і на нього впливає колективне ментальне групи.

Кожна індивідуальність входить так чи інакше в певну групу. Кожна неформальна і формальна, мала група має власну історію і певне колективне уявлення, можна сказати, ментальність. Ментальність малої групи є спільною з загальною домінуючою ментальністю певної великої групи людей. Але вона має специфічність, що формується спільною історією, подією вістю і настроєм, а також емоційно-інтелектуальною історією, що складає специфіку групи. Таким чином кожна окреслена група має свою окреслену специфіку, настрій. За

дослідженням Л. М. Гумільова певні колективи (класи в школі, студентські групи, робочі колективи) хоча і створені штучно, але відрізняються власним настроєм. А деколи вони стають консорціями. І тому неформал з власним потужно обґрунтованим соціокультурним полем, світоглядом, поглядом на життя стикається, входить до колективу, що теж має потужне соціокультурне поле [1].

Сенченко М. О. зазначає, що неформал і група можуть увійти у постійну конфронтацію, коли неформал презентує і містифікує свою інаковість, а соціум продовжує її не сприймати [10]. Мається на увазі образ культурно-ментального, що задає неформал. Це є своєрідною «грою» для неформала. В ній він може навіть не намагаючись донести свою позицію, а просто провокувати оточуючих. Така позиція багато в чому задається групою, але може залежати і від особистісного бачення світу неформала. Взаєминам в групі, їх побудові в даному випадку, таким чином, може заважати як позиція групи в засудженні неформала, так і позиція неформала в культивуванні власного образу, епатаж. В даному випадку постає необхідність у лідері, педагогу, що зможе скорегувати взаємний настрій у колективі [10]. Сенченко М. О., вивчаючи роль педагога у педагогічній допомозі неформалам (у старшій школі) зазначає про цілу низку проблем. По-перше, широке розповсюдження неформальних товариств, повсякденній взаємодії педагогів з їх представниками і переважанням випадкових практик в діяльності вихователів в цій сфері. По-друге, проблема між наявністю у практиці соціального виховання прикладів взаємодії з неформалами і недостатнім вивченням наявного досвіду в науковій літературі. По-третє, протиріччя між наявністю широкого кола досліджень щодо неформальних товариств та обґрунтуванням необхідності індивідуальної педагогічної допомоги поряд з недостатньою розробкою теорії і методики соціально-педагогічної допомоги представникам неформальних товариств [10].

Можна констатувати необхідність вивчення і систематизації науково-практичних даних про вивчення неформальних товариств і з метою вироблення правильної тактики в налагодженні сприятливої атмосфери в групі [13].

Вступивши в формальну групу чи трудовий колектив неформал відчуває певний конфлікт особистісного та загальноприйнятого. І неформальне може стати цікавою особливістю неформала – чи стати фльором для особистості неформала в групі, чи певною нотою в його діяльності і сприйнятті.

Таким чином, в групі розгортається ціла система взаємин, що формується під впливом і психологічних, і соціокультурних, і соціальних факторів. Для успішного вирішення конфліктів арбітр має мати необхідні навички і знання, уміти правильно будувати стратегію [15]. А стратегія залежить від обізнаності і устремління педагога.

Сенченко М. О. зазначає, що педагогічна допомога буде тоді можлива і успішна, коли педагог організує діяльність в адекватній до сприйняття його групи формі. Адекватність вирішення і надання педагогічної допомоги є складною для виконання, трудомісткою для педагога [10]. Потрібно не тільки володіти багажем знань, але й будувати власний імідж і стиль. І тут керівнику формальної групи необхідно знайти той стиль, котрий буде межувати, балансувати між екстравагантним, неформальним та мудрим, вчительським. В даному випадку необхідно стати своїм, домогтися авторитетності. Писаревська Д. Б. зазначає, що в дослідженні субкультури в позиціонуванні себе існує два підходи – позиціонування себе як дослідника та як однодумця. Треба визначити баланс між статусом дослідника і статусом однодумця в групі. У деяких випадках включення у неформальне товариство на правах інсайдера може створити труднощі через включення у внутрішні відносини в групі, коли неформальне товариство складається з декількох підгруп. Тому існує точка зору, що переваги в об'єктивності і статусі дослідника можуть в деяких випадках перевищити переваги включеного спостереження і статусу інсайдера [9].

Постать вихователя вже має заданий напрям сприйняття. Це має свої плюси і мінуси. Мінус – потужно закріплений статус, плюс – можливості наповнити статус різними сенсами, настроями і конотаціями і отримати, закріпити де-факто вже закріплений офіційно де-юре статус. За своє положення не треба боротись. Воно задане з самого початку. Але воно поки ефемерне, адже тільки загально-робоче і офіційне. Підкріплене заданим статусом, але абстрактне. І кожен педагог наповнює його емоційно-когнітивним, на основі чого сприймають і його, а часто і всю професію. Таким чином не тільки сам процес побудови заняття має бути адекватним для сприйняття учнями, але і сама постать педагога.

Тут постає складна проблема варіювати цей імідж – потрібно побудувати власний когнітивний образ на основі різних меседжів – і при бесідах і лекціях, і при побудові власного іміджу. Імідж в даному випадку стає не посилком, повідомленням і відображенням власного Я (ці функції імідж виконує в спільноті однодумців чи позиціонування себе) [12]. Імідж виступає підкріпленням образу, що створений когнітивно в групі, і сам є складовою цього образу.

Існують і інші напрямки вивчення проблеми становлення неформала в соціальному оточенні. Наприклад, вивчалися тенденції впливу періодичних видань на соціокультурні процеси [11].

В тенденції впливу періодичних видань на молодіжну субкультуру можна визначити наступну особливість: функціональний аспект, наповнення мови періодичних видань насичується неформальною лексикою, сленгом через різні віяння – моду, бажанням залучити нову аудиторію.

Але в той же час часто публікації в таких виданнях можуть відображати становище в середині неформального товариства чи відображати його певні тенденції [11]. Останній випадок відбувається при функціонуванні неформальних ЗМІ, в яких об'єктом і предметом висвітлення є неформальна культура. Відмічається ще одна цікава тенденція – вплив на світогляд і смаки читачів цих ЗМІ, автори статей котрих самі знаходяться в руслі і під впливом певного неформального об'єднання. У кожного неформального об'єднання своя специфіка і свій жаргон, тому слід підходити до вивчення сленгу з урахуванням соціокультурного середовища (про що зазначала Кудінова Н. О.) [5]. Екстралінгвістичні фактори актуалізують використання сленгу в ЗМІ і суспільстві не тільки в рамках групи, яка виробила цей сленг. Якщо в усній мові наявна жаргонна лексика, то це може свідчити про приналежність молодих людей до неформальної групи чи про наявність самої ідентифікації з певною субкультурою [5].

Стосовно загальних ЗМІ, то для залучення нових читачів виділення в загальній масі видання часто використовують різні прийоми експресії (порушуючи стилістичну однорідність тексту, використовуючи жаргонізми, сленг) [11].

Процеси соціокультурної диференціації і змін, розгалуження різних напрямків культури, проходять в суспільстві і є ознаками функціонування самої культури. Діалог загальної культури і культури неформальної проходить з цікавою особливістю. Сегменти культури, що були диференційовані, часто прагнуть до соціокультурної інтеграції і на цьому рівні проходить процес подальшої взаємодії [13]. Відбувається це через природні особливості, коли взаємодіють різні споріднені елементи культури і культурні поля. В процесі культурогенезу прагнення різних культурних полів до об'єднання проходить не стихійно, але і не декларується в їх середовищі. Ці процеси проходять при взаємодії соціокультурних полів різних груп. У діалозі неформального товариства з «високою» чи привабливою для нього культурою вони збагачують власний культурний потенціал. В той же час загальна культура певним чином включає в себе неформальну культуру [14]. «Висока» культура є орієнтиром для великого суспільства, для неформальних об'єднань вона є поважним культурним полем (за виключенням найбільш маргінальних рухів). Тобто надбання «високої» культури є загальноновизнаними і для «великого» соціуму і для більшості неформальних товариств. В середовищі людей, що належать до загальної культури є «прихильники» неформальної культури. Вони певним чином актуалізують її для суспільства. Проникнення різних елементів неформальної культури в культуру «великого» соціуму проходить через різні фактори (в тому числі і через процеси в ЗМІ, комунікації, глобалізації) [12]. Наявна ціла низка факторів, що спонукає діалог різних культур. Семіосфери (в

даному випадку сенсові наповнення культури) взаємодіють з іншими семіосферами, на їх кордонах проходить обмін і відбувається створення певного креалізованого продукту [15]. Певним чином видозмінена неформальна культура може в якості деяких своїх елементів становитись надбанням «загальної» культури. Ці процеси оновлення і діалогу культурних і ментальних полів проходить, здається, при залученні культурних надбань один-одного і вже аналізуються з власних ментальних позицій в середині кожної культури [2]. А потім відбувається чи просто аналіз різних складових іншої культури, чи вже їх залучення до власної культури. Тому при взаємодії неформала в соціальному оточенні відбувається не просто спілкування чітко окреслених культурних полів, а взаємодія можливо різних культур, що можуть бути чи підготовлені до взаємного спілкування, чи мати певні спільні елементи [14]. А також проходить взаємодія і різних індивідуальностей зі своїми соціокультурними полями в суспільстві, в якому проходять процеси культурогенезу. Всі ці фактори впливають на становлення неформала в соціальному оточенні.

Висновки та перспективи подальшого розвитку. Процеси культурогенезу відбуваються таким чином, що більшість культур і культурних груп і їх ментальності розвиваються не ізольовано, а взаємопов'язані впливом один на одного. На процеси розвитку культури впливає особисте Я їх членів, загально групова діяльність і творчість при виробленні певного культурного продукту. Впливає настрої і конотації як конкретних людей, так і епохи. Кожна людина входить, а точніше знаходиться під впливом певних культурних полів. Процеси діалогу і взаємодії культур впливають на особу і вона може брати в ній безпосередню участь. При комунікації різних людей проходить взаємодія не чітко окреслених і сталих культурних полів, а динамічних систем. Підключається фактор міжособистісних відносин, сприйняття особистих якостей один-одного. Всі ці фактори вступають в тісну взаємодію при становленні особи в соціальному оточенні. Фактор пасіонарності людей і спільнот, фактор настроїв і ментальності як окремих людей, так і певних об'єднань і груп в цілому впливають на процеси комунікації. Можливий вплив консервативності, епатажу і різної динаміки комунікації, цілої низки факторів, що можуть значно вплинути на становлення неформала в групі. Тому вивчення існування неформала в соціальному середовищі постає складною проблемою.

Особливу цікавість викликає вивчення стану проблеми в педагогіці, тому що в рамках існування в соціумі різноманітних за своєю спрямованістю груп проблема їх функціонування і взаємодії може перейти в проблему його благополуччя.

Вивченням проблеми становлення неформала в соціальному оточенні займалось багато вчених. Вивчення проблеми відбувалось у напрямках дослідження комунікації і інтеграції всередині

певного колективу, проблеми взаємодії сенсорного наповнення культурних полів і їх комунікації в умовах культурогенезу, проблемою впливу ЗМІ і глобалізації на розгортання соціокультурних процесів, постать педагога і його роль в направленні і створенні певної атмосфери в групі та інших аспектах дослідження. Проблема, зважаючи на її актуальність і значущість вимагає подальшої розробки.

Список літератури

1. Беляков С. С. Гумилёв сын Гумилёва: [Биография Льва Гумилёва]. – М.: АСТ, 2013. – 797 с.
2. Бородина С. Д. Ценностно-коммуникативная сущность профессиональной субкультуры специалистов библиотечного социального института [Текст] : моногр. / Казан. гос. ун-т культуры и искусств. – Казань: Культура, 2012. – 496 с.
3. Добролюбская Ю. А. Ментальность и «коллективные представления» как основа методологии истории / Ю. А. Добролюбская, В. И. Шамко // Наукове пізнання: методологія та технологія. – Вип. 1–2. – Одеса : Астропринт, 1998. – С. 99–102.
4. Карманова А. В. Социальное отчуждение как предпосылка и фактор формирования современных молодежных субкультур (социально-философский аспект) [Текст] / А.В. Карманова// Актуальные проблемы социокультурных исследований: межрегион. Сб. науч. ст. молодых ученых / Кемеровский гос. ун-т культуры и искусств4 науч. ред. Е.Л. Кудрина; редкол.: П.И. Балабанов и др. – Кемерово: КемГУКИ, 2006. – Вып.2. – С.43–49.
5. Кудинова Н. А. Молодежь как социальная группа и среда речетворчества [Текст] / Н.А. Кудинова // Материалы II Ежегодной научной конференции аспирантов, соискателей и молодых ученых ТГПУ им. Л.Н. Толстого. – Тула: Изд-во ТГПУ им. Л.Н. Толстого, 2006 – С. 214-218.
6. Кузнецова О. Е. Роль организационных субкультур в эффективной деятельности организации / О.Е. Кузнецова // Проблемы регионального управления, экономики, права и инновационных процессов в образовании: материалы международной научно-практической конференции, Т. IV Проблемы современной правовой системы. Вопросы психологии и акмеологии. Таганрог: Изд-во ТИУиЭ , 2005 – С.292–298.
7. Куликов Е. М. Музыкальные предпочтения как дифференцирующий фактор российской молодежной субкультуры / Е. М. Куликов // Грани: Материалы второй научной сессии факультета философии, социологии и международных отношений. – Краснодар: Издательство КубГУ, 2002. – С. 149–159.
8. Петрова Ю. А. Лингвокультурологический подход к исследованию языка молодежной субкультуры // Материалы V Международной

- научно-практической конференции «Экономические, экологические и социальные проблемы угольных регионов СНГ». – 19-20 апреля 2012 г. – Краснодар, 2012. С. 78 – 85.
9. Писаревская Д. Б. Образ игры в субкультуре ролевиков: развитие авторского начала в фольклоре / Д. Б. Писаревская // *Образный мир традиционной культуры: Сборник научных статей*. М, 2010 – С. 34 – 44.
10. Сенченко Н. А. Социально-педагогическая помощь старшеклассникам-представителям юношеских субкультур/ автореферат ... кандидата педагогических наук: 13.00.02./ Костромской государственной университет им. Н.А. Некрасова, Кострома, 2005. – 19 с.
11. Соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства: [монографія] / [О. С. Онищенко, В. М. Горювий, В. І. Попик та ін.]; НАН України, Нац. б – ка ім. В. І. Вернадського. – К., 2013. – 220 с.
12. Старичкова О. И. Динамика образа Я в процессе становления социальной идентичности члена субкультурной группы// *Вопросы гуманитарных наук*, 2005, №5 (20). – С. 404– 407.
13. Туріна О. А. Культурно-мистецьке середовище як чинник творчої соціалізації особи: автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: 26.00.01. Київ, 2009. – 19 с.
14. Шабанов Л. В. Социально-психологические характеристики молодёжных субкультур: социальный протест или вынужденная маргинальность?/ Л. В. Шабанов // *Монография*. Томск: ТГУ, 2005 – 396 с.
15. Шеметова Т.Н. Эстетика катексиса // *Знание. Понимание. Умение. Фундаментально-прикладные исследования в области гуманитарных наук*. – М. Изд-во Московского гуманитарного университета, №2, 2007. – С. 45– 52.

Shakmaeva A.V.

*Master student of the program “
Mathematics in Education”*

*Samara State Social and Pedagogical University,
Russia*

ADDITIONAL CONSTRUCTIONS AS A MEANS OF GEOMETRIC PROBLEMS SOLVING

Abstract. The article describes the main additional constructions used in planimetry. And also examples of tasks for a basic and advanced course of the geometry of 7-9 classes are considered for solving where the method of additional construction is used.

Key words: geometry, planimetry, tasks, additional constructions, drawing, auxiliary elements.

Introduction

Geometry is based on solving problems, and solving problems, in turn, is an indispensable means of activating creative abilities among schoolchildren. After all, in order to solve a problem, it is necessary to carry out reasoning based on one's own experience, knowledge and ability. This knowledge is applied depending on the problem posed and find the correct mathematical result. All this together can be regarded as a learning discovery, which is the best way to develop the student's creative abilities and his personality as a whole.

As practice shows, while studying a geometry course students have difficulties at the stage of independent search for a solution to problems. This problem is caused by the fact that during teaching geometry much attention is paid to mastering the content of the subject, and the tasks are only used as a reinforcement of the topic studied. Techniques and methods used in solving geometric problems are not analyzed. This leads to the fact that the unconscious and unreasonable solution of the problem does not allow the development of certain rules and criteria by which the student could be guided by the independent solution of problems.

In the psychological, pedagogical and methodical literature, the problem of the inability to independently solve geometric problems is seen in the fact that students are not able to work with a drawing. Drawing

in geometry is widely used, and its independent construction really often causes difficulties for students. But at the same time, the drawing is visual support in the conduct of reasoning, serves as a means of clarity, the basis of mental operations and a source of new knowledge. The ability to work with a drawing is very important when studying a geometry course. Construction of the drawing, its transformation expands the role of practical actions in solving problems. As the famous popularizer of science, the mathematician and teacher I.F. Sharygin said, "The main actor of Geometry should be a figure, and the main means of learning should be drawing a picture." [5]

In geometry, there is a huge number of tasks to build, of which of great interest are the tasks of transforming a geometric drawing. This class of tasks is quite complex, examples of such tasks: tasks solved by cutting the shape; tasks to find the geometric location of points; additional construction tasks, etc. When solving this class of problems, the student gets the opportunity to study geometry exactly in the form in which it most corresponds to its real essence, rather than solving the problem using algebraic techniques.

Basic additional constructions in geometry

In our study, much attention is paid to the problem solving with the help of additional constructions. Additional constructions are one of the most geometric methods for solving geometric problems. Therefore,

the solution of such problems has a positive effect on the development of the ability to read a drawing. Also, in addition to the ability to read a drawing, the learner develops creative abilities through solving a creative, non-standard task, in this case, a geometric problem that requires additional constructions.

The idea of solving problems using the method of additional constructions is that the drawing to the task is complemented by auxiliary elements. This is necessary in cases where the relationship between the data and the values sought for is difficult to notice, after the addition of the drawing, these connections become more tangible or even obvious.

The choice of this particular method in solving the problem is not always obvious, schoolchildren are more

often inclined to solve geometric problems by the so-called traditional method. But there are tasks whose solution is possible only when applying this method. There are also problems in which the application of the method of additional constructions simplifies their solution, or is one of several methods for solving one problem.

Consider the classification [3], which presents the main additional constructions used in solving planimetric problems.

1. Doubling the median of a triangle and completing it to a parallelogram with the centre at the base of this median. (fig. 1).

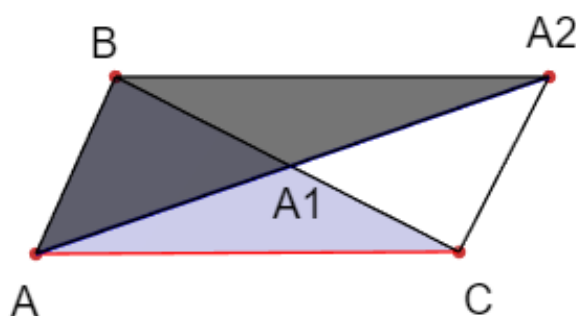

Fig. 1 Illustration for example number 1.

Depending on the content of the task, such extension can be performed for one, two, or even three medians.

2. Suppose that a certain segment (transversal) is given in the triangle, which is drawn through its vertex

and is enclosed within this triangle. Then through its base, a ray is drawn into the side of the triangle, parallel to the side, before its intersection with the other side of the triangle (fig. 2).

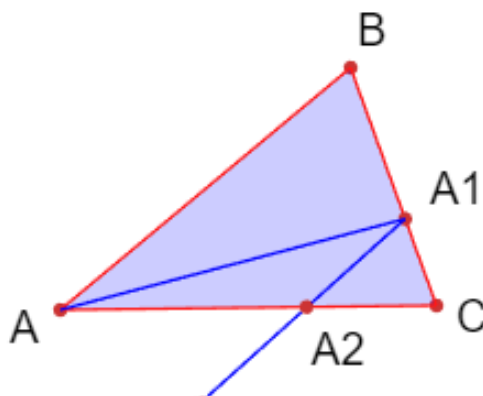

Fig. 2 Illustration for example number 2.

As a result of this additional construction, the situation of Thales arises in the drawing, i.e. parallel lines cut on the secant proportional segments: $\angle ACB$, secant $A_1A_2 \parallel AB$, and we get the following proportional segments:

$$\frac{|CA_3|}{|CA_1|} = \frac{|A_2A|}{|A_1B|}$$

If the segment AA_1 is the median, then the point A_2 is the middle of the side AC .

3. Let the median and some arbitrary segment drawn from another vertex be given in the triangle, it can also be a height, a bisector or a second median. Then through the base of the median inside the triangle, you can draw a beam parallel to this segment, before it intersects with the side of the triangle (fig. 3).

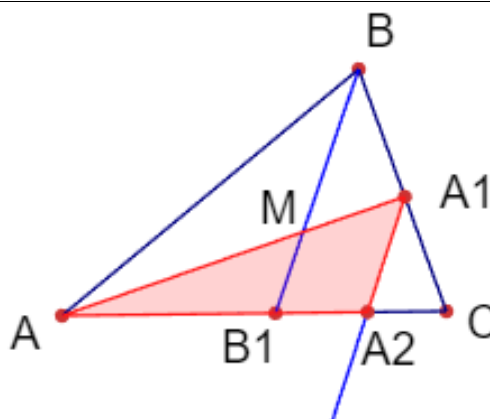

Fig. 3 Illustration for example number 3.

As a result of this additional construction on the drawing, there are two situations of Thales:

- 1) $\angle ACB$ and secant $A_1A_2 \parallel BB_1$;
- 2) $\angle A_1AC$ and secant $MB_1 \parallel A_1A_2$.

From the first situation it follows that A_2 is the middle of B_1C , and from the second one we get the relation:

$$\frac{|AM|}{|AB_1|} = \frac{|MA_1|}{|B_1A_2|}$$

4. Let two arbitrary transversals given from different vertices be given in the triangle, then a ray parallel to the other transversal is drawn through the base of one of them to the intersection of the triangle with the side of the triangle (fig. 4).

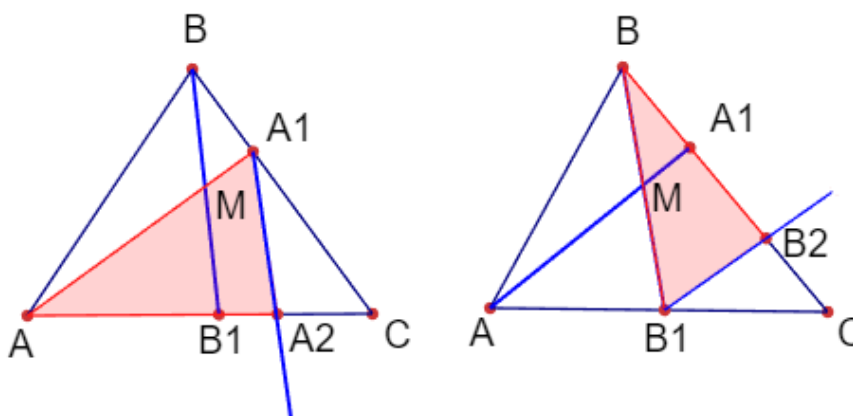

Fig. 4 Illustration for example number 4.

The difference from the previous example is that here the first situation of Thales gives not equal, but proportional segments. Also, you should pay attention to the fact that in this example, and in the two previous ones, similar triangles arise along the way.

5. Let two transversals given from different vertices be given in a triangle, then a straight line parallel to the side of the triangle is drawn through the beginning of one of them (the vertex of the triangle) to the intersection with the continuation of the other transversal (fig. 5).

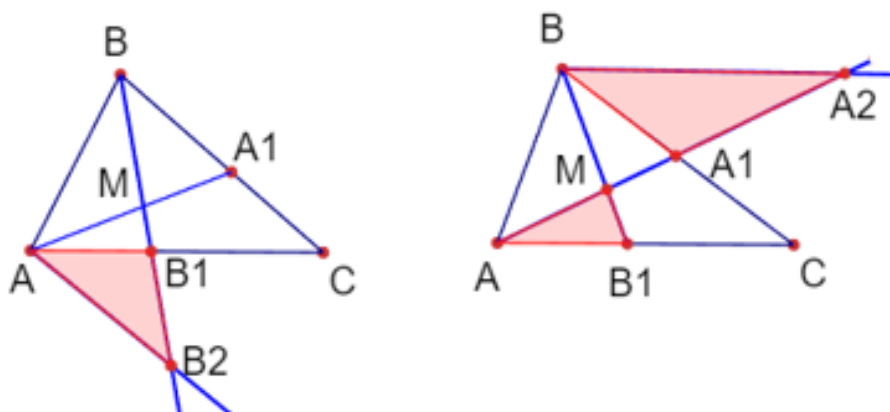

Fig. 5 Illustration for example number 5.

a) $\Delta AMB_2 \sim \Delta A_1MB$ и $\Delta AB_1B_2 \sim \Delta CB_1B$;

b) $\Delta AMB_1 \sim \Delta A_2MB$ и $\Delta AA_1C \sim \Delta A_2A_1B$.

6. Let the right-angled triangle ABC be given, it is completed to an isosceles triangle, in which one of the

legs becomes height (median and bisector), and the other half of the base (fig. 6).

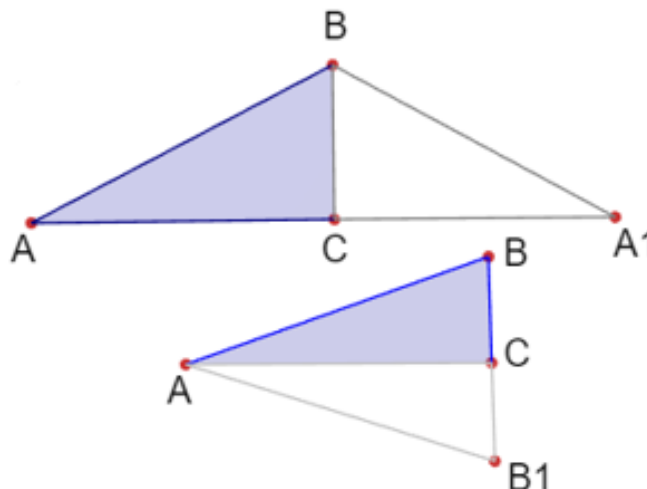

Fig. 6 Illustration for example number 6.

This additional construction leads to the construction of a point symmetrical to the vertex of the acute angle of the triangle with respect to a straight line passing through the leg that does not contain this vertex:

$$A_1 = S_{(BC)}(A), B_1 = S_{(AC)}(B).$$

7. If construction is given in which perpendicular straight lines or segments are involved, as well as

figures with right angles, then a right-angled triangle is inserted in the drawing, appropriately associated with these elements.

8. Let the trapezoid ABCD be given, then its diagonal BD or side AB is transferred to the vector b , which is equal to one of the bases of the given trapezium (fig. 7).

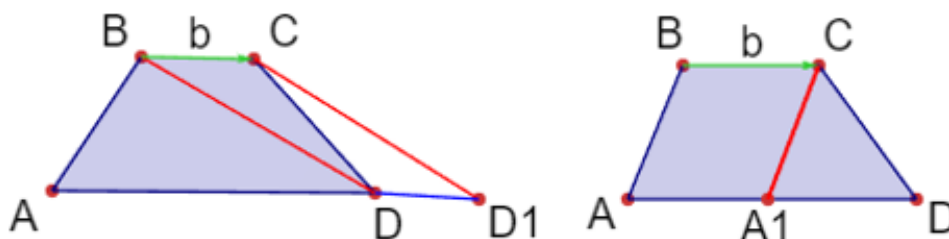

Fig. 7 Illustration for example number 8.

9. If in a triangle, parallelogram or a trapezoid, a bisector of one of the inner corners is specified, then a rhombus is inserted into the drawing, the two sides of

which are directed along the sides of the given figure, and this bisector is one of the diagonals (fig. 8-10).

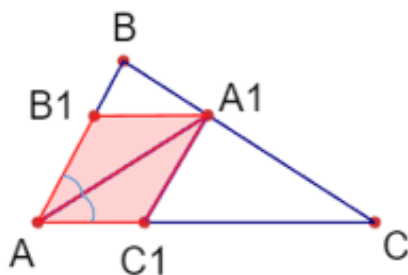

Fig. 8 Illustration for example number 9.

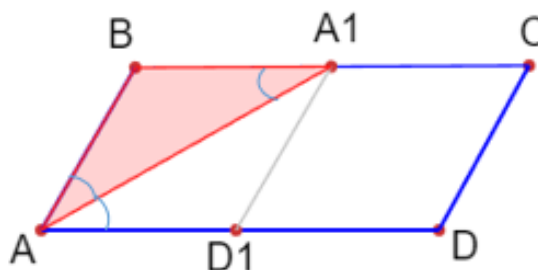

Fig. 9 Illustration for example number 9.

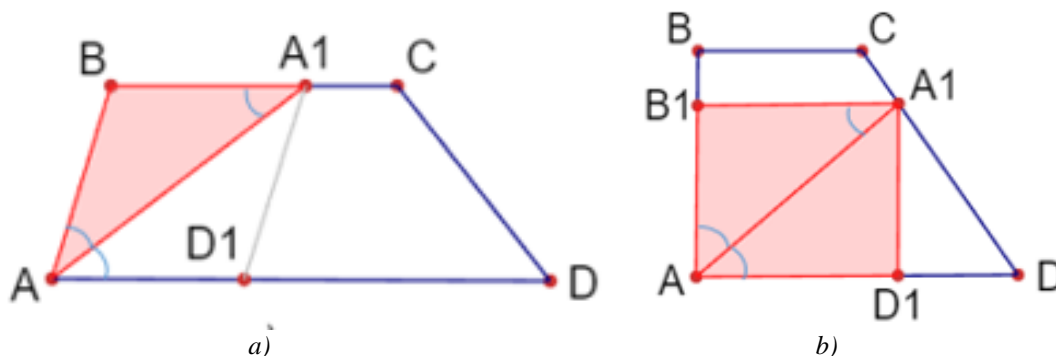

Fig. 10 Illustration for example number 9.

In some cases, it is useful to consider not the whole rhombus, but its part - an isosceles triangle, one of the sides of which is the side of the given figure, and the basis is the given bisector (fig. 9, fig. 10, a).

then a triangle is entered into the drawing, one of the sides of which contains this bisector, the second coincides with the side of the original figure, and the third is either parallel to the other side of this figure. continuation (fig. 11–13).

10. If a bisector of one of the inner corners is specified in a triangle, parallelogram or a trapezoid,

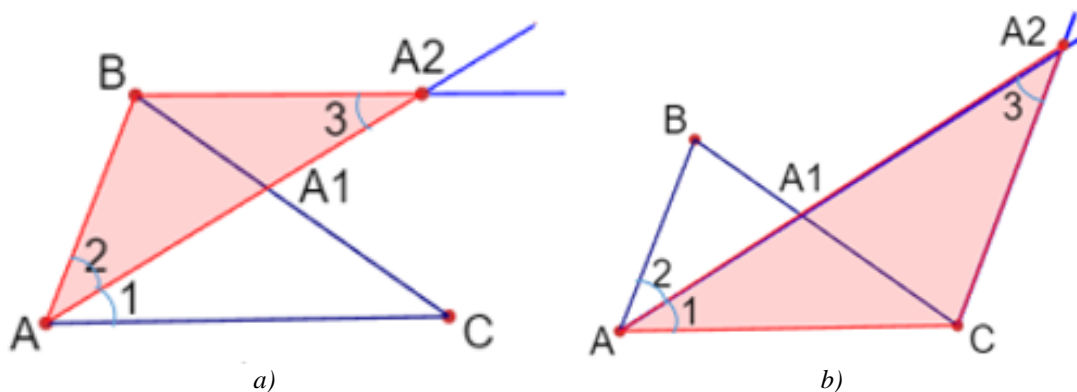

Fig. 11 Illustration for example number 10.

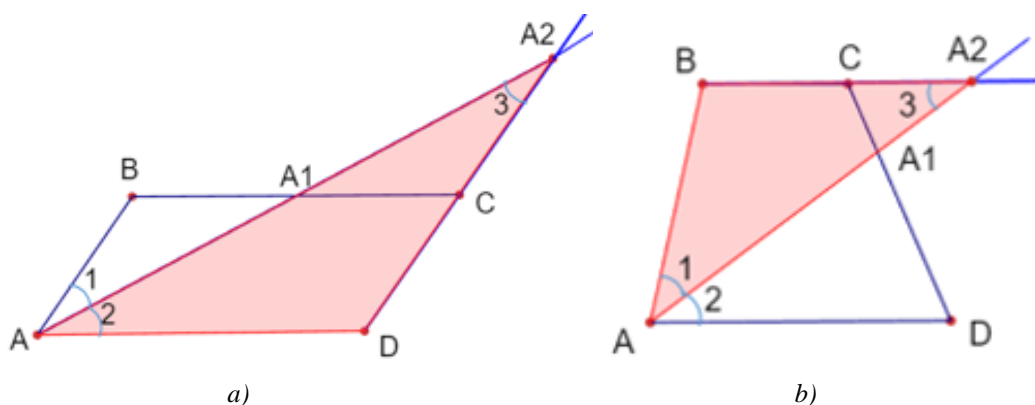

Fig. 12 Illustration for example number 10.

To perform such an additional construction, it suffices to continue the bisector to the intersection with the straight line parallel to the side of the given triangle or passing through the side of the given parallelogram and the trapezium.

indicated lines is crosswise lying with one of the angles into which the bisector divides the angle of the given figure.

Note that the constructed triangle is isosceles (its base is the side containing the given bisector). In fact, the angles adjacent to this side are equal, since the angle with the apex at the point of intersection of the

11. If the internal rays of these figures (including the diagonal beam) are drawn in the parallelogram or trapezium through two adjacent vertices, then the points of intersection of these rays with the parallel sides of these figures or their extensions are constructed (fig. 13).

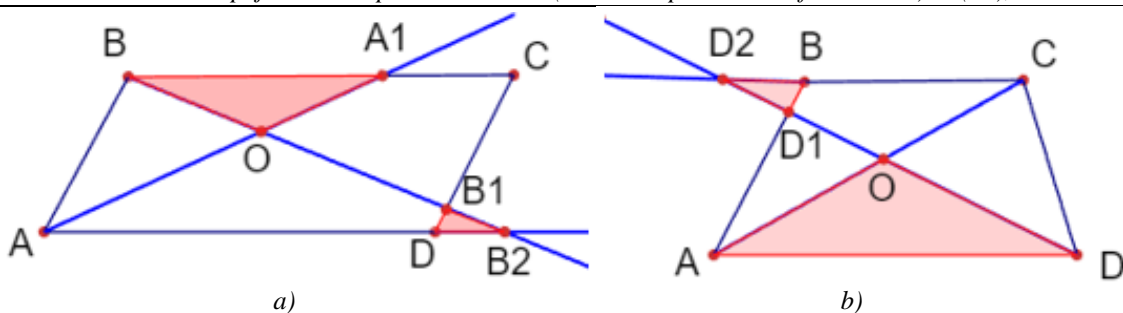

Fig. 13 Illustration for example number 11.

As a result of this additional construction, two pairs of homothetic triangles appear on the drawing. In figure 13, a) the homothetic centres of such triangles

are the points O and B₁, and in figure 13, b) the points O and D₁.

12. If a trapezoid is given, then by extending the sides, it is completed to a triangle (fig. 14).

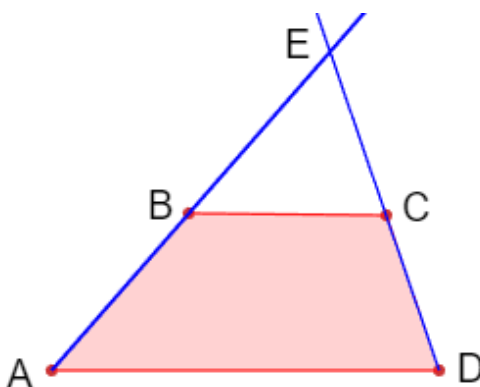

Fig. 14 Illustration for example number 12.

13. If a right triangle is given, then a circle is described around it, the centre of which is the middle of the hypotenuse (fig. 15).

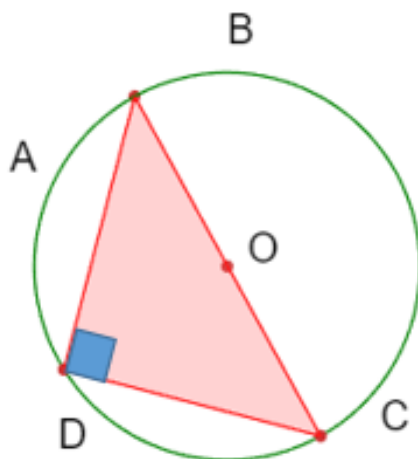

Fig. 16 Illustration for example number 15.

14. If a quadrangle is given, whose sums of opposite angles are equal, then a circle is described around it (fig. 16).

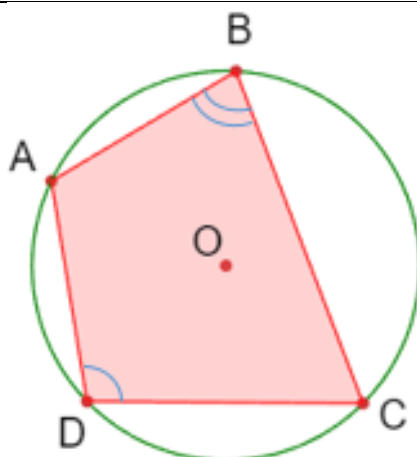

Fig. 16 Illustration for example number 14.

In particular, a square, a rectangle and an isosceles trapezium have a sign of existence for a quadrilateral of a circumscribed circle.

15. If a quadrangle is given, whose sum of opposite sides is equal, then a circle fits into it (fig. 17).

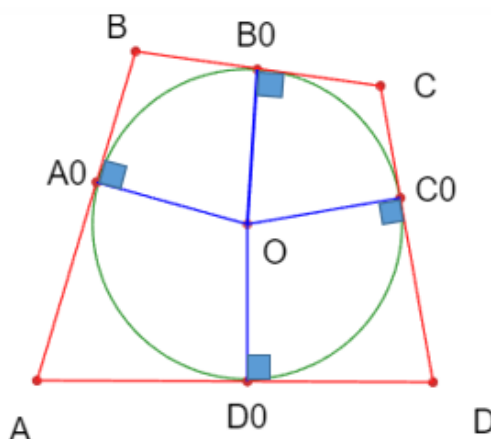

Fig. 17 Illustration for example number 15.

This classification presents the main additional constructions used in the study of planimetry.

Additional constructions in the tasks of the basic school geometry course

The content of mathematics offered for study at each level generally corresponds to the traditional content of school mathematics, which was studied in general education classes and in classes with advanced study of mathematics, respectively. Therefore, the specifics of the chosen learning profile should be reflected in the tasks proposed for solving.

Tasks of a creative, research nature, in the solution of which various qualities of thinking are formed, which often have an impact on the success of future

activities, should be studied in both the basic and core levels.

Consider some of the tasks of the school basic geometry course for grades 7-9, which use the method of additional constructions [1, 4].

Problem 1. Prove that the median of a right triangle, conducted to the hypotenuse, is half the hypotenuse.

Decision. Consider a rectangular $\triangle ABC$ with median CD (fig. 18, a)

1) it is necessary to perform additional construction - doubling the median ($CD = DM$). Combining the vertices A and B of the triangle ABC with point M , we obtain the $AMBC$ quadrilateral (fig. 18, b).

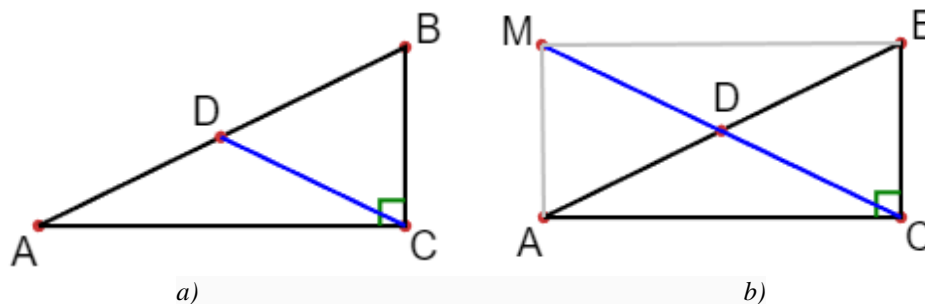

Fig. 18 Illustration for problem number 1.

2) it is necessary to prove that AMBC is a rectangle. Consider $\triangle ADM$ and $\triangle CDB$: $AD = DB$, $MD = DC$ (by condition), $\angle ADM = \angle CDB$ (as vertical), it follows that $\triangle ADM = \triangle CDB$ (according to the first sign of equality of triangles). Similarly, we prove that $\triangle ADC = \triangle MDB$ and we obtain that $AM = CB$, $MB = AC$ and $\angle C = 90^\circ$ (by the condition). AMBC is a rectangle.

3) in the rectangle AMBC diagonal AB and MC are equal, it means $DC = 1/2AB$.

Problem 2. In a right triangle, ABC from perpendicular point M of side AC, perpendicular MH to hypotenuse AB is drawn. Prove that the angles of MHC and MBC are equal.

Decision. Consider the quadrilateral BCMH (fig. 19): Opposite angles are 90° , so the sum of these angles is 180° ($\angle C + \angle H = 180^\circ$). For the proof, it is necessary to perform an additional construction — describe a circle about a quadrilateral (according to the property of the opposite angles of the quadrilateral, the sum of which is equal to 180°).

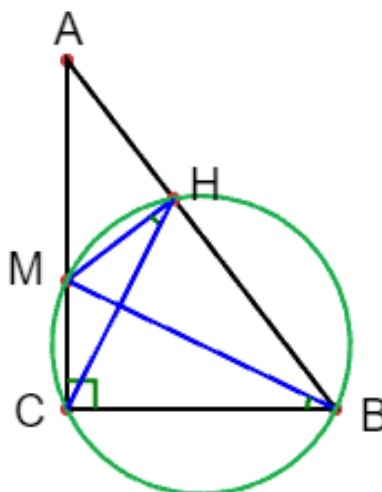

Fig. 19 Illustration for problem number 2.

The inscribed angles MHC and MBC are equal since they are based on the same arc MC.

Additional constructions in the tasks of the advanced school geometry course

The tasks of the advanced school geometry course in high school include tasks of increased complexity. To solve such problems requires ingenuity and geometric intuition. One of the most frequently used methods for solving such problems is the method of additional constructions. If in the basic course of geometry, typical additional constructions are often

considered, for which students can be prepared, then non-standard methods of solution can be encountered in tasks of an increased level of complexity. This fact suggests that the ability to solve such problems cannot be developed with the help of concrete examples, such an ability is acquired only with experience.

Problem 1. Inside an isosceles triangle ABC with base BC, a point M is taken such that $\angle MBC = 30^\circ$, $\angle MCB = 10^\circ$. Find the angle AMC, if $\angle BAC = 80^\circ$ (fig. 20).

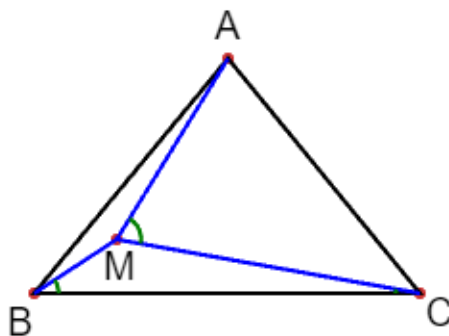

Fig. 20 Illustration for problem number 1.

Decision. $\triangle ABC$ is isosceles, so the height dropped from the vertex A will be its bisector and median. Perform several additional constructions: we

extend the segment BM to the intersection with the height AK at the point E; connect point C and E. Point D is the intersection of AK and CM (fig. 21).

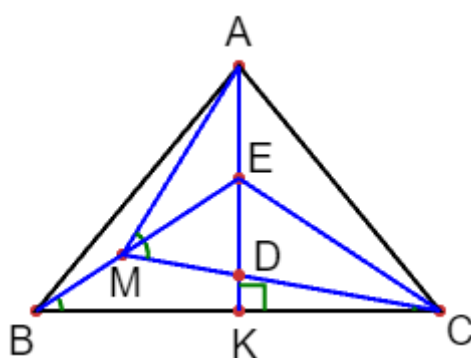

Fig. 21 Illustration for problem number 1

$$\angle ABC = \angle ACB = (180^\circ - \angle BAC)/2 = (180^\circ - 80^\circ)/2 = 50^\circ$$

$\triangle BEC$ – isosceles, it follows: $\angle CEK = \angle BEK = 180^\circ - \angle AKB - \angle EBK = 180^\circ - 90^\circ - 30^\circ = 60^\circ$, means $\angle BEC = 120^\circ$.

$$\angle ECK = \angle EBK = 30^\circ; \angle ECM = \angle ECK - \angle MCB = 30^\circ - 10^\circ = 20^\circ;$$

$$\angle ACE = \angle ACB - \angle BCM - \angle ECM = 50^\circ - 10^\circ - 20^\circ = 20^\circ;$$

$$\angle CAK = \angle CAB/2 = (80^\circ)/2 = 40^\circ$$

Problem 2. Inside the angle ABC of an equilateral triangle ABC, point M is taken so that $\angle BMC = 30^\circ$, $\angle BMA = 17^\circ$ (fig. 22, a). Find the angles BAM and BCM.

$\angle ABC = 60^\circ$ ($\triangle ABC$ equilateral), $\angle BMC = 30^\circ$ (by condition). Hence, arc BC = 60° . On $\overset{\frown}{BC}$ we take an arbitrary point F (fig. 22, b). $\angle BFC$ relies on the arc BC, $\overset{\frown}{BC} = 360^\circ - 60^\circ = 300^\circ$ and $\angle BFC = 150^\circ$.

Decision. Additional construction is necessary: we draw a circle with radius AB and center at point A.

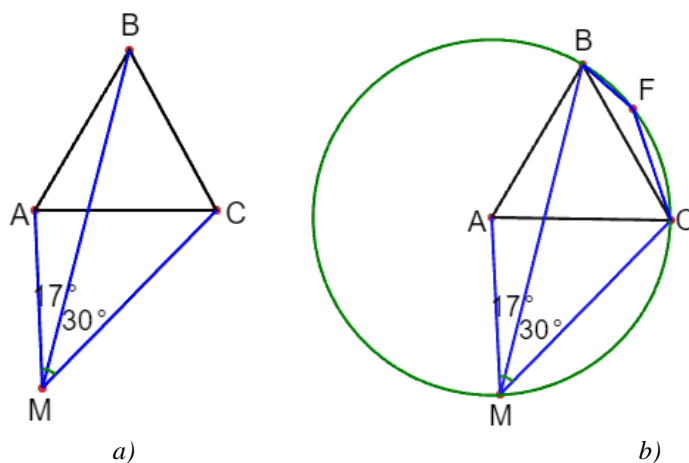

Fig. 22 Illustration for problem number 2.

The sum of the opposite corners of the MBFC quad is 180° . This means that $\angle MBC + \angle BCM = 180^\circ$.

Only one circle passes through points B and F with centers at point A and radius AB. Therefore, the point M lies on the circle.

Consider $\triangle ABM$: $AB = AM = r$. $\triangle ABM$ – isosceles

$$(\angle AMB = \angle ABM = 17^\circ). \angle BAM = 180^\circ - (17^\circ + 17^\circ) = 146^\circ.$$

The sum of the angles of the quadrilateral ABCM is 360° .

$$\angle BCM = 360^\circ - 146^\circ - 30^\circ - 17^\circ - 60^\circ = 107^\circ.$$

Methods of educational work at the stage of choosing and drawing additional construction for solving geometric problems and methods of teaching students how to use them

The method of additional construction consists of two types of actions: mental (choice of additional construction) and practical (implementation of additional construction). The ability to solve the problem with the help of additional construction is the ability to find the necessary additional construction and implement it in the drawing.

In order for the student to be able to find the additional construction needed to solve the problem, he should see the need to transform the original drawing, and then from the various types of constructions known to him, choose the one with which you can realize the idea. The student must know various types of additional constructions and possible ways of their implementation. This means that preparatory work in this direction should be carried out with the student.

A student can see the need to transform the original drawing only if he knows how to correctly analyze the condition of the problem and what needs to be found.

Therefore, starting to solve the problem with the help of additional constructions, the student should:

- be able to analyze the requirement and condition of the task;
- find out the types of additional constructions, various ways of their implementation and be able to complete constructions on a geometric drawing.

The implementation of the found additional construction, in some cases, causes the greatest difficulty for students. When implementing additional construction, difficulties most often arise with various possibilities of constructing a new line in the original drawing.

We propose to carry out the development of the ability to solve problems using additional constructions in the following areas.

Preparatory stage.

The preparatory work can be presented in the form of tasks to establish a correspondence between the verbal definition and its geometrical image (depict a figure or a combination of figures in the text; name all possible elements of the figure in the image).

A return to the definition and knowledge of the properties of the geometric figure considered in the problem gives us the opportunity to benefit from this information both in solving problems and in verifying the solution. A mathematical definition creates the meaning of a mathematical term. Using the definition, we establish the relations connecting the newly

introduced elements in solving problems by the method of additional construction.

Formative stage.

1. In proving the theorems (by the teacher), it is necessary to justify the construction performed (by students).

2. When solving standard tasks, it is necessary to complete the construction and explain why exactly such a construction was performed in this case, as well as which one is supposed to be the result.

3. When solving problems of any complexity, in which it is necessary to find several solutions. Each method involves the introduction of a new figure (element of the figure). The task of the students also remains to justify the feasibility of constructing a particular figure (or part of a figure).

4. To consolidate the result after solving some problems, the student should list (write out) all completed constructions. Also, at the end of the school year, the student must list (write out) all kinds of additional constructions that they performed in the process of solving various geometric problems for the entire period of study. In this case, it is necessary to analyze and identify which additional constructions most often had to be performed and why.

Conclusion

The complexity of the method of additional constructions lies in the fact that it is often very difficult to understand which additional constructions should be carried out in one or another case. In order to solve problems by this method, it is necessary to solve a sufficiently large number of problems to expand the so-called "geometric outlook". Also, when solving problems using the method of additional constructions, it is necessary to carry out an analysis in order to understand the situations where they are applied.

References

1. Atanasyan L.S, Butuzov V.F., Kadomtsev S.B. Geometria 7-9: Textbook for general education institutions. M: Prosveshenie Publ, 2008.
2. Beliy S., Learn to do additional construction. Practicum applicant. Maths. The popular physical and mathematical journal "Kvant". pp. 48-51 (in Russian).
3. Durova E.M. The method of additional constructions in solving planimetric problems / Voronezh, 1995. – 16 p. (in Russian).
4. Pogorelov A.V. Geometria 7-11: Textbook for grades 7-11 secondary school. M: Prosveshenie Publ, 2010.
5. Sharygin I.F. Arguments about the concept of school geometry. M.: Moscow Center for Continuous

Mathematical Education Publ, 2000. - 56 p. (in Russian).

6. Sukonnik J., Gornshtein P., Geometric solutions of geometric problems. Practicum applicant. Maths. The popular physical and mathematical journal "Kvant". pp. 38-43 (in Russian).

7. Schoenfeld, A. H. (1985). "Mathematical problem solving." Orlando, FL: Academic Press.

8. Mirjana Djorić and Predrag Janičić. Constructions, instructions, interactions . Teaching Mathematics and its Applications, 23(2): 69–88, 2004.

9. Sanders, Cathleen V. "Sharing Teaching Ideas: Geometric Constructions: Visualizing and

Understanding Geometry." Mathematics Teacher 91 (October 1998): 554-556

10. Weisstein, Eric W. "Geometric Construction." from MathWorld—A Wolfram Web Resource.

11. Pandisico, Eric A. "Alternative Geometric Constructions: Promoting Mathematical Reasoning." Mathematics Teacher 95, no. 1 (January 2002): 32-36.

12. Polya, G. (1945/1956). How to solve it: A new aspect of mathematical method. Princeton, NJ: Princeton University Press.

13. Mason, J., Burton, L. and Stacey, K. (2010) Thinking Mathematically, 2nd edn. Harlow: Pearson Education.

ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

Saodat Fathullaevna Ubaydullaeva

candidate of political sciences,

Tashkent State Institute of Oriental Studies.

BILATERAL RELATIONS OF UZBEKISTAN WITH THE COUNTRIES OF CENTRAL ASIA

Abstract. The article considers the relevance of the study of regional security, as the basis for the stability and prosperity of the country. Studied foreign experience. The author also paid attention to the relations and cooperation of Uzbekistan with the countries of Central Asia.

Keywords: security, region, relationships, cooperation.

Today, the Republic of Uzbekistan is confidently demonstrating its political readiness for mutually beneficial, friendly, bilateral and multilateral relations with countries neighboring Central Asia. Constructive partnership based on reasonable compromises, mutual benefits, taking into account each other's interests, is the most important direction in the foreign policy of our country. The President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev identified the region of Central Asia, with which the vital interests of our country are connected, as the main priority of foreign policy of Uzbekistan. The choice of Central Asia as a priority is the natural, sincere desire of Uzbekistan to establish good-neighborly, friendly, mutually beneficial relations with its closest neighbors. It should be noted that the solution of a number of issues of ensuring sustainable development and security of Uzbekistan largely depends on the level of mutual understanding between the countries of Central Asia and the effectiveness of regional cooperation.

Already in the early days as President of Uzbekistan, Shavkat Mirziyoyev took decisive and concrete steps aimed at developing mutually beneficial relations with neighbors, establishing trustful contacts with all the leaders of the Central Asian states.

The head of Uzbekistan set forth his strategic vision for ensuring regional security and stability at the 72nd session of the UN General Assembly in New York in September 2017. Later, in November of the same year, during the Samarkand conference "Central Asia: one past and one common future, cooperation for sustainable development and mutual prosperity", the head of Uzbekistan proposed a comprehensive program of joint efforts at the regional and international levels to ensure lasting peace and stability in Central Asia, including Afghanistan.

The Republic of Uzbekistan, bordering all the countries of Central Asia and Afghanistan, is directly interested in making the region a zone of stability, sustainable development and good neighborliness.

Regional security as a state of protection of the vital interests of a region is influenced by factors quite dynamic, and volatile. The configuration of political forces is changing, the economic or political situation is developing within and around the region, new circumstances are emerging that are forcing analysts, researchers and other interested parties to conduct constant scientific monitoring of the relevant processes

and trends. This is necessary, first of all, for an adequate assessment of the situation in the region, for scientifically based forecasting and, ultimately, for identifying new challenges and threats, for building a reliable system of regional security based on the principles of collective solidarity, equal responsibility, trusting relationships and the priority of the principles and norms of international law.

As President of the Republic of Uzbekistan Sh. M. Mirziyoyev noted in this connection, "To achieve the lofty goals that we have set for ourselves, all the forces and capabilities of the state and society are mobilized. Particular attention is paid to such priority areas as improving the system state and social construction, ensuring the rule of law and further reforming the judicial system, developing and liberalizing the national economy, strengthening the social sphere, ensuring security, interethnic harmony and religious tolerance, implementing an effective foreign policy."

As the practice of international relations shows, there is as yet no universal, reliable (in terms of guarantees and existing preventive mechanisms for ensuring regional security) security system. At the same time, world experience has a number of individual achievements in the legal, political, technological aspect in ensuring regional security, which must be studied and tested on the positive experience to the conditions of the Central Asian region.

Today, the relevance of studying regional security systems is also determined by the growing trend of globalization, which carries not only positive but also negative effects. Regional security cooperation today is the only reliable barrier to the negative impact of global threats and challenges, and with a high degree of probability can become the basis for the formation of a multipolar system of world order. The concept of regional security from a scientific point of view has an intersectoral complex character.

In this regard, a political analysis of the political and legal foundations of regional security methodological has an advantage, as it allows a systematic approach to the study of the issue, generalize legal, sociological, some economic and political aspects proper. These are issues of regional integration, investment cooperation, development of transport communications, the use of water and energy resources of the region, stimulation of those areas of the economy that in the long term guarantee employment, contribute

to the resolution of social problems. It is from this position that it is advantageous to look at the creation of collective joint mechanisms.

In this regard, one of the examples is the SCO. As noted, the first President of the Republic of Uzbekistan I.A. Karimov during a meeting with representatives of the PRC mass media on the eve of the summit of the Shanghai Cooperation Organization, June 13, 2006: "The development of the situation and global changes in the world, growing threats to security and stability, continuing "hot spots", the growing danger of international terrorism, extremism, separatism and drug trafficking in various regions, and, first of all, in the region of Central Asia close to all of us, are once again confirmed in time and the demand for the creation and formation of such an international organization as the SCO. It is precisely security, stability and sustainable development throughout the SCO space that is one of the main conditions for intensifying cooperation in trade, economic and social humanitarian fields."

When considering security issues, there is always a need to study the corresponding challenges and threats, the counteraction of which determines the nature and structure of the emerging security system.

For example, at the present stage, the continuing instability in the region due to the incessant resistance to movement The Taliban and a number of local anti-government forces to the legitimate government of Afghanistan and coalition forces led by the United States pose a threat to the destabilization of the region as a whole. In territories not controlled by the authorities of Afghanistan and Pakistan, bases for training and arming terrorists remain.

In this regard, it should be noted the nomination by the President of the Republic of Uzbekistan Sh.M. Mirziyoyev initiatives to conduct together with the Afghan side March 26-27, 2019. in Tashkent, the High-level International Conference on Afghanistan on the theme "Peace process, security cooperation and regional cooperation" is an integral part of the overall strategy of the leadership of Uzbekistan to ensure regional security and stability.

Uzbekistan takes an active part in the work of almost all international forums devoted to the Afghan problem. Among them are the Kabul Process, the Moscow Format, the Heart of Asia - Istanbul Process forum, the International Contact Group on Afghanistan, the SCO - Afghanistan Contact Group, and the Regional Economic Cooperation Conference on Afghanistan (REKKA).

Relations on strengthening the national security of Uzbekistan and confronting the external threat are built on the basis of the principle of general security and maintaining regional stability on a contractual basis with those states whose vital interests are directly affected. The main condition for the conclusion of such military-political treaties was the provision of full sovereignty, territorial integrity and inviolability of the existing borders of our country. Developing a wide network of its bilateral and multilateral cooperation with foreign countries, with international

organizations, Uzbekistan has invariably intensified its military-political and military-technical cooperation with them.

Today, Uzbekistan actively participates in the work of such international authoritative organizations as the UN, OIC, OSCE, SCO, UEC, CIS and a number of specialized international institutions, making a significant contribution to solving the problems of ensuring regional security; the establishment of a nuclear-weapon-free zone in Central Asia; countering drug trafficking and other problems facing the international community. Threats to regional security are not only of a military-political nature. This may be international terrorism, an environmental catastrophe (for example, the drying up of the Aral Sea) and the economic crisis, organized (at the regional level) crime, threatening the growth of the drug and arms trade, etc.

Regional security is, first of all, measures of joint interaction. The joint essence of regional security reflects a modern understanding of the opportunities available to states that have chosen the path of open democratic development and do not want to participate in global political adventures. This is a form of protection that corresponds to the principles of mutually beneficial partnership between states that, realizing their national interests, do not seek to do this to the detriment of the second and third parties. This is the only acceptable option for creating a security system, which takes into account the goals of economic and socio-cultural integration with neighbors, the opportunities that the partner states possess and the geopolitical situation that determines the peculiar division of labor in the created one - trust. Hence the need arises to study how, in what state is the awareness of regional interests, the formation of an integrative approach to regional security. The world has become more complex and subtle, both due to the increased degree of global integration, and due to the reasons that underlie the rapid expansion of international relations. The world has become more interconnected and interdependent. Have an interesting experience.

In these conditions, the approaches and principles of ensuring regional security are of particular interest on the part of the UN and a number of regional organizations, such as the SCO, EEC, OSCE and NATO. Among the regional structures whose purpose is to preserve peace and develop the region can also be called OAS, OAU, OIC, LAS, OSEAN, etc. In the post-Soviet space, along with the CIS and the CSTO, regional organizations such as the SCO appear and begin their successful development. All this requires study and generalization, and regardless of whether this topic has been studied earlier, as already noted above, the state of regional security is not static and requires regular scientific monitoring.

Studying the foundations of regional security is also relevant from the perspective of further development of the theoretical and methodological foundations for determining the regional security system, especially taking into account the ever-increasing processes of globalization. The legal foundations of regional security are developing in the

system of international relations, which should also be studied in conjunction with the study of universal, regional structures, and the system of bilateral treaties.

All this is necessary for comprehension and further development of the regional security system in Central Asia, especially in terms of studying the threats and challenges to regional security in Central Asia, the problems of forming the organizational and legal foundations for ensuring security in Central Asia. Summing up the above, it should be emphasized that regional security is a multifaceted concept, the analysis of which is possible only on a comprehensive, interdisciplinary basis, since it affects the whole spectrum of issues of the international political, legal, economic, socio-cultural and military-technical plan.

Sources

1. On the action strategy for the further development of the Republic of Uzbekistan Decree of the President of the Republic of Uzbekistan (Collection of Legislation of the Republic of Uzbekistan, 2017, No. 6, Article 70) February 7, 2017., ... / <https://mfa.uz/ru/press/news/2017/07/11752/>

2. Speech by the Minister of Foreign Affairs of Uzbekistan A. Kamilov at the opening of the international conference "Interconnectedness in Central Asia: challenges and new opportunities" (Tashkent, February 19, 2019)

3. Umarov A.A. Afghanistan factor in the regional security of Central Asia at the beginning of the XXI century. Abstract. dis. Doct. Philosophy (PhD) by polit. sciences. - T., 2017. -- 48 s.

4. Safoev S.S. Markaziy Osiyodagi geosiyosat. Monograph. - T.: Patent Press, 2005. -- 160 b.

5. Umarov A.A. Afghanistan factor in the regional security of Central Asia at the beginning of the XXI century. Abstract. dis. Doct. Philosophy (PhD) by polit. sciences. - T., 2017. -- 48 s.

6. Speech by the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev at the 72nd session of the General Assembly of the United Nations. The official website of the President of the Republic of Uzbekistan. 09/20/2017.

<https://president.uz/uz/lists/view/1063> Speech by the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev at the international conference on Afghanistan: "Peace process, security cooperation and regional interaction." <https://president.uz/ru/lists/view/1601>

7. Mirzokhid Rakhimov. "Complex regionalism in Central Asia: Local, regional, and global factors // Cambridge journal of Eurasian studies. December 19, 2018. P.11.

<https://www.veruscript.com/CJES/publications/complex-regionalism-in-central-asia>

Masharipov Ikromjon Batirovich

Candidate of Political Sciences

Tashkent Financial Institute

ACTIVATION OF POLITICAL PARTIES IS A FACTOR OF BUILDING CIVIL SOCIETY

Abstract. The article analyzes the formation and transformation of political parties in Uzbekistan's society, which gained independence in 1991. It explains the problems that political parties lag behind in modern times and they face in their activities as institutions of civil society. The article addresses the issue of political parties reforming based on the experiences of Western countries. The author critically reviews the activities of political parties.

Keywords: civil society, market economy, political party, non-government organizations, electorate, socialization, political culture, party program, party charter, the functions of the party, primary organization of the party.

Political parties have become prominent and fundamental institutions of civil society as the representative and advocate of the interests of various social groups. Political parties are not only an expression of the political will of citizens, but also an important component of society, because they are the institution of public authorities based on the principles of transparency and fairness. Therefore, the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated February 7, 2017, № 4947 "On the Strategy of Action for the Further Development of the Republic of Uzbekistan" sets out the following tasks for the development of political parties as civil society institutions in the country: strengthening the role of

political parties in their lives, and creating a healthy competitive environment among them.¹."

A quarter of a century after the formation of political parties in Uzbekistan, they have not yet risen to the level where they can fully perform their functions. They still have to work hard to reach the level of political parties in developed countries that meet democratic values. The actual state of the party system in the country and the political parties operating in them was detailed in the speech of President of the Republic of Uzbekistan Sh.M. Mirziyoyev at a videoconference session with the Chambers of Parliament, political parties and the Ecological Movement of Uzbekistan. The following comments of the President clearly illustrate the current situation of

¹ Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated February 7, 2017 № P-4947 "On the Strategy of Action for the

Further Development of the Republic of Uzbekistan" // <http://press-service.uz/en/news/5482/>.

political parties. Now, the "sleeping" political parties must wake up. They have to put aside the bigotry, and with the practical work, they have to win the trust of our people, voters and take into their hearts.²

One of the reasons for the slowdown in political party transformation is the emergence of the practice of electing the first secretaries of party councils on the recommendation of local authorities, rather than on the common will of political parties - citizens. The nature of the party is that it can sustain itself through the power of the active masses, the spiritual power that is always received from the bottom (from the electorate, primary party organizations and their members). When this energy is weak, the political party will not be able to perform its functions at all, or will function as a "protoparty" in the form of the party.

If we look at the experiences of developed countries in the USA, Europe and Asia, political parties first emerged as a reflection of the interests and needs of the social strata and groups. The parties have emerged as a product of the forces that serve the political interests of these social groups. Therefore, political parties in developed countries have always been formed as a result of some social stratification in society, ideological movements or popular, courageous and publicly recognized leaders' initiatives.

One of the important requirements is the high level of managerial capacity of party leaders as the motivation for joining a political party. The leadership of all party levels - primary party organization, district, city, regional and central bodies - determines the quality and scope of party membership. If the leader of the party is a bright, well-versed person with a clear understanding of the patterns of change and development in society and the state; members also have a high sense of party affiliation.

The parties lost contact with the population (the electorate). They began to function as organizations for educational activities. Formation of party governing bodies has become a tradition of intense debate and discussion of various political ideologies and alternative programs. Local primary party organizations remained very formal, paper-based and non-existent organizations. The emergence of publicly acknowledged party leaders, the pushing of party members for change in the country, and party management by individuals unable to organize the process have made political parties more fragile³.

As it is known, following the elections to the Oliy Majlis in December 2014, 150 seats in the Legislative Chamber were distributed as follows: Liberal Democratic Party of Uzbekistan - 52, Uzbekistan "National revival" Democratic Party - 36, Uzbekistan People's Democratic Party - 27; Uzbekistan "Adolat (Justice)" Social Democratic Party won 20 seats, the

Ecological Movement of Uzbekistan 15 seats. Obviously, no party has achieved the status of the governing party⁴.

As a result of the loss of party life, party factions in the lower house of parliament and party groups in local representative bodies have been unable to exercise their rights and freedoms. It is well known that there are women committee, primary organizations of "Nuroni" and other non-governmental organizations in the mahallas. However, political parties have failed to establish their foundations - primary organizations in the mahallas. But, constituencies are formed from neighborhoods. As a result of the neglect of foreign experience of party activity and the transfer of such practices to the practice, the bureaucratic system in the governing bodies of the parties developed. As a result, all parties have become dormant.

At the same time, the authority or influence of political parties does not come automatically. To do this, the party must work diligently to build a political and legal culture among its electorate, and to increase the public's political outlook. Also, if the population does not naturally want to participate in the activities of the party organizations, its involuntary "party membership" will not lead to the development of the party, but its collapse.

This requires a high level of knowledge and organizational management of activists and employees at different levels of the party (so-called "party functionaries" abroad). In our experience, when choosing the party leaders, the qualities of the elected staff, such as "heavy", "balanced" and "reasonable", serve as the main criterion for "giving" his leadership position. In the experience of developed countries, recognition of the candidate for the party leader status, such as adherence to the principles of justice, initiative, and protection of the interests of the majority, takes into account the ardent, passionate nature of the candidate. It is noteworthy that he is a person who likes citizens, not officials.

Another requirement for party prestige is to simplify the party's programs, which will greatly reduce goals other than voter interests. The program should be tailored not to the intellectuals, but to the ordinary voter, to his or her understanding. Simple, vital resources are far more important to the voter than the high promises in heaven. Not only the voters, but the party functionaries themselves, understand the goals and objectives of the party's current programs. At the same time, it is difficult to gain any complete and meaningful understanding of the ideologies of political parties, and it is obvious that the documents of the supreme state bodies are widely used in the development of their projects. In general, it would be fair to say that the party that succeeds in fulfilling its

² Speech of President Shavkat Mirziyoyev at a videoconference with representatives of the Chambers of Parliament, political parties and the Ecological Movement of Uzbekistan. 13.07.2017. <http://www.press-service.uz/uz/lists/view/781>.

³ Киргизбаев М. Политические партии должны стать важным институтом нашего общества//Народное слово, 2019, 10 августа.

⁴ Республика Узбекистан, Парламентские выборы, 21 декабря 2014 г.: Заявление о предварительных результатах и выводах//<https://www.osce.org/ru/odihr/elections/uzbekistan/132841>.

promises will become one of the main characters of the next election⁵.

At the end of December 2019, elections to the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan and local representative bodies will be held. There is very little time left for the elections. In 2019 on the basis of the Ecological Movement of Uzbekistan the fifth party - the Ecological Party of Uzbekistan was established. However, there is no noticeable change in political parties. In most cases, the majority of their activities are NGOs, not parties. In the period of independence, a month before the election was a tradition for political parties to act. Therefore, at present, breaking this "tradition" - to devote most of its activities to the preparation for the elections - is a requirement of the present time.

УДК: 327

References:

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated February 7, 2017 № P-4947 "On the Strategy of Action for the Further Development of the Republic of Uzbekistan" // <http://press-service.uz/en/news/5482/>.

2. Speech of President Shavkat Mirziyoyev at a videoconference with representatives of the Chambers of Parliament, political parties and the Ecological Movement of Uzbekistan. 13.07.2017. // <http://www.press-service.uz/uz/lists/view/781>.

3. Киргизбаев М. Политические партии должны стать важным институтом нашего общества//Народное слово, 2019, 10 августа.

4. Республика Узбекистан, Парламентские выборы, 21 декабря 2014 г.: Заявление о предварительных результатах и выводах//<https://www.osce.org/ru/odihr/elections/uzbekistan/132841>.

Turaev A. S.,

старший преподаватель,

ORCID 0000-0003-1741-6857,

Джизакский Государственный педагогический институт,

Джизак, Узбекистан

НЕОКОНСЕРВАТИВНАЯ ПРАКТИКА: ОПЕРАЦИЯ "ИРАК"

A.S.Turaev,

senior lecturer,

ORCID 0000-0003-1741-6857,

Jizzakh State Pedagogical Institute,

Jizzakh, Uzbekistan

NEOCONSERVATIVE PRACTICE: "IRAQ" OPERATION

Abstract. US neoconservatism manifested itself as one of the most influential political ideologies in the post-Cold War era. Its impact on the processes, especially in the Middle East region, has played an important role in making foreign political decisions. In the post-2000 years, the US foreign policy in the region was observed to be implemented in full neoconservative ways. In particular, the Iraqi operation, the war against terrorism in Afghanistan, was initially formed on the basis of neoconservative ideas. In this article, we will try to clarify the impact of the American neoconsists on the war in Iraq and its justification. The performance of neoconductive conceptions, prepared over decades, and its theorists, ideological foundations, and conceptual approaches are analyzed.

Keywords: Middle East, US neoconservatism, neoconservative foreign policy, Iraq, terrorism, foreign policy, energy security, democracy

Во многих идеологических потоках неоконсерватизм характеризовался самой впечатляющей особенностью последних десятилетий. Сторонники и представители этого течения внесли значительный вклад в формирование внешнеполитических подходов Республиканской партии США к 1980-2010 годам. Поэтому важное значение приобретает изучение тенденций развития внешнеполитической идеологии и практики неоконсерватизма как идейно-политической системы, а также влияния и

характера на формирование стратегии, внешнеполитической практики и концептуальных основ безопасности США. В частности, проводится ряд аналитических исследований о том, что операции США по борьбе с терроризмом, в частности, военные действия в Афганистане и Ираке, являются непосредственным исполнением неоконсервативных идей. В то же время идет интенсивная работа над прогнозом следующей волны неоконсервативной практики. Следует отметить, что именно результаты операции по

⁵ Киргизбаев М. Политические партии должны стать важным институтом нашего общества//Народное слово, 2019, 10 августа.

изменению порядка в Ираке снизили либеральный позитивный имидж США на международной арене. Негативные взгляды на внешнеполитическую практику США в те времена были более серьезными. Он пояснил, что конкретные либеральные демократические инициативы США сосредоточены на гегемонии.

В качестве одного из таких взглядов были сформулированы выводы о том, что США будут пытаться реализовать свои экономические интересы во всех регионах с помощью военной силы и политического вмешательства в процессы в регионах. По признанию многих экспертов, в качестве наглядного примера можно привести военную операцию США по отношению к Ираку. Согласно аналитическим выводам, одним из основных внутренних стимулов для свержения иракского лидера является то, что это нефть Ирака, и одна из главных задач, стоящих перед американскими неоконсерваторами, - это поиск возможностей для экономической стабильности. Конечно, для того, чтобы прийти к таким выводам, нужно будет опираться на определенные основания. В этой работе мы постараемся сосредоточиться на анализе источников, основанных на практике военной операции США в Ираке, которая показывает, что в течение многих лет неоконсерваторы тщательно изучали и влияли на принятие внешнеполитических решений.

Несмотря на то, что операция по изменению структуры в Ираке была проведена в 2003 году, можно видеть, что в период после окончания "холодной войны" многие американские неоконсерваторы были настроены на такую практику. В частности, в 1995 году республиканский сенаторы отметили, что следующим важным аспектом американской политической стратегии является сохранение доступа к природным ресурсам, подчеркивая, что основное внимание следует уделять источникам энергии Персидского залива[32].

В апреле 2001 года от "Института публичной политики" Бейкер представил доклад "энергетическая безопасность". В докладе было отмечено, что Ирак продолжает оказывать дестабилизирующее влияние на союзников США на Ближнем Востоке, угрожает международному и мировому порядку и процессам поставок нефти с Ближнего Востока на мировой рынок. США должны провести политический анализ современного военного, энергетического и политико-дипломатического состояния Ирака...[1]. Один из американских ученых М.Клера отметил, что контроль над Ираком приводит к признанию нефти в качестве силы. Контроль над Персидским заливом дает возможность контролировать Европу, Японию и Китай и оставаться в наших руках нефтяными кранами[25]. При этом следует отметить, что для неоконсерваторов актуальность геэкономических интересов региона Ближнего Востока обусловлена тем, что 20 сентября 2001 года в письме "Проект для нового американского века" к Бушу также заметно по содержанию. Например, в том случае, если даже 11 сентября не

было обнаружено доказательств прямого отношения Ирака к террористическим нападениям, было открыто признано, что необходимо свергнуть режим Хусейна [30]. За три года до событий 9/11 26 января 1998 года неоконсервативный центр "Проект для нового американского века" представил новый концептуальный подход к внешней политике США на Ближнем Востоке. В нем отмечается, что США и его друзья, весь мир находятся под ядерной угрозой Саддама Хусейна. И эта угроза служит стимулом для прекращения ее режима [15, p.33].

После того, как Хусейн вторгся в Кувейт в 1991 году, Ирак стал главной целью для неоконсерваторов. Подчеркивая агрессивность режима Хусейна, неоконсерваторы резко отрицают инициативы по сотрудничеству с ним. Несмотря на то, что Ирак уже много лет является государством, в котором применяются международные меры, неоконсерваторы также критиковали гуманитарную помощь в отношении действующего Ирака. Например, они также критиковали программу ООН "нефть вместо продуктов питания". Вместе с тем, комиссия ООН, занимающаяся поиском и ликвидацией ОМУ в Ираке, также скептически относилась к эффективности ее деятельности. Однако комиссия добилась определенных успехов. То есть при их участии было уничтожено 40,000 единиц боевого химического оружия, 3600 тонн запрещенных химикатов и более 100 единиц оборудования, предназначенного для производства химического оружия[7].

Многие представители политической элиты США начали подчеркивать, что после Афганистана пришло время установить порядок на Ближнем Востоке и что необходимо применять прямые военные вмешательства. В этот период большинство политической элиты США составляли неоконсерваторы, а также поднимались на важные руководящие должности в правительстве. По признанию американский исследователь Г. Доррина, из 18 теоретиков, которые были участниками письма о свержении режима Хусейна, 11 заняли свое место в правительстве Буша. "Проект для нового американского века" несколько раз вышел с призывами свергнуть режим Хусейна. В своих обращениях к президенту Клинтону и республиканским конгрессменам они назвали Ирак последней крупной угрозой после холодной войны и предупредили о неэффективных дипломатических соглашениях с диктатурой управления[23]. Как неоконсервативное решение проблемы предполагалось признать Хусейна военным преступником. Неоконсерваторы твердо верили, что идея изменения иракского режима и демократизация Ирака будет работать на основе "принципа домино". Они считают, что эта инициатива послужит толчком для трансформации диктаторских структур на Ближнем Востоке. Только процесс должен быть подкреплён вооруженными силами США.

После победы Дж.Буша, хотя неоконсерваторы не смогли полностью выйти с его внешнеполитическими взглядами, у них появилась возможность усилить свое политическое влияние. Д.Рамсфельд занимал пост министра обороны. Также можно заметить, что взгляды на Райс намного ближе к неоконсервативным подходам позже. Д.Фейт был назначен заместителем министра обороны. Таким образом, можно видеть, что в правительстве неоконсерваторы сформировались как сообщество с небольшим влиянием. США теперь перешли на другую концепцию сдерживания, то есть стратегию, направленную против "tough states", которые могут атаковать США в будущем. Но события 11 сентября полностью изменили ситуацию и сыграл решающую роль в формировании будущих внешнеполитических направлений администрации Буша. До терактов 11 сентября в качестве основной угрозы были "tough states", а теперь борьба с терроризмом стала признаваться новым направлением политики национальной безопасности США. Даже неоконсерваторы не уделяли внимания вопросу о терроризме, и эта новая угроза и призыв к борьбе с ней стали новым вызовом как для доминирующих кругов, так и для идеологов неоконсерватизма. В своем обращении к Конгрессу 20 сентября 2001 года Буш перечислил основные направления этой войны: террористическая организация Аль-Каиды, ее лидер Усама Бен Ладен и террористические базы, расположенные на территории Афганистана. Он отмечает, что война начинается с Аль-Каиды, но не заканчивается [36]. Согласно выводам "доктрины Буша", если демократия на Ближнем Востоке победит, проблемы безопасности в этом регионе, такие как терроризм и распространением ОМУ, будут устранены.

Таким образом, начались военные операции. В этом процессе министр обороны Д.Рамсфельд и его заместитель П.Вульфвиц также выступил с предложением добавить вопрос о свержении режима в Ираке к процессам борьбы с терроризмом. В то время как Вульфвиц познакомился только через книги о Ираке, он утверждает, что Ирак начал беспокоиться о нем в 1979 году. И он отметил что, путь к миру на Ближнем Востоке проходит через Багдад [35, p.7]. Несмотря на тщательный подход государственный секретарь Пауэля к международному сообществу и союзникам в отношении вероятности потери позиции США в исламских странах [4, С.227] были предприняты серьезные меры, чтобы найти связь между Багдадом и террористами. Но в процессе работы в этом направлении трудно было прийти к объективным выводам. Изучая информацию, предоставленную ЦРУ, П.Вульфвиц и Д.Фейт резко критиковали управление, заявив, что они указывают на то, что данные, скорее всего, не являются точными целями [37, p.250]. Кроме того, они также полагаются на информацию Национального Конгресса Ирака, которая находится в оппозиции к Хусейну. Именно с этой учетной записью источника у них была

информация, которую они хотели. Однако его надежность не всегда была гарантирована [26].

Внешнеполитические аналитики, такие как Майкл Лидин, оценивают вторжение Ирака как первый шаг к вторжению на Ближнем Востоке. По их мнению, дальнейшие шаги по ликвидации террористических формирований происходят в Иране, Ираке и Сирии... [22, p.159]. Прогнозы М.Лидин в определенном смысле свидетельствуют о развитии событий.

По мнению один из известных неоконсерваторов Дж.Болтона, основной интерес США в этом регионе заключается в том, чтобы создать беспрепятственный доступ к энергетическим ресурсам и обеспечить безопасность Израиля, который является близким союзником Вашингтона в регионе [2].

Американский эксперт по Ближнему Востоку Дж.Кемп сказал, что правительство Буша заявило о том, что в начале 2002 года объектом военных действий после Афганистана станет Ирак, а до 2005 года разделена на решение о свержении Хусейна [32]. Хотя 17,6% импорта энергетических ресурсов США приходится на Ближний Восток [13], бывший глава Федеральной резервной системы Алан Гринспен и сенатор Джон Маккейн признали, что иракская война началась из-за нефти. Гринспен писал в своих мемуарах, что война в Ираке велась в основном из-за нефти. Как неоднократно отмечалось выше, экономические интересы, в частности геополитическое значение энергетического фактора растут. Формирование иракской операции также указывает на то, что она напрямую связана с этим фактором. Кроме того, контроль США над Ираком может быть внешним огнестрельным оружием для Сирии и Ирана... Наличие американских военных сил в Ираке может стать важным рычагом давления на этих стран" [34, С.265].

По мнению российский исследователь А.Арбатова, главной целью Вашингтона было создание в регионе "дружественного режима" и региональной военно-политической силы против Ирана. В то же время, США нацелился на снижение зависимости от Аравии и ослабление ОПЕК.

Администрация Буша вызывает три причины которые мотивируют военную операцию Ирака. Во-первых, у Саддама Хусейна есть ОМУ (оружие массового уничтожения), что непосредственно угрожает безопасности США. Во-вторых, у террористических групп, таких как Ирак Аль-Каида, есть неразрывные отношения, которые могут помочь им также получить ОМУ. В-третьих, освобождение пострадавших Ираков от тирании Саддама Хусейна [11, p.78-79]. Один из фактов, связанных с изменением режима Ирака, заключается в том, что население, принадлежащее к шиитской секте приветствовало американских солдат в высоком настроении в качестве посланий свободы [31, p.94].

Параллельно с деятельностью в правительстве теоретики неоконсерватизма начали всестороннюю пропаганду и лоббистскую компанию в своих журналах. В их состав также вошли представители

первого поколения неоконсерватизма. В своей работе Норман Подгорец выступил с призывом “не идти против судьбы”, а также с идеей “Четвертой мировой войны “против “rough states” и “исламафашизма”, заявив, что это логическое продолжение победы демократии над коммунизмом в “третьей мировой войне” [28]. У.Кристал отметил, что Афганистан по – прежнему является “началом борьбы”, превращая его в компанию, которая охватывает весь Ближний Восток и азиатские страны, категория порождает усиление противоречий и становится настоящим “столкновением цивилизаций” [17].

Военная операция в Ираке началась 20 марта 2003 года и коалиционные силы во главе с США 9 апреля захватили Багдад. Быстро неоконсервативные СМИ поспешили обратить внимание на весь мир своими выступлениями о победе в этой борьбе. В частности, У.Кристал сказал в своем журнале *The Weekly Standard*, что жители стран, освобожденных от злых правительств, получили возможность вести последовательную и нормативную жизнь в результате свержения афганских талибов, доминирующих в Персидском заливе, и режима Хусейна в Ираке [21, р.9]. Не подозревая о развитии будущих процессов неоконсервативы прилагали все усилия для дальнейшего развития своих идей. Например, Макс Бут также выдвинул такие предложения, как оккупация нефтяных месторождений в Саудовской Аравии.

В результате военных действий, когда стало известно, что в результате военных действий в Хусейне не было ОМУ Бушское правительство начало пытаться оправдать иракскую войну, борьба за свободу и демократию стала основным оружием в борьбе с терроризмом. Но утверждения о демократии вызвали протест международного сообщества в качестве меры широкого распространения гегемонии США. В связи с этими негативными отношениями, как считают неоконсервативы, ни одно событие в прошлом десятилетии, за исключением событий 11 сентября, не принесло отрицательных результатов американскому мировому положению. Что касается подхода большинства к ситуации в Ираке, то результаты военных действий США на Ближнем Востоке и в других местах не привели к фундаментальным изменениям в стратегической конфигурации, отмечает Р.Каган [18].

Спустя два года после операции в Ираке К.Пауэль, который был участником решения о войне в Ираке, признался что в отношении существования ОМУ в Ираке были представлены в ООН неопределенные и фальсифицированные данные [10].

Но за короткое время реальная ситуация в Ираке изменилась. Начались столкновения между местными противоборствующими силами, гражданская война и партизанские действия. Неоконсервативы начали резкую критику. Они обратили внимание на то, что эти проблемы могут быть достигнуты путем более эффективного использования военных средств в предотвращении,

устранении. Они предположили, что более эффективное использование американских войск в реализации любого плана является эффективным. Он попытался оценить неготовность местных жителей к демократизации как последствия долгосрочной диктатуры Хусейна.

Неоконсервативы не смогли предложить какой-либо эффективный инструмент для быстрого решения проблемы Ирака. В результате их критиковали различные политические силы. В частности, лидер крайних правых сил Республиканской партии П.Бюкенен резко критиковал неэффективную деятельность неоконсервативных кругов вокруг президента. В свою очередь, агрессивная внешняя политика была признана серьезным ущербом позиции США. Республиканские изоляционисты попытались обвинить неоконсервативов в негативном влиянии на “неопытного президента” [6]. После резких обвинений произошло разделение даже в неоконсервативных кругах. Несколько представителей неоконсерватизма отвергли, что они повлияли на президента Буша, заявив, что они не имеют ничего общего с этим потоком. Например, Ричард Перл отрицает участие неоконсервативов в правительственных ошибках, утверждая, что он не участвовал в процессах его ведения, хотя он положительно воспринял начало иракской войны. Также Макс Бут отрицает существование неоконсервативов в администрации президента. Он отметил, что ни Буш, ни Дик Чейни, ни Рамсфельд, ни Пауэль, ни Райс не являются неоконсервативами. Политика Белого дома, по его мнению, была сформулирована в призыве к событиям 11 сентября, а не под влиянием неоконсервативов [3, р.45-46].

Чарльз Краутхаммер, оценивая эту ситуацию, выразил мнение, что ситуация в Ираке является гражданской войной местного населения [19].

Ф.Фукуяма утверждает, что США не смогли найти ОМУ в Ираке, но получил отрицательную “оценку” со стороны международного сообщества [12, С.9]. Фукуяма указывает на три основные ошибки, допущенные администрацией Буша и неоконсервативами: первая - “социальная инженерия” – единственный инструмент для экспорта национальной демократии, особенно на Ближнем Востоке; вторая – непонимание и непонимание важности принципов международной легитимности, а третья – принятие израильского мышления на Ближнем Востоке и его неправильное применение к американской роли [14]. Фукуяма критикует неоконсерватизм в последнее время, подчеркивая, что он не видит его ни как политического символа, ни как теоретического понятия, и делает вывод о том, что он больше не может согласиться с такими взглядами [12, С.9].

Один за другим видные представители после критики начали уходить с служебных постов. В ноябре 2006 года Д.Рамсфельд подал в отставку с поста министра обороны. По состоянию на январь 2005 г. п. Вульфвич покинул Пентагон. Дж. Болтон, который скептически относится к международным организациям, был делегирован в ООН и в декабре

2006 года уволен в отставку за отрицательные результаты республиканцев на промежуточных выборах.

В политике по ближневосточным вопросам неоконсерваторы, исходя из выводов политики изменения режима в Афганистане и Ираке, начали также учитывать необходимость переоценки идей демократизации региона в ускоренном порядке по принципу домино. Однако полностью отказаться от этих идей не удалось. В этот период неоконсерваторы критиковали решения о сокращении военных в Афганистане и Ираке. Было отмечено, что сохранение военного присутствия в этих двух государствах, исходя из особенностей идеологии “военного ислама” региона, рассматривается как эффективная стратегия демократизации стран. Сокращение военного контингента в Ираке также нанесло серьезный удар по эффективности формирующихся демократических институтов в стране. Было подчеркнуто, что все усилия, предпринятые в США, теряют свою значимость. В то же время неоконсерваторы не отказались от идеи о том, что Ирак должен рассматриваться как демократическая модель для других стран Ближнего Востока, особенно для будущего Ирана. Демократические реформы, достигнутые в Ираке, должны были быть примером того, чтобы показать, что демократия может быть решена в многонациональном, многоконфессиональном арабском мире.

Появление ИГИЛ в Ираке считалось следствием вывода американских войск, как предсказывали неоконсерваторы. Ряд политических деятелей (Б.Обама, Т.Блэр) то время как международные эксперты оценивали появление ИГИЛ как последствия политики США на Ближнем Востоке и войны в Ираке, но взгляды неоконсерваторов на это были совершенно разными. В частности, они оценивали появление ИГИЛ не как результат военного вторжения в Ирак, разрушения существующих социально-политических различий и институтов, а как результат неправильной политики, проводимой в этом государстве, и отсутствия и сокращения военного участия с самого начала. По оценкам неоконсерваторов, если бы в качестве ответной меры были предприняты дальнейшие меры по увеличению числа военных сил, это было бы ограничивало бы переход суннитов в ряды ИГИЛ [20].

В заключение можно сказать, что анализ источников показывает, что формирование и практика внешней политики США в начале XXI века были под влиянием идеологии неоконсерватизма. На политической арене США идеология неоконсерватизма заняла свое прочное место и повлияла на процесс принятия политических решений. В частности, внешнеполитические практики, такие как борьба с терроризмом и иракская война, были полностью реализованы на основе неоконсервативных идей.

Таким образом, становится известно, что в направлении неоконсервативной внешней политики США на Ближнем Востоке, в частности,

иракской операции, были выдвинуты следующие цели:

Во-первых, интересы США в обеспечении потребности в перспективных энергетических ресурсах. То есть, создание прочных связей с государствами Персидского залива, богатыми нефтью и газом, устранение барьеров для возможностей в энергетической сфере и достижение возможностей формирования формирования мировой энергетической рыночной инфраструктуры;

Во-вторых, обеспечение гегемонии США в мире требует, прежде всего, необходимости ослабления антиамериканских режимов в определенных регионах. Таким образом, посредством введения либерально – демократического управления в таких государствах будут предприняты усилия по формированию сил, поддерживающих гегемонию США;

В-третьих, Обеспечение безопасности Израиля, являющегося союзником США на Ближнем Востоке. Следует отметить, что большинство сторонников неоконсервативного взгляда в США считаются евреями. Поэтому можно сказать, что свержение режима Хусейна, который рассматривается как угроза безопасности Израиля, является одним из приоритетов неоконсерватизма.

В-четвертых, Необходимость поддерживать союзные силы, обеспечивая постоянное присутствие США в регионе Ближнего Востока, а также препятствовать становлению других ведущих держав в регионе.

В целом, можно сказать, что США, несмотря на критику в отношении неоконсерватизма и его внешнеполитической практики, являются идейно-методологической основой для принятия внешнеполитических решений. Поэтому основным вопросом в развитии анализа в этом направлении остается прогнозирование следующей волны неоконсервативной внешнеполитической практики и оценка тенденций формирования новых теоретических основ.

Библиографический список

Bibliography

1. Amy Myers Jaffe. Baker Institute Policy Report 15: Strategic Energy Policy: Challenges for the 21st Century // http://www.bakerinstitute.org/publications/study_15.pdf.
2. Bolton J.R. Arms sales ... and Human Rights // The Washington Times, 21.09.1997. URL: <https://www.aei.org/publication/arms-sales-and-human-rights/>
3. Boot. M Myths about Neoconservatism // The Neocon Reader, ed. Irwin Stelzer. – New York: Groove Press, 2004. – P. 45–46.
4. Bush D. Klyuchevie resheniya. – M.: ZAO «Olma Media Grupp», 2011. – S. 227.
5. Byukenen P. Pravie i ne-pravie. – M.: AST Tranzit kniga, 2006. – S. 49, 80.
6. McConnell S. Among the Neocons // The American Conservative, 21.04.2003. URL:

- <https://www.theamericanconservative.com/articles/among-the-neocons/>
7. Cleminson F. R. What Happened to Saddam's Weapons of Mass Destruction? // *Arms Control Today*, September 2003. URL: https://www.armscontrol.org/act/2003_09/Cleminson_09.
 8. Donnelly T. Rumsfeld's War // *The Weekly Standard*, 15.12.2004. URL: <https://www.weeklystandard.com/thomas-donnelly/rumsfelds-war>
 9. Foreign Policy Experts Urge President Obama to Reconsider Troop Drawdown in Iraq // *Foreign Policy Initiative*, 15.09.2011. URL: <http://www.foreignpolicy.org/content/fpi-directors-sign-open-letter-urging-president-obama-reconsider-troop-drawdown-iraq>
 10. Former aide: Powell WMD speech «lowest point in my life» // *CNN*, 23.08.2005. URL: <http://www.cnn.com/2005/WORLD/meast/08/19/powell.un/>
 11. Fukuyama F. *After the Neocons: America at the Cross-Roads.* – Yale University Press, 2006. – P.78-79
 12. Fukuyama F. *Amerika na raspute.* – M.: AST: AST Moskva, 2008. – S. 9.
 13. Georgiy Mirskiy. Bolshoy Blijniy Vostok — samiy konfliktniy region mira // <http://www.wpec.ru/text/200704171449.htm> – Klub mirovoy politicheskoy ekonomiki
 14. Gvosdev N.K., Krnjevic-Miskovic D. The Neoconservatism of Francis Fukuyama // *The National Interest*, 04.08.2004. URL: <https://nationalinterest.org/article/the-neoconservatism-of-francis-fukuyama-2725>
 15. Halper S and J. Clarke. *America Alone: The Neo-Conservatives and the Global Order.* Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – Pp. 9–39.
 16. Interview with Richard Perle. Rose D. *Neo Culpa* // *Vanity Fair*, January 2007. URL: <https://www.vanityfair.com/news/2006/12/neocons200612>
 17. Kagan R. Kristol W. The Gathering Storm // *The Weekly Standard*, 29.10.2001. URL: <https://www.weeklystandard.com/robert-kagan-and-william-kristol/the-gathering-storm-1689>
 18. Kagan R. Po-prejnému 'nomer odin' // <http://www.inosmi.ru/translation/245002.html> . - 30 oktyabrya. - 2008
 19. Krauthammer Ch. This Is Their Civil War // *The Guardian*, 07.12.2004. URL: <https://www.theguardian.com/world/2004/dec/07/iraq.comment>
 20. Kristol W. Kagan F. What to Do in Iraq // *The Weekly Standard*, 16.06.2014. URL: <http://www.weeklystandard.com/what-to-do-in-iraq/article/795057>
 21. Kristol W. September 11, 2001 – April 9, 2003 // *The Weekly Standard.* – 2003. – Vol. 8. – No. 32. – P. 9.
 22. Ledeen M. *The War Against the Terror Masters: Why It Happened. Where We Are Now. How We'll Win (First Edition).* St. Martin's Griffin Press, 2003. – P.159
 23. Letter to President Clinton on Iraq // Project for the New American Century, 26.01.1998. URL: <http://www.newamericancentury.org/iraqclintonletter.htm>
 24. Marshall J.M. Practice to Deceive // *Washington Monthly*, April 2003. URL: <http://washingtonmonthly.com/features/2003/0304.marshall.html>.
 25. Maykl K. Voyni za resursi // <http://www.washprofile.org/?q=ru/node/5743>.
 26. Miller G., Drogin B. Intelligence Analysts Whiffed on a "Curveball" // *The Los Angeles Times*, 01.04.2005. URL: <http://articles.latimes.com/2005/apr/01/nation/nacurveball1>
 27. Open Letter to President Obama on Afghanistan // *Foreign Policy Initiative*, 07.09.2009. URL: <http://www.foreignpolicy.org/content/open-letter-president-obama-afghanistan>. Moyer M. The Stability Operations Era // *Foreign Policy Initiative*, 08.11.2015. URL: <http://www.foreignpolicy.org/content/fpi-analysis-stability-operations-era>
 28. Podhoretz N. How to Win World War IV // *Commentary*, February 2002. URL: <https://www.commentarymagazine.com/articles/how-to-win-world-war-iv/>
 29. Press Availability with Deputy Secretary Wolfowitz in Berlin // *Defense Department transcript*, 10.05.2001. URL: <http://www.defense-aerospace.com/article-view/verbatim/16159/us-official-details-missile-talks-with-germany.html>
 30. Project for the New American Century, Letter to President Bush on Iraq, 20th September 2001 // (consulted July 2006): <http://www.newamericancentury.org/Bushletter.htm>
 31. Rogers P. *Why we're losing the War on Terror.* Polity Press. 2008. – P.94
 32. Sarabev A.V. SShA: geopoliticheskie prognozi 90-x godov i sovremennye bližnevostochnie realii. http://socionet.ru/publication.xml?h=repec:rus:soctwo:sarabyev_alexey.37887-2.
 33. Schmitt G. Our Basic Instincts Were Sound // *Los Angeles Times*, 01.02.2004. URL: <http://www.newamericancentury.org/iraq-20040202.htm>
 34. Shumilin A.I. Evolyusiya politiki administratsii Busha na Blijnem Vostoke: ot distansirovaniya k aktivnomu vmeshatelstvu // *Politika SShA v menyayushemsya mire.* – M., 2004. – S. 265.
 35. Stelzer I. *The Neocon Reader.* – New York: Grove Press, 2004. – P. 7.
 36. Transcript of President Bush's address to a joint session of Congress, 20.09.2001. // *The Washington Post*, 20.09.2001. URL: http://www.washingtonpost.com/wp/srv/nation/specials/attacked/transcripts/bushaddress_092001.html
 37. Vaisse J. *Neoconservatism: The History of the Movement.* – Harvard: Harvard University Press, 2010. – P. 244.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Garonova S. A.

*Doctor psychological sciences,
Professor of the psychology of professional activity,
Volga Institute refresher FTS of Russia*

Lovkov S. G.

*graduate of chair of practical psychology,
Nizhny Novgorod State Pedagogical University of K. Minin*

STUDY OF THE DEVELOPMENT AND STRUCTURE OF STUDENTS' PROFESSIONAL IDENTITY.

Гапонова София Александровна

*доктор психологических наук,
профессор кафедры профессиональной деятельности,
Приволжский институт повышения квалификации ФНС России*

Ловков Сергей Григорьевич

*Аспирант,
Государственный педагогический университет им. К. Минина*

ИЗУЧЕНИЕ РАЗВИТИЯ И СТРУКТУРЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ СТУДЕНТОВ.

Summary. The article considers the results of a study of the structure of professional identity. It is shown that the development of the personality component corresponds to the development of the group component of identity.

Аннотация. В статье рассматриваются итоги исследования структуры профессиональной идентичности. Показано, что развитие личностной компоненты соответствует развитию групповой компоненты идентичности.

Keywords: *professional identity, students, educational and professional activities, repertoire grids, semantic constructs.*

Ключевые слова: *профессиональная идентичность, студенты, учебно-профессиональная деятельность, репертуарные решетки, смысловые конструкции.*

Профессиональная деятельность в современном обществе характеризуется широчайшими возможностями в выборе профессии. Развитие вычислительной техники, средств связи за последнее десятилетие создало десятки новых специальностей. Однако, это многообразие создает и новые трудности. В настоящее время, как никогда раньше, высоки требования к выпускникам ВУЗов, начинающим свой профессиональный путь. С одной стороны, им необходим значительный объем знаний и умений. С другой, в быстро меняющемся мире им придется постоянно пополнять эти знания.

Таким образом, готовность к вступлению в профессиональную деятельность характеризуется не только запасом наличных знаний, но и развитием способности к постоянному их получению. Очевидно, что получение профессиональных знаний требует развития не только когнитивной сферы студентов. Необходимо также развитие мотивации, получение конкретных представлений о содержании профессиональной деятельности, навыки по планированию собственного обучения, оценки его результатов и пр. Другими словами, успешность овладения необходимыми профессиональными знаниями зависит от целого ряда факторов. Одним из них

является развитие профессиональной идентичности.

Понятие идентичности уходит корнями в философскую антропологию. Оно было необходимо для описания отношения «Я - Другой». Однако, оно центрировалось не на описании различий между субъектом и окружающими, на подчеркивании самотождественности самого субъекта. Так К. Ясперс [8], описывая признаки идентичности, начинает с признака активности. Человек осознает себя в качестве субъекта деятельности, ее активного начала. Следующим признаком является признак целостности. Субъект осознает, что в процессе деятельности он един. Третий признак подчеркивает неразрывность субъекта во времени. В каждый момент времени он осознает, что является тем же, кем был в прошлом. И только четвертый признак подчеркивает обособленность человека от окружающего мира.

Одним из первых психологов, занимавшихся проблемой идентичности, был Э. Эриксон [12]. По его мнению, идентичность так же, как и у Ясперса, включает сознание личностью своей тождественности самому себе и непрерывности во времени. Однако, вместо отделения от остального мира Эриксон называет условием идентичности

личности признание ее самотождественности «значимыми другими».

Другие представители западной психологии, например, Г. Брейкуэлл, Х. Тэджфел, Дж. Тэрнер [1], выделяли в идентичности три компоненты. Биологическая включает в себя значимые признаки индивида и первоначально составляет основу идентичности, ее центральную структуру. Однако, по мере развития других компонент, роль биологической компоненты становится все менее значимой. Содержательную компоненту составляют приобретаемые характеристики личности, делающие ее уникальной. Наконец, ценностный компонент включает отношение личности к объектам внешнего мира. Все эти компоненты образуют не застывшую картину, а непрерывно развиваются в субъективном временном пространстве личности и окружающем ее социальном контексте.

Важно отметить и модель становления идентичности, созданную Дж. Марсия. Первый этап формирования идентичности имеет название диффузной или неопределенной. В этот момент отношение индивида к профессии и объектам окружающего мира, включенным в поле его будущей деятельности, еще не выработаны. Этот этап характерен для момента, когда индивид еще не имеет опыта профессиональной деятельности и не преодолел кризис идентичности.

Второй этап обозначается как преждевременная или досрочная идентичность. На этом этапе у индивида так же нет опыта профессиональной деятельности, однако, содержательная компонента наполнена знаниями, привнесенными извне. Отношения к различным аспектам профессиональной деятельности не сформированы самостоятельно и не имеют прочных оснований.

Третий этап называют мораторием или кризисом идентичности. Его суть в том, что столкновение представлений индивида с некоторыми аспектами деятельности приводит эти представления в противоречие. Это переключается с определением «негативной» идентичности, данным Эриксоном.

Наконец, четвертый этап представляет зрелую или актуальную идентичность. На этом этапе человек становится подлинным субъектом деятельности. Он обладает системой непротиворечивых представлений и отношений, связанных с профессиональной деятельностью.

В отечественной психологии вопрос профессиональной идентичности изучали Б.Г. Ананьев, Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев, Л.С. Рубинштейн, И.С. Кон, М.И. Лисина, В.С. Мухина, В.В. Столин, В.П. Зинченко и другие.

Представление об идентичности первоначально зарождается как представление о самосознании [4]. Однако, довольно скоро В.С. Мерлин указывает на неразрывную связь идентичности и деятельности [5]. Т.е., как и в работах зарубежных исследователей,

подчеркивается мысль о том, что истинным субъектом деятельности человек становится только тогда, когда обладает идентичностью. А идентичность, в свою очередь, является «продуктом» такой деятельности.

Еще больше сближают взгляды отечественной и зарубежной психологии на проблему идентичности исследования В.С. Мухиной, в которых ключевым конструктом в структуре идентичности выделяется система личностных смыслов, определяющих отношение субъекта к различным компонентам деятельности. Такая система связана с функционированием механизма «идентификации - отчуждения», обеспечивающего, в том числе, овладение социальными нормами профессии, общезначимыми ценностями, но, в тоже время, и персонализацию, и свой, индивидуальный стиль деятельности [6].

Говоря об этапах развития идентичности, Л.Б. Шнейдер, по аналогии с Дж. Марсия, называет четыре этапа: диффузная идентичность, преждевременная идентичность, кризис идентичности и актуальная идентичность. Содержание этих этапов почти целиком совпадает с этапами, предложенными Марсия [11]. Кроме того, Шнейдер выделяет пятый этап – псевдоидентичность. На этом этапе происходит нарушение работы механизмов идентификации, что приводит либо к отрицанию собственной уникальности в профессии, либо к ее гипертрофированному подчеркиванию. Симптомами этого состояния могут являться ригидность Я-концепции, низкая рефлексия, непереносимость критики в свой адрес. Можно предположить, что псевдоидентичность и зрелая идентичность являются альтернативными вариантами разрешения кризиса идентичности. В случае, если субъекту удалось разрешить возникшее в собственной системе смыслов противоречие, он получает возможность вновь полноценно управлять собственной деятельностью. Т.е. осуществляется переход на этап зрелой идентичности.

Если же решить противоречие, вызванное одним из аспектов деятельности, не удалось, происходит избегание этого противоречия и вызвавшего его контекста.

Кроме направления, рассматривающего профессиональную идентичность как подвид идентичности личности, в отечественной психологии существует направление, связывающее его с социальной идентичностью. Его представители - Н.Л. Иванова, Е.В. Конева, А.В. Петровский, В.В. Шпалинский и др. – предлагают понимать под профессиональной идентичностью идентификацию индивида с профессиональным сообществом [9]. При этом практические критерии определения такой идентификации могут быть различными. Так Шпалинский предлагает считать критерием профессиональной идентичности ценностно-ориентационное единство индивида и профессиональной группы. Оно должно

выражаться в совпадении целей, ценностей и установок. Другой вариант критерия – предметно-ценностное единство, заключающееся в едином ценностном содержании предмета деятельности. В любом случае идентичность с профессиональной группой не подразумевает выделения качественных стадий, а носит количественный характер.

Таким образом, профессиональную идентичность можно трактовать как феномен, имеющий и личностные и групповые свойства. С точки зрения личности он основан на системе личностных смыслов и представлений, определяющих отношение человека к объектам профессиональной области. С точки зрения социальной психологии идентичность определяется принятием ценностей профессиональной группы.

Поскольку важность развития профессиональной идентичности для успешной профессиональной деятельности неоднократно подчеркивалась, следующие аспекты изучения этого феномена представляют несомненный практический интерес: соотношение личностной и групповой составляющей профессиональной идентичности; практические методы определения профессиональной идентичности студентов.

Целью исследования является выявление значимых характеристик развития профессиональной идентичности студентов и взаимосвязи этих характеристик между собой.

Задача исследования – изучить частные показатели развития профессиональной идентичности у учащихся высшего учебного заведения.

Гипотеза исследования предполагает существование связи между личностной и групповой компонентами профессиональной идентичности.

В выборку вошли 49 учащихся Мининского Университета в возрасте от 18 до 23 лет. Из них 15% от общей выборки составили юноши, 85% – девушки. В выборку вошли 16 студентов второго и 33 студента – пятого года обучения.

В исследовании была использована методика репертуарных решеток Дж. Келли в варианте оценочной матрицы [10]. В качестве набора элементов для методики был выбран список значимых в профессиональном плане людей. Этот список был получен индивидуально, для каждого испытуемого с помощью процедуры каузометрии. Использование такого набора элементов позволяет рассматривать выделяемые конструкты как отношение к объектам семантического пространства профессии. Для более точного описания отношения в список элементов добавлены элементы «Я» и «Я через 5 лет». Такой подход позволяет проанализировать развитие профессиональной идентичности для личностной компоненты.

Для анализа развития групповой компоненты обычно применяются расчеты показателей

ценностно-ориентационного единства. Однако, такой метод справедлив для профессиональной группы и неприменим для группы студенческой. Поэтому, для меры идентификации себя с профессиональной группой используется отношение «Я» к другим элементам списка репертуарной решетки в пространстве выделенных конструктов.

Для статистической обработки полученных результатов использовались V – критерий Крамера и кластерный анализ, выполненный с помощью ПО СТАТИСТИКА 6.0.

В ходе исследования испытуемые выделили 97 уникальных конструктов, которые удалось отнести к одной из четырех стадий развития профессиональной идентичности в модели Дж. Марси. При этом учитывалась оценка, которую по этому конструкту получал элемент «Я». В случае положительной оценки в распределении участвовал эмерджентный полюс конструкта, а в случае отрицательной – имплицитный. Соответствие категорий и этапов развития идентичности получено по результатам анализа ранее проведенных эмпирических исследований [3][7].

К диффузной стадии были отнесены конструкты, описывающие отсутствие идей, ценностей, убеждений, целей, мечты. Кроме того, в эту категорию попали конструкты, описывающие неприятие обязательств, отказ от решения и пр.

К стадии преждевременной идентичности были отнесены конструкты, подчеркивающие конформизм, социальную желательность, отсутствие тревог и напряжения. Кроме того были отмечены стремление к одобрению значимыми людьми и необходимость поддержки близких.

Стадию моратория или кризиса описывают конструкты, отражающие состояние напряжения, тревоги. Также отмечены многообразие и непостоянность увлечений, готовность к смене планов.

Наконец, к стадии актуальной идентичности отнесены конструкты, связанные с чувством радости и удовлетворения, переживанием личностных ценностей и целей, готовностью преодолевать трудности.

Испытуемому приписывалась та стадия развития идентичности, конструкты которой имели наибольшую суммарную дисперсию. Таким образом, к стадии диффузной идентичности были отнесены 38% испытуемых, к стадии преждевременной идентичности – 30%, к стадии моратория – 14% и к стадии актуальной идентичности – 18%. Полученные данные согласуются с данными аналогичных исследований, в которых применялись иные методики определения стадий развития личностной компоненты профессиональной идентичности [2][7].

Изучение развития групповой компоненты профессиональной идентичности предполагалось оценивать по результатам кластерного анализа

полученных данных. Исследовалось положение выделенных в ходе каузометрии элементов семантического поля профессии в пространстве смысловых конструкторов. В результате оказалось, что у 98% испытуемых все элементы, за исключением «Я» и «Я через 5 лет», положение которых не анализировалось, включены в единый кластер.

Для классификации положения элементов «Я» и «Я через 5 лет» относительно полученного кластера была выбрана следующая градация: элемент удален от центра кластера менее, чем на среднеквадратичное расстояние составляющих, т.е. находится в середине кластера; элемент удален от центра кластера менее, чем на максимальное расстояние составляющих, т.е. находится внутри кластера; элемент удален от центра кластера более, чем на максимальное расстояние составляющих, т.е. находится за пределами кластера.

Используя данную классификацию, можно сказать, что у 40% испытуемых элемент «Я» находился за пределами кластера, у 12% - в пределах кластера и у 48% - в середине кластера. Рассчитанный по взаимному распределению положения элемента «Я» и стадии развития личностной компоненты профессиональной идентичности V-критерий Крамера составил 0,34, т.е. показывает, что зависимость между этими распределениями практически отсутствует.

Похожие результаты были получены и относительно расположения элемента «Я через 5 лет». За пределами кластера элемент находился у 28% испытуемых, внутри кластера – у 21% и в середине кластера – у 51%. V-критерий Крамера в этом случае составил 0,31. Таким образом, связь между элементом «Я через 5 лет» и стадией развития профессиональной идентичности не подтвердилась.

Однако, рассматривая взаимное положение элементов «Я» и «Я через 5 лет», можно заметить, что отсутствуют сочетания, в которых бы оба элемента находились либо вне кластера, либо внутри кластера. Все существующие сочетания можно разделить на три группы. В первой группе представлены «центростремительные» сочетания, когда элемент «Я» находится за пределами кластера, а элемент «Я через 5 лет» - внутри или в середине кластера. К этому типу относятся 44% случаев. Вторая группа имеет противоположную динамику и может называться «центробежной». В нее входят 30% испытуемых. Наконец, «центральная» группа состоит из сочетаний, когда оба элемента находятся в середине кластера. В эту группу входят 26% случаев.

Учитывая связь элементов «Я» и «Я через 5 лет» во времени, взаимное положение этих элементов можно представить как желаемый вектор развития в поле профессиональных представлений. Поскольку движущей силой такого развития должны быть именно личностные ценности субъекта, направление вектора должно указывать на соответствие этих ценностей

ценностям профессии. Как уже отмечалось, подобное соответствие ценностей лежит и в основе развития групповой компоненты профессионально идентичности. Конечно, в первом случае речь идет о представлении профессиональных ценностей, а во втором – об актуальных ценностях реальной профессиональной группы. Однако, в условиях учебно-профессиональной деятельности такая замена выглядит допустимой.

Значение V-критерия Крамера для взаимного распределения указанных групп и стадий развития личностной компоненты составило 0,67. Таким образом, можно говорить о сильной связи между развитием личностной компоненты профессиональной идентичности и вектором развития «Я». Рассматривая конкретные варианты взаимного распределения можно заметить, что «центральный» вектор развития характерен для актуальной и, частично, преждевременной идентичности. Так же для преждевременной и диффузной идентичности характерен «центростремительный» вектор. Мораторий идентичности, главным образом, соответствует «центробежному» вектору.

Таким образом, подтверждается гипотеза исследования о наличии связи между развитием личностной и групповой компонентами профессиональной идентичности подтвердилась. Используемая интерпретация динамики развития образа «Я» в смысловом пространстве профессии явилась адекватным отражением уровня развития групповой компоненты профессиональной идентичности. Кроме того, такая интерпретация позволила, во-первых, перейти от количественной оценки развития групповой компоненты к ее качественной характеристике. Во-вторых, в результате была получена оценка развития групповой компоненты в условиях учебно-профессиональной деятельности, когда сама профессиональная группа отсутствовала.

Дальнейшие исследования механизмов формирования профессиональной идентичности у студентов могли бы дать как новые инструменты диагностики, так и указать на факторы, обеспечивающие более эффективное развитие этого новообразования учебно-профессиональной деятельности.

Список литературы:

1. Антонова Н. В. Проблема личностной идентичности в интерпретации современного психоанализа, интеракционизма и когнитивной психологии // Вопросы психологии. - 1996. - N1. - С. 131-143.
2. Беркутова Д.И., Громова Е.М., Горшкова Т.А. Становление профессиональной идентичности как фактор проектирования карьерной стратегии современного студента вуза // СНВ. 2018. №4 (25). С.299 - 304.
3. Кожевникова О.В., Шрейбер Т.В. Несформированная профессиональная идентичность абитуриента как предиктор «Кризиса

- второкурсника» // Вестник Пермского университета. Философия. Психология. Социология. 2017. №3. С.381 – 395.
4. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: "Политиздат", 1975. – 304 с.
5. Мерлин В.С. Проблемы экспериментальной психологии личности. – Уч. зап. Пермского педагогического института. - 1970.– Т. 77, вып. 6. – С.164.
6. Мухина В.С. Феноменология развития и бытия личности. – М.: МПСИ, Воронеж: НПО "МОДЭК", 1999. – 640с.
7. Озерина, А. А. Разработка опросника диагностики профессиональной идентичности студентов // Известия ДГПУ. Психолого-педагогические науки. 2011. №2. С.15-22.
8. Павлова О.Н. Идентичность: история формирования взглядов и ее структурные особенности. М.: Идея-Пресс, 2001. 38 с.
9. Петровский А.В., Шпалинский В.В. Социальная психология коллектива: учебное пособие. – М.: «Просвещение», 1978. – 176 с.
10. Франселла Ф., Баннистер Д. Новый метод исследования личности: Руководство по репертуарным личностным методикам: Пер. с англ./Общ. ред. и предисл. Ю. М. Забродина и В. И. Похилько.— М.: Прогресс, 1987. – 236 с.
11. Шнейдер Л.Б. Личностная, гендерная и профессиональная идентичность: теории и методы диагностики. – М.: МПСИ, 2007. – 128 с.
12. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис.- М.: Прогресс, 1996. – 344с.

Ondo Ange A. M.
graduate student

Odessa I.I.Mechnikov National University,
practical psychologist, private practice

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF LIFE POSITION DETERMINATION IN ADOLESCENCE

Alicia Migelińska Ondo Ange
аспірант

ОНУ ім.І.І.Мечникова,
практичний психолог приватної практики

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ЖИТТЄВОЇ ПОЗИЦІЇ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Summary. The article presents the results of the experimental study of the psychological features of formation of a person's life position in adolescence, depending on the physical aspect of adolescent consciousness. The necessity of such a study is substantiated, the initial data of the experimental study and its methodology are described. The levels of individual's directions (physical, spiritual and social) and criteria (self-understanding, autosympathy, autonomy) of teenager's life position and his / her personal determinants (orientation towards the future, general self-efficacy, frustration tolerance) are investigated. The selected results of factor analysis are presented as factors that influence the formation of life position of teenager. According to the results of the cluster analysis, a typology of adolescents' life position was formed.

Анотація. В статті наведені результати проведеного експериментального дослідження психологічних особливостей становлення життєвої позиції у підлітковому віці в їхній залежності від тілесного аспекту самосвідомості підлітка. Детально обґрунтована необхідність такого дослідження, описані вихідні дані експериментального дослідження та його методологія. Досліджені рівні окремих напрямів (тілесного, духовного та соціального), критеріїв (саморозуміння, аутосимпатія, автономність), становлення життєвої позиції підлітка та його особистісних детермінант (орієнтація на майбутнє, загальна самоефективність, фрустраційна толерантність). Наведені виділені результати факторного аналізу фактори, які впливають на формування життєвої позиції. За результатами кластерного аналізу сформована типологія життєвої позиції підлітків.

Key words: life position, adolescence, personal determinants, self-determination, future orientation, overall self-efficacy, frustration tolerance, levels of life position formation.

Ключові слова: життєва позиція, підлітковий вік, особистісні детермінанти, самодетермінація, орієнтація на майбутнє, загальна самоефективність, фрустраційна толерантність, рівні сформованості життєвої позиції.

Постановка проблеми. Людина, яка живе в суспільстві та взаємодіє із іншими особами, завжди займає якусь життєву позицію, яка проявляється у думках, судженнях, діях, поступках та навіть бездіяльності у всіх сферах існування та діяльності.

Життєву позицію людини складає сукупність типових поведінкових актів, стійка лінія поведінки та діяльності, яка склалася у неї протягом життя. Хоча база життєвої позиції закладається ще в дитинстві і формується на основі психо-

фізіологічних даних, таких як особливості нервово-психологічної організації, тип мислення, домінуюче значення у її формуванні посідає підлітковий вік як вік переходу від дитинства до дорослої особистості. Життєва позиція втілює в собі зв'язки особистості та суспільства та є інтегральною соціально-психологічною характеристикою особистості. Чим багатішими та різноманітнішими будуть соціальні відносини особистості, тим активніше будуть формуватися ознаки соціалізації, та більш широким буде вибір тих цінностей, які вбере в себе людина як базис для своєї життєвої позиції. Близьке оточення підлітка, соціальні настрої та норми, конфлікти та кризи формуються та виточують фундаментальні риси життєвої позиції, яка буде супроводжувати людину все її життя. Цінності та плани, викристалізовані в підлітковому віці, на довгі роки вперед визначають життя особи. В багатьох варіантах правильно обрана життєва позиція допомагає в особистісному розвитку та скорішому досягненні цілей, проте для цього треба враховувати індивідуальні життєві особливості кожної людини, оскільки ця позиція надалі визначатиме сприйняття світу та вибір людського оточення. Сформована життєва позиція сприяє збереженню цілісності внутрішнього світу та досягненню самореалізації у майбутньому. За її наявності у суб'єкта яскравішим є процес та результат самоактуалізації із цілісним світосприйняттям та орієнтацією в суспільному житті. Життєва позиція, виступаючи одним з основних регуляторів соціальної поведінки в конкретних умовах, забезпечує перспективу життєвого шляху і розвитку індивідуальності людини. Допомогти правильно і успішно сформувати життєву позицію є задачею психологів, які працюють з особами підліткового віку, а отже, потребує детального дослідження в рамках психологічної науки, що робить надзвичайно актуальним завдання даної наукової розвідки.

В нашому дослідженні ми виходили з того, що феномен життєвої позиції має бути досліджений відповідно до законів людського існування. З позиції філософії буття кожної окремої людини існує у трьох вимірах: 1) як життя окремої біологічної істоти; 2) як соціально-історичної істоти, тобто як сукупність соціальних зв'язків та відносин; 3) як духовна істота, тобто як сукупність цінностей та сенсів, свідомості та діяльності. Існуючи у цих трьох вимірах, людина постійно переживає складні колізії духа та тіла, особистої свідомості та свідомості колективної, духа та обективацій, створених в соціальній та культурній середі. Разом з тим, буття кожної окремої людини неможливо розглядати у відриві від буття оточуючої середі, буття суспільства та буття Всесвіту, і закономірні зв'язки природного та соціального буття відповідно трансформуються у закони людської поведінки, цінності та сенси людського життя. Цей принцип, який отримав назву принципу поєднання із світом є необхідним для повноцінного людського існування, оскільки

людина існує в єднанні із природою та соціумом, вона є центром діяльності, об'єктивації сенсів та цінностей. Отже, можемо вважати, що людина існує в єдності її соціальної, духовної та тілесної форм її життя [1, с. 27]. Відповідно і життєва позиція особистості має бути розглянута за трьома основними напрямками людського буття: тілесним, соціальним та духовним.

Окрім того, в теоретичній частині нашого дослідження ми виявили наступні критерії формування життєвої позиції: саморозуміння, аутосимпатія, автономність, які репрезентують три сфери досліджуваного феномена — когнітивну, афективну та поведінкову. Саморозуміння є емпіричним критерієм когнітивного компонента життєвої позиції; це особливий прояв самосвідомості, когнітивна репрезентація того, що людина думає про себе з тим, ким вона насправді є. Саморозуміння — відносно новий феномен в психології, який пов'язує з особистісним зростанням та самоактуалізацією, а також з процесом і результатом знаходження смислу свого існування. Аутосимпатія є емпіричним критерієм афективного компонента становлення життєвої позиції; це система ставлень особистості, серед яких домінуючим є самоставлення або самоустановка. Аутосимпатія — переживання самоцінності, самоприйняття, самоприхильності в різних сферах життя людини. Автономність є емпіричним критерієм поведінкового компонента становлення життєвої позиції у підлітковому віці, який проявляється в самовизначенні і незалежності, здатності протистояти соціальному тиску, думати і поводити себе незалежно, оцінюванні себе, виходячи із особистих стандартів, саморегуляції власної поведінки.

Відповідно до вказаних напрямів та критеріїв, а також у залежності від визначених раніше особистісних детермінант (орієнтація на майбутнє, загальна самоефективність, фрустраційна толерантність), ми проводили експериментальне дослідження життєвої позиції у підлітків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Серед останніх наукових досліджень, пов'язаних з темою роботи, слід відмітити праці І. В. Абаєвої, І. В. Анфалової, І. Ф. Аршави, С. В. Бонкала, І. Р. Зайнагабдінова, О. М. Кікінежді, О. Л. Кононко, Т. О. Ларіної, В. В. Лук'яненка, Т. Н. Лук'яненка, Є. А. Любачевської, В. Н. Маркіна, Є. О. Мітіциної, І. В. Михайлової, Т. А. Нечитайло, Н. В. Панової, Л. В. Помиткіної, Є. П. Рубцової, О. О. Тіунової, В. В. Хабайлюк, В. П. Чудакової.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на інтерес до цієї та суміжних тем, в цілому проблема формування життєвої позиції в підлітковому віці є не вирішеною.

Мета статті: експериментальне визначення психологічних особливостей становлення життєвої позиції особистості у підлітковому віці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Першим кроком експериментальної частини

нашого дослідження стало виділення вибірки, яка прийматиме в ньому участь. Так, було вирішено, що у констатувальному експерименті прийме участь 235 респондентів – учнів підліткового віку (13-15 років) НВК «Просвіта» (м. Одеса), НВК «Хабар» (м. Одеса), з них 117 осіб 13-14 років та 118 осіб 14-15 років. Констатувальний експеримент проводився у квітні-травні 2015 року.

Гіпотезою дослідження стало наступне положення: успішність формування життєвої позиції підлітка зростає, якщо цей процес розглядати з урахуванням образу фізичного Я та інтегративних основ становлення особистості, цілісного уявлення щодо сутності життєвої позиції, її функціональних характеристик, критеріях та рівнях сформованості.

Для вимірювання окремих напрямів становлення життєвої позиції ми обрали: 1) для детермінанти орієнтація на майбутнє, показника саморозуміння та тілесного напрямку «Опитувальник саморефлексії тілесного потенціалу» Г. В. Ложкіна, А. Ю. Рождественського [2], додатково були використані «Метод незакінчених речень» для діагностики узагальнених установок С. І. Подмазіна, О. І. Сібіль [4] в модифікації І. В. Михайлової та «Методика дослідження життєвих стратегій особистості» М. О. Мдівані, П. Б. Кодесс [3]; 2) для детермінанти фрустраційна толерантність, показника аутосимпатії та духовного напрямку – «Вербальний фрустраційний тест» Л. М. Собчик (дитячий варіант) [5]; 3) для детермінанти самоефективності; показника автономності та соціального напрямку – «Шкала загальної самоефективності» Р. Шварцера, М. Єрусалема, В. Ромека [6]. Математично-статистична обробка отриманих даних проводилася за допомогою F^* – критерію кутового перетворення Фішера та r_s – коефіцієнту рангової кореляції Спірмена. Статистична обробка результатів та графічна презентація здійснювалися за допомогою комп'ютерної програми SPSS (версія 22.0). При виборі вказаних методик ми врахували доступність, простоту їх використання, наявність даних про валідність, надійність, а також можливість отримання значущих для нашого експерименту результатів. Вказаний комплекс методик був попередньо апробований, що підтвердило адекватність його використання та дозволило використати його для вирішення поставлених завдань.

За допомогою «Модифікованого опитувальника діагностики самоактуалізації особистості САМОАЛ» (А. В. Лазукін в адаптації Н. Ф. Каліної) та «Опитувальника саморефлексії тілесного потенціалу» Г. В. Ложкіна, А. Ю. Рождественського серед досліджуваних підлітків ми виявили три рівні сформованості кожного з напрямів життєвої позиції – тілесного, соціального та духовного – високий, низький та середній. Порівняння кількісних результатів кожного з рівнів даної групи респондентів

дозволило констатувати, що саме середній рівень є домінуючим у всіх структурних компонентах життєвої позиції у підлітковому віці. Середній рівень сформованості життєвої позиції виражений наступним чином: тілесний ($\mu=55,7\%$), соціальний ($\mu=63,37\%$) та духовний ($\mu=54,89\%$) напрями. Це пов'язано із тим, що підлітковий вік – це вік становлення особистості, не всі судження особистості ще отримують своє закріплення у рисах, особистість є ще напруженою, незбалансованою, конфліктною, має ряд сумнівів щодо себе та оточуючого світу.

Навпаки, підлітки з низьким рівнем формування одного чи декількох напрямів формування життєвої позиції (тілесний ($\mu=28,1\%$), соціальному ($\mu=21,31\%$) та духовному ($\mu=28,02\%$) напрями потребують психологічної допомоги, оскільки мають проблеми самореалізації, конфлікт з суспільними нормами, труднощі у спілкуванні із іншими особами, як дорослими, так і однолітками, є емоційно нестійкими, тривожними та невпевненими, часто ненавидять власне тіло, мають особистісні дезінтеграції, порушення харчової поведінки, інші психологічні розлади.

Оптимальним для формування гармонійної особистості є поєднання високих рівнів формування всіх трьох напрямів життєвої позиції – тілесного ($\mu=16,2\%$), соціального ($\mu=17,47\%$) та духовного ($\mu=17,09\%$). Такі підлітки також знаходяться ще в пошуку власного Я, проте вони є активними членами суспільства, позитивно сприймають себе та шукають шляхи свого духовного розвитку. Вони можуть вважатися вже сформованими особистостями та мають всі можливості для гармонійного та успішного подальшого розвитку.

Наступним кроком дослідження стало вимірювання рівнів розвитку в особистісних детермінант у підлітків (орієнтації на майбутнє, загальної самоефективності, фрустраційної толерантності) за допомогою «Методу незакінчених речень» С. І. Подмазіна та О. І. Сібіль в модифікації І. В. Михайлової, «Шкали загальної самоефективності» Р. Шварцера, М. Єрусалема, В. Ромека, «Вербального фрустраційного тесту» Л. М. Собчик. За узагальненими показниками підлітки, які приймали участь в дослідженні також були розділені нами на три групи: з високим, середнім та низьким рівнями розвитку особистісних детермінант.

До групи з високим рівнем розвитку особистісних детермінант формування життєвої позиції ми віднесли учнів підліткового віку, яким притаманне переживання цілісності часової перспективи з позитивною спрямованістю думок в майбутнє та усвідомленням важливості побудови реалістичного життєвого плану і майбутньої професійної самореалізації. Фрустраційна толерантність як афективна особистісна детермінанта проявляється в даному випадку на високому рівні у переживанні емоційної стійкості під впливом фрустраторів (цінностей і суб'єктів) в

різних життєвих сферах (сімейній, інтимній, навчальній, соціальній). Загальна самоефективність в їх поведінці виступає як впевненість у власних здібностях, їх адекватне оцінювання з очікуванням успіху.

Психологічними особливостями середнього рівня особистісних детермінант сформованості життєвої позиції в підлітковому віці ми вважаємо наявність в самосвідомості часових самоустановок, що узгоджуються в часову перспективу шляхом підключення захисних механізмів, які обмежують самоусвідомлення та конструктивні прояви життєвої позиції. Дані учні переживають емоційну стійкість епізодично під впливом лише певних фрустраторів (цінностей і суб'єктів). Прояви загальної самоефективності на даному рівні виявляються у неадекватному оцінюванні власних здібностей, що супроводжується стійкою впевненістю в успіху та його очікуванні з опорою на зовнішню підтримку, це призводить до малоефективної, незрілої поведінки. На даному рівні виявляється суперечність двох протилежних тенденцій: прагнення до автономності та інфантильна спрямованість до батьківського піклування.

Низький рівень особистісних детермінант життєвої позиції в підлітковому віці характерний для досліджуваних, у яких спостерігається наявність розбалансованих часових самоустановок, що не інтегруються в часову перспективу. Їм притаманне негативне ставлення до майбутнього, що призводить до відсутності прагнення побудови життєвого плану, заперечення важливості професійної самореалізації. Фрустраційна толерантність виражена у цих досліджуваних на низькому рівні, нав'язливим відтворенням негативних переживань під впливом фрустраторів (цінностей і суб'єктів). Загальна самоефективність характеризується невпевненістю в своїх здібностях, їх недооцінюванням.

З аналізу отриманих даних ми зробили висновок, що оптимальним рівнем для формування життєвої позиції вважаємо високий рівень сформованості особистісних детермінант, проте домінуючим рівнем серед підлітків є середній, що зумовлене психологічними особливостями цього віку, зокрема, недостатнім усвідомленням ними важливості позитивного ставлення до майбутнього, суперечності в часових самоустановках, в переживанні емоційної стійкості та самоефективності, використання захисних механізмів, що призводить до деструктивних проявів формування життєвої позиції. Стурбованість викликає наявність низького рівню за всіма особистісними детермінантами у значної частини підлітків, що може привести до психологічних проблем, девіантної поведінки, соціальної аномії. Така ситуація потребує

втручання психолога, вчителя, батьків, та проведення психокорекційної роботи.

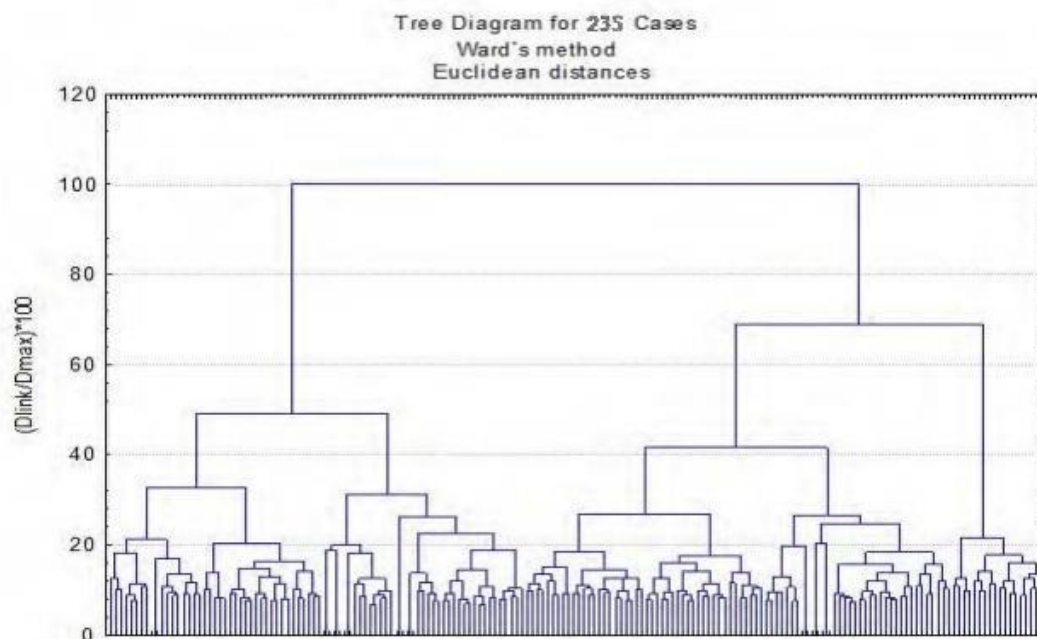
Отриманні в ході констатувального експерименту дані були проаналізовані нами за допомогою факторного та кластерного аналізу. Аналіз даних констатувального експерименту дозволив нам виявити кореляцію між рівнями сформованості окремих напрямів життєвої позиції та рівнями сформованості особистісних детермінант, що співвідносяться з ними.

У результаті факторного аналізу ми виділили чотири фактори, які, на нашу думку, мають найбільший вплив на формування життєвої позиції в підлітків: 1) найбільш сильний фактор F1 «традиційні цінності – прагнення до самореалізації, виразність планів», є біполярним і пояснює 45,3% сумарної дисперсії; 2) фактор F2 «невпевненість, значимість думок мікрооточення – впевненість, значимість соціокультурного статусу», є біполярним і пояснює 19,6% сумарної дисперсії; 3) фактор F3 «проблематизація планів, друзі – песимізм, батьки» є біполярним і пояснює 12,1% сумарної дисперсії; 4) фактор F 4 «ситуативність» є уніполярним і пояснює 10,5% сумарної дисперсії.

Для доказу припущення про те, що емпіричним шляхом можна виявити різні рівні сформованості життєвої позиції підлітків, був використаний кластерний аналіз, який дозволив об'єднати випробовуваних в однорідні групи за принципом ближнього зв'язку. Графічне представлення ієрархічного дерева кластеризації представлено на мал. 1.

Отримані нами в результаті ієрархічної кластеризації дані дозволяють говорити про те, що за поєднанням вивчених параметрів вибірка ділиться на дві абсолютно відмінні між собою групи, кожна з яких розбита на чотири кластери. Таким чином, в описі життєвої позиції підлітків вибірка розділена нами на вісім кластерів-груп, для кожної з яких характерні свої особливості.

В ході кластерного аналізу життєвої позиції підлітків ми отримали вісім типів підлітків: 1) особи зі сформованою гармонійною життєвою позицією; 2) особи зі сформованою життєвою позицією; 3) особи із сформованою незбалансованою життєвою позицією; 4) особи із життєвою позицією, що знаходиться у процесі формування; 5) особи із нестійкою життєвою позицією; 6) особи із інфантильною життєвою позицією; 7) особи із несформованою життєвою позицією; 8) особи, які потребують психологічної допомоги у формуванні життєвої позиції. кластери зумовлені рівнем сформованості окремих напрямів життєвої позиції (тілесний, соціальний, духовний) та рівнем розвитку особистісних детермінант (орієнтація на майбутнє, фрустраційна толерантність, загальна самоефективність).

Мал. 1. Ієрархічне дерево кластеризації

Проаналізувавши ці кластери за кількісною, віковою, статевою ознаками та класами навчання, ми отримали наступні дані.

За кількістю осіб найбільшими є сьомий та четвертий кластери, 46 та 33 особи відповідно. Найменшими є третій, перший та восьмий кластери, 18, 24 та 24 особи відповідно.

За віковим складом все кластери є змішаними. За переважного складу можна віднести 1-й, 2-й, 5-й кластери можна віднести до 14-річних, 6-й та 8-й кластери – 15-тирічних, 7-й кластер – 13-тирічних, 2-й кластер – 14-ти- і 15-тирічних, 4-й – 13-ти- та 14-трирічних підлітків,

До всіх кластерів входять представник обох статей, проте тільки декілька з них відрізняються переважанням однієї статі: в 3-му, 5-му кластерах значно переважають хлопці, в 4-му та 8-му – дівчата.

Що стосується розподілення за класами навчання, то 1-му, 2-му та восьмому кластерах переважають представники 9-х класів, а в 6-му кластері – представники 8-х класів, у всіх інших кластерах представники 8-го та 9-го класів представлені приблизно однаково.

Якщо проаналізувати вказані кластери-типи більш широко, то можемо зробити висновок, що ми можемо згрупувати їх за ознакою сформованості життєвої позиції: перший, другий, третій кластери – висока сформованість життєвої позиції, четвертий, п'ятий кластери – середня сформованість життєвої позиції, шостий, сьомий, восьмий кластери – низька сформованість життєвої позиції. Всі групи є змішаними за гендерною та віковою ознаками.

Таким чином, на більш загальному рівні можемо всі типи формування життєвої позиції підлітків поділити за двома векторами: 1) позитивний, який не передбачає звернення до

девіації (з першого по п'ятий кластери); 2) негативний, який супроводжується «відходом» в девіацію (шостий, сьомий, восьмий кластери).

Висновки і перспективи подальших розвідок. Підведемо підсумки нашого дослідження:

1. Серед підлітків були виявлені три рівні сформованості кожного з напрямів життєвої позиції – тілесного, соціального та духовного – високий, низький та середній. Порівняння кількісних результатів кожного з рівнів даної групи респондентів дозволило констатувати, що саме середній рівень є домінуючим у всіх структурних компонентах життєвої позиції у підлітковому віці. Це пов'язано із тим, що підлітковий вік – це вік становлення особистості, не всі судження особистості ще отримують своє закріплення у рисах, особистість є ще напруженою, незбалансованою, конфліктною, має ряд сумнівів щодо себе та оточуючого світу. Хоча все ж оптимальним для формування гармонійної особистості слід вважати поєднання високих рівнів формування всіх трьох напрямів життєвої позиції – тілесного, соціального та духовного.

2. За рівнями розвитку особистісних детермінант у підлітків (орієнтації на майбутнє, загальної самоефективності, фрустраційної толерантності) підлітки, які приймали участь в дослідженні також буди розділені на три групи: з високим, середнім та низьким рівнями розвитку особистісних детермінант. Оптимальним рівнем для формування життєвої позиції вважаємо високий рівень сформованості особистісних детермінант, проте домінуючим рівнем серед підлітків є середній, що зумовлене психологічними особливостями цього віку. Стурбованість викликає наявність низького рівню за всіма особистісними детермінантами у значної частини підлітків, що

може привести до психологічних проблем, девіантної поведінки, соціальної аномії.

3. У результаті факторного аналізу були виділені чотири фактори, які впливають на формування життєвої позиції в підлітків: 1) найбільш сильний фактор «традиційні цінності – прагнення до самореалізації, виразність планів»; 2) фактор «невпевненість, значимість думок мікрооточення – впевненість, значимість соціокультурного статусу»; 3) фактор «проблематизація планів, друзі – песимізм, батьки»; 4) фактор «ситуативність».

4. В ході кластерного аналізу життєвої позиції підлітків ми отримали вісім типів підлітків: 1) особи зі сформованою гармонійною життєвою позицією; 2) особи зі сформованою життєвою позицією; 3) особи із сформованою незбалансованою життєвою позицією; 4) особи із життєвою позицією, що знаходиться у процесі формування; 5) особи із нестійкою життєвою позицією; 6) особи із інфантильною життєвою позицією; 7) особи із несформованою життєвою позицією; 8) особи, які потребують психологічної допомоги у формуванні життєвої позиції. кластери зумовлені рівнем сформованості окремих напрямів життєвої позиції (тілесний, соціальний, духовний) та рівнем розвитку особистісних детермінант (орієнтація на майбутнє, фрустраційна толерантність, загальна самоефективність).

Виявлені в ході констатувального експерименту психологічні особливості проявів

рівнів сформованості життєвої позиції у підлітковому віці враховувалися нами при розробці та апробації системи психокорекційних заходів під час формувального експерименту.

Список літератури:

1. Балакшин А.С., Владимиров А.А.. Краткий курс лекций по философии: Учебно-методическое пособие / А.С. Балакшин, А.А. Владимиров. – Н. Новгород: Изд-во ФГОУ ВПО ВГАВТ, 2006. – 136 с.

2. Ложкин Г.В., Рождественский А.Ю. Феномен телесности в Я-структуре старшеклассников и содержания их жизненных проектов // Психологический журнал. – Т. 25. – 2004. – № 2. – С. 27-33.

3. Мдивани М.О. Методика исследования жизненных стратегий личности / М.О. Мдивани, П.Б. Кодесс // Вопросы психологии. – 2006. – № 4. – С. 146-150.

4. Подмазин С. И., Сибиль А. И. Как помочь подростку с «трудным» характером. – М.: НПЦ Перспектива, 1996. – 160 с.

5. Собчик Л.Н. Психология индивидуальности. Теория и практика психодиагностики. – СПб.: Изд-во "Речь", 2005. – 624 с.

6. Шварцер Р., Ерусалем М., Ромек В. Русская версия шкалы общей самоэффективности Р. Шварцера и М. Ерусалема // Иностранная психология. – 1996. – №7. – С. 71-76.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Yarkova S.A.

*Candidate of Technical Sciences, Associate Professor,
Dean of the Faculty of distance learning and further education,
Krasnoyarsk Institute of Railway Transport –
a branch of the Irkutsk State University of Railway Transport*

Yakimova L.D.

*Candidate of Technical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Personnel Management,
Krasnoyarsk Institute of Railway Transport –
a branch of the Irkutsk State University of Railway Transport*

Kutuzova A.V.

*Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department of Personnel Management,
Krasnoyarsk Institute of Railway Transport –
a branch of the Irkutsk State University of Railway Transport*

ASSESSMENT OF POTENTIAL OF MANAGEMENT PERSONNEL

Яркова Светлана Анатольевна

*Кандидат технических наук, доцент,
декан факультета заочного обучения и дополнительного образования,
Красноярский институт железнодорожного транспорта –
филиал Иркутского государственного университета путей сообщения*

Якимова Любовь Дмитриевна

*Кандидат технических наук, доцент,
доцент кафедры управления персоналом,
Красноярский институт железнодорожного транспорта –
филиал Иркутского государственного университета путей сообщения*

Кутузова Анастасия Валерьевна,

*Кандидат педагогических наук,
доцент кафедры управления персоналом,
Красноярский институт железнодорожного транспорта –
филиал Иркутского государственного университета путей сообщения*

ОЦЕНКА ПОТЕНЦИАЛА УПРАВЛЕНЧЕСКОГО ПЕРСОНАЛА

Abstract. The approaches to determining the potential of managerial staff, the theoretical and practical aspects of its assessment are investigated. Studied are methods for assessing the level of managerial potential used by various organizations. The structural components of these models are considered. A model is proposed for assessing the potential of managerial personnel of a branch of a non-state pension fund, focused on the corporate competency model. Recommendations have been made on its use in order to manage the potential of company executives.

Аннотация. Исследованы подходы к определению потенциала управленческого персонала, теоретические и практические аспекты его оценки. Изучены методики оценки уровня потенциала руководителя, используемые различными организациями. Рассмотрены структурные компоненты данных моделей. Предложена модель оценки потенциала управленческого персонала филиала негосударственного пенсионного фонда, ориентированная на корпоративную модель компетенций. Сделаны рекомендации по ее использованию в целях управления потенциалом руководителей компании.

Key words: managerial staff, assessment of the potential of managerial staff, customer focus, competency model, development of the leader's potential.

Ключевые слова: управленческий персонал, оценка потенциала управленческого персонала, клиентоориентированность, модель компетенций, развитие потенциала руководителя.

Постановка проблемы. Особое место в борьбе за достижение конкурентоспособности организации на рынке занимает система управления персоналом, реализующаяся в кадровых технологиях. Для получения прибыли и улучшения деятельности предприятия необходимо выявить насколько полно используются трудовые и

финансовые ресурсы предприятия. Сотрудники любого предприятия являются ресурсом, за счет которого может быть достигнуто или сведено на нет его конкурентное преимущество на рынке, потому что именно люди являются носителями технологий, которые реализуют стратегические цели организации и во многом эффективность

данного процесса. В клиентоориентированной организации важно учитывать не только внешних клиентов, но и внутренних. Ведь для того, чтобы вовремя поставить продукт или оказать услугу, отвечающие всем стандартам и условиям, необходима работа целой группы сотрудников, каждый из которых будет удовлетворять потребности коллег в цепочке действий.

Термин «потенциал» предполагает наличие скрытых, не проявивших еще себя возможностей или способностей в соответствующих сферах их жизнедеятельности.

Управленческий персонал — часть персонала организации, объединенная в специализированные службы, подразделения, занятая преимущественно различными видами умственной деятельности, выполняющая общие управленческие функции в соответствии с вертикалью власти. Наличие высокого потенциала менеджеров к выполнению руководящей деятельности, принятие эффективных управленческих решений во многом определяет конкурентоспособность организации. [1, 4, 5]

Анализ последних исследований и публикаций. Уровень потенциала в большинстве случаев рассматривают как степень развития компетенций и результативности. Для определения высокоэффективных сотрудников широко используется матрица-9 (или матрица-16, -25, в зависимости от количества квадрантов для ранжирования), которую применяют 46% компаний (по данным Trainings INDEX 2012). Однако недостатком данного метода является то, что сотрудники, эффективные в своем нынешнем качестве, часто не обладают потенциалом для работы на более высоких позициях.

Центром аналитики и исследований Amplia Insights по оценке потенциала компаниями своих сотрудников были получены следующие результаты:

- а) потенциал описывается тремя-пятью составляющими (личностные особенности и/или компетенции);
- б) компании используют либо готовую модель потенциала (Lominger, Hay Group, SHL, Saville), либо корпоративную;
- в) обучаемость (learning agility) как составляющая потенциала присутствует во всех моделях.

Таким образом, есть понимание, что обучаемость является важной составляющей потенциала сотрудника. Если потенциал - набор компетенций и личностных особенностей, которые проявляются в поведении, его оценка не составит труда: то, что наблюдаемо, то - оцениваемо. Однако инструментов, с помощью которых можно это сделать, не так много. Строго говоря, почти все поведенческие проявления, означающие наличие у человека потенциала, можно наблюдать только на рабочем месте, и лишь малую часть можно увидеть в рамках ассесмент-центра. Действительно, оценить, запрашивает ли сотрудник обратную связь

для собственного развития, имеет ли он четкое представление о результате своей деятельности, с помощью процедуры «ассесмент-центр» крайне сложно. Именно поэтому зарубежные компании прибегают в основном к двум инструментам оценки: оценке, осуществляемой руководителем, который непосредственно наблюдает своего подчиненного в работе, и к опросникам (реже к методу 360°).

Если компания использует первый инструмент, она создает подробные инструкции для руководителя. Инструкции описывают (в терминах компании), что такое потенциал, как он проявляется в ежедневном поведении человека. Руководитель самостоятельно оценивает потенциал сотрудника и обосновывает свою позицию на заседании кадрового комитета.

Оценка потенциала сотрудника руководителем как инструмент вызывает нарекания со стороны профессиональных оценщиков, тем не менее, ее используют на практике. Потому что то, как человек воспринимается окружающими (руководителем, коллегами), и определяет среду вокруг этого человека, а значит, создает реальность. Если окружающие не видят его стремление получить обратную связь или продемонстрировать гибкость, не ощущают его воодушевления, не слышат каких-либо высказываний по тому или иному вопросу, то о потенциале речи идти не может. Безусловно, такую оценку следует проводить после тщательного инструктирования руководителей. Желательно, чтобы в компании имела культура обратной связи, сформировалась атмосфера открытости и доверия.

Любая компания, профессионально занимающаяся оценкой персонала, имеет инструмент, который помогает оценить личностные качества сотрудника, определяющие его потенциал. К таким компаниям можно отнести SHL, Talent Q, Hay, Hogan (в России ее прямым дистрибутором является Business Assessment Technologies, также этот инструмент использует в своих проектах Best T&D Group), Saville (в России ее представляет компания Formatta). Например, Saville предлагает опросники для оценки потенциала к управленческой деятельности или предпринимательству.

Если говорить только об оценке управленческого потенциала, то на выборе опросника можно и остановиться. Тогда процесс оценки кандидатов в резерв будет состоять из оценки эффективности сотрудника (результаты плюс корпоративные компетенции, если таковые есть) и заполнения опросника, выявляющего личностные качества. Однако только этих трех критериев для принятия решения о зачислении кандидата в резерв недостаточно. Нельзя опираться только на оценку потенциала, результатов или компетенций. Необходимо использовать несколько критериев. По данным Trainings INDEX 2012, компании используют в среднем семь критериев

отбора кандидатов в резерв, и потенциал - лишь один из них.

При оценке уровня развития потенциала необходимо использовать метод, где ведущая мыслительная и созидаящая роль принадлежит самому сотруднику, а не тренеру. Потенциал не статичен, он может снижаться или, наоборот, расти, в зависимости от ситуации. Именно поэтому необходим ежегодный аудит персонала и пула резервистов.

Фоминим Г.Б. [6] разработана функционально-целевая модель и методические положения по формированию компетенций линейного управленческого персонала вузов. По его мнению, потенциал управленческого персонала представляет собой систему, которую можно описать следующими характеристиками: каждый ее элемент функционирует внутри системы во времени и в определенных условиях среды, в которых существует сама система управления организацией. Для выбора количественных показателей потенциала Г.Б. Фомин рассматривает две структуры: структурную операционализацию потенциала управленческого персонала, состоящую из трех групп - факторов сознания (склонности, желания, намерения), факторов поведения (компетентность и профессионализм) и качеств (рефлексивность, эмпатичность, красноречивость и коммуникабельность), а так же факторную операционализацию его развития в виде объективных (характер и содержание труда, условия и организация труда, система стимулирования труда, права, обязанности и ответственность по социальному статусу, возможность творческого подхода к работе и организационно-правовые формы собственности) и субъективных факторов (квалификация, образование, отношение к своей профессиональной деятельности и ее оценка).

Г.Б. Фоминим разработано организационное обеспечение планирования профессиональной карьеры и работы с резервом на выдвижение линейного управленческого персонала, ключевым положением которого является модель развития профессиональной карьеры, механизмы управления системой подготовки, переподготовки и повышения квалификации линейного управленческого персонала. По результатам анализа мнений экспертов, по каждому блоку модели качеств и компетенций управленческого персонала установлены суммы присвоенных баллов и средние суммы рангов. Отбор наиболее значимых качеств из общей совокупности осуществлялся по среднему рангу. С этой целью строится средняя априорная диаграмма.

Фоминим Г.Б. исследована оценка важности качественных характеристик влияния управленческого потенциала. По показателям весовых коэффициентов и полученным балльным значениям определяется средневзвешенное значение интегрального показателя управленческого потенциала.

Результаты анализа оценок экспертов показали, что на уровень использования управленческого потенциала влияет совокупность качественных характеристик. На основе классификации этих качеств, получена организационно-управленческая модель качеств управленческого персонала. На основе выполненного анализа разрабатывается кадровая политика предприятия.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Организации применяют многочисленные модели для оценки потенциала руководителей - выделяют результативные, личностные, средовые и целевые факторы и компетенции [2, 3, 5, 7].

Резюмируя проведенный анализ, можно констатировать, что не существует универсальной методики оценки потенциала управленческого персонала, а сама процедура является частью кадровой политики организации. Поэтому каждая отдельная организация должна формировать инструментарий управления потенциалом управленческого персонала исходя из собственных стратегических задач развития.

Цель статьи. Разработать рекомендации по оценке уровня сформированности управленческого персонала филиала негосударственного пенсионного фонда «Благосостояние».

Изложение основного материала. Так как в число организаций, которые внесли свой взнос в совокупный вклад учредителей рассматриваемого фонда, входят ОАО «РЖД», Общественная организация «Российский профессиональный союз железнодорожников и транспортных строителей» и другие предприятия железнодорожного транспорта, то целесообразно для оценки потенциала управленческого персонала использовать критерии, соответствующие модели корпоративных компетенций, получившую название «5К+Л», которые в 2009 году в ОАО «РЖД» были разработаны, а в 2010 году приняты. В разговорном лексиконе слово «компетенция» нередко ассоциируется с должностными полномочиями – «решение вопроса, который находится в чьем-либо ведении». В современной практике управления оно имеет и другой смысл. Под этим термином понимается совокупность знаний, навыков, деловых и личностных качеств, позволяющих работнику успешно действовать при реализации поставленных задач. Для оценки компетенций в данной компании используется простая шкала, которую не следует путать с уровнями должности:

а) 3 (превосходит ожидания) – работник добивается успеха, применяя компетенцию для решения особо сложных задач;

б) 2 (соответствует ожиданиям) – работник успешно применяет компетенцию для решения стандартных и новых рабочих задач. Компетенция проявляется стабильно и систематически;

в) 1 (требуются улучшения) – работник успешно использует компетенцию для решения

только стандартных рабочих задач. Проявляя компетенцию для решения новых задач, добивается лишь частичного успеха. Компетенция проявляется в работе нестабильно, от случая к случаю;

г) 0 (не соответствует ожиданиям) – означает, что работник не использует компетенцию в своей работе, проявляет поведение, обратное тому, которое описано в компетенции.

Корпоративные компетенции распространяются на всех работников компании без исключения, независимо от уровня их должностей.

Согласно методике выделяются 4 уровня должностей в модели корпоративных компетенций ОАО «РЖД»

Уровень 1 - руководители:

- генеральный директор ОАО «РЖД»;
- заместители генерального директора ОАО «РЖД»;
- главный бухгалтер ОАО «РЖД»;
- руководители и заместители, руководителей подразделений аппарата управления ОАО «РЖД»;
- руководители и заместители руководителей филиалов и структурных подразделений ОАО «РЖД», ДЗО;
- руководители и заместители руководителей структурных (в том числе и региональных) подразделений филиалов ОАО «РЖД», ДЗО;
- руководители служб (управлений, самостоятельных отделов) филиалов, структурных подразделений ОАО «РЖД», ДЗО;
- руководители региональных центров структурных подразделений и подразделений аппарата управления ОАО «РЖД».

Уровень 2 - руководители:

- руководители и заместители руководителей отделов (секторов) подразделений аппарата управления ОАО «РЖД»;
- заместители руководителей служб (управлений, самостоятельных отделов) филиалов, структурных подразделений ОАО «РЖД», ДЗО;

- руководители и заместители руководителей отделов (секторов);

филиалов, структурных подразделений ОАО «РЖД», ДЗО

- руководители и заместители руководителей отделов (секторов) структурных подразделений филиалов ОАО «РЖД», ДЗО;

- руководители и заместители руководителей структурных подразделений филиалов ОАО «РЖД» (линейные предприятия).

Уровень 3 - руководители:

- руководители и заместители руководителей отделов (секторов) структурных подразделений филиалов ОАО «РЖД» (линейные предприятия)

- иные руководители, не указанные в уровнях 1 и 2

Уровень 4 - рабочие и специалисты:

- специалисты ОАО «РЖД»;
- служащие ОАО «РЖД»;
- рабочие ОАО «РЖД».

Вместе с тем для комплексной оценки конкретного человека согласно принятой методике, не учитывается значимость компетенции на конкретной должности.

В связи с произведенным анализом для оценки формирования и развития управленческого персонала филиала негосударственного пенсионного фонда «Благосостояние» была выбрана методика Фомина Г.Б. с учетом набора уровней корпоративных компетенций 5К+Л ОАО «РЖД».

С целью ранжирования критериев в зависимости от уровня руководителя производится их экспертная оценка и рассчитывается удельный вес рангов. По результатам анализа мнений экспертов по каждому блоку модели качества и компетенций управленческого персонала устанавливаются суммы присвоенных баллов и средние суммы рангов. Отбор наиболее значимых качеств из общей совокупности осуществляется по среднему рангу по оценкам экспертов. Шаблон для результатов анкетирования для руководителя 1-го уровня показан в таблице 1.

ШАБЛОН ДЛЯ РЕЗУЛЬТАТОВ АНКЕТИРОВАНИЯ ДЛЯ РУКОВОДИТЕЛЯ 1- ГО УРОВНЯ

Анкета (баллы 0-3)							Средний балл фактора b_k	Весомость a_i	Интегральный показатель K_p
Шифр	Руководитель	Директор (1-ый уровень)							
	Эксперт	Э1	Э2	Э3	Э4	Э5			
Компетенции		Баллы							
A	Компетентность								
A1	Наличие профессиональных компетенций								
A2	Способность учиться и развиваться								
A3	Готовность делиться опытом и передавать знания								
B	Клиентоориентированность								
B1	Ориентация на пользу для клиентов компании								
B	Корпоративность и ответственность								
B1	Ориентация на интересы компании								
B2	Умение работать в команде								
B3	Нацеленность на результат								
Г	Качество и безопасность								
Г1	Ориентация на качество и эффективность								
Г2	Обеспечение безопасности								
Д	Креативность и инновационность								
Д1	Выдвижение инициатив и внедрение инноваций								
Д2	Поддержка инициатив других								
Е	Лидерство								
Е1	Воодушевление и вовлечение других								
Е2	Мотивирование и убеждение без административного давления								
Средний балл									

Выводы и предложения.

Предложенная методика оценки уровня потенциала управленческого персонала может быть использована в других филиалах негосударственного пенсионного фонда «Благосостояние» для управления потенциалом руководящих работников: использоваться при проведении аудита, формировании индивидуальных траекторий развития руководителей, проведении совещаний, разработке

программ коуч-тренингов, при информировании персонала, при составлении регламентов работы менеджеров.

Список литературы:

1. Конев П.А. Методика оценки конкурентоспособности кадров управления с использованием профессиограмм / П.А. Конев // Известия Санкт-Петербургского государственного

аграрного университета. - 2017. - № 3 (48). - С. 170-176.

2. Кудрявцева Е.И. Управленческий потенциал персонала: методология оценки и применения / Е.И. Кудрявцева // Управленческое консультирование. - 2015. - № 8 (80). - С. 66-75.

3. Луговая В.Н. Обеспечение развития профессиональной компетентности управленческого персонала на основе программно-целевого подхода / В.Н. Луговая, И.В. Литовченко // Економічний часопис-XXI. - 2014. - № 9-10-2. - С. 56-59.

4. Реймаров Г.А. Комплексная оценка персонала. Инженерный подход к управлению качеством труда / Г.А. Реймаров. - М.: ЛКИ, - 2014. - 424 с.

5. Туренко Т.А. Методические аспекты оценки управленческого потенциала

руководителей и специалистов / Т.А. Туренко, Б.Г. Туренко // Экономика и предпринимательство. - 2018. - № 6 (95). - С. 818-822.

6. Фомин Г.Б. Организация функционального взаимодействия линейного управленческого персонала вуза. / Г.Б. Фомин // Сб. материалов Международной научно-практической конференции «Менеджмент: управление в социальных и экономических системах». МНИЦ ПГСХА. - Пенза: РИО ПГСХА, 2012.

7. Ярыгина Я.Н. Компетентностный подход в моделировании управленческого потенциала руководителей (на примере отбора кандидатов в федеральный резерв управленческих кадров) / Я.Н. Ярыгина // Экономика и управление: научно-практический журнал. - 2017. - № 2 (136). - С. 21-25.

Hrinchenko R.V.

PhD in economics,

Associated professor

Odessa national economic university

MATHEMATICAL AND STATISTICAL MEASURES IN THE MECHANISM OF ENTERPRISES ADAPTATION TO THE CHANGES

Грінченко Раїса Володимирівна

кандидат економічних наук,

доцент кафедри економіки підприємств та

організації підприємницької діяльності,

Одеський національний економічний університет

МАТЕМАТИКО-СТАТИСТИЧНІ ЗАСОБИ У МЕХАНІЗМІ АДАПТАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ ДО ЗМІН

Анотація. Підприємства функціонують у динамічному, швидко змінюваному середовищі. Здатність гнучко реагувати на зміни та отримувати з них переваги є однією із найважливіших передумов ефективної діяльності будь-якого підприємства. Застосування математико-статистичних засобів при формуванні механізму адаптації підприємства до змін створює можливості для спрощення самої процедури його формування та підвищення ефективності його подальшого впровадження на підприємстві. Метою даної статті виступає теоретико-методичне обґрунтування математико-статистичних методів, моделей та інструментів при формуванні механізму адаптації підприємства до змін та оцінка ефективності впровадження такого механізму. Покроковий алгоритм аналізу діяльності підприємства складатиметься із трьох основних блоків: вибір методів аналізу змін; моделювання змін під потреби підприємства; формування інструментарію аналізу змін із урахування прийнятих методів та моделей для аналізу та реагування на зміни підприємством. Методика застосування методів математичного моделювання вибору альтернативних варіантів змін зводиться до трьох основних послідовних етапів: формулювання та побудова математичної моделі завдання, що необхідно розв'язати; знаходження оптимального варіанту змін для потреб конкретного підприємства; аналіз отриманих при застосуванні методів математичного моделювання варіантів змін та подальший зворотній зв'язок із компонентами механізму адаптації підприємства до змін.

Abstract. Enterprises operate in a dynamic, rapidly changing environment. The ability to flexibly respond to changes and to benefit from them is one of the most important prerequisites for the effective operation of any enterprise. Using of the mathematical and statistical tools in the formation of the mechanism of enterprises adaptation to the changes creates opportunities for simplifying the procedure of its formation and increasing the efficiency of its further implementation at the enterprise. The purpose of this article is theoretical and methodological substantiation of mathematical-statistical methods, models and tools in the formation of the mechanism and evaluation of the effectiveness of the implementation of such a mechanism. The algorithm of the analysis of enterprise activity consists of three main blocks: the choice of methods of analysis of changes; modeling changes for enterprise needs; the formation of a tool for analyzing changes taking into account accepted methods and models for analysis and response to changes in the enterprise. Methods of use of

mathematical modeling choosing alternatives to reduce changes in three main consecutive stages: formulation and building of mathematical models of tasks; finding an optimal variation for a particular business; forming the components of the mechanism of enterprises adaptation to changes.

Key words: adaptation, enterprise, mechanism, management, methods, models, tools.

Ключові слова: адаптація, підприємство, механізм, управління, методи, моделі, інструменти.

Problem statement.

Enterprises operate in a dynamic, rapidly changing environment. The ability to flexibly respond to changes and to benefit from them is one of the most important prerequisites for the effective operation of any enterprise. However, such a capacity can only be formed if the enterprise is adapted to changes that takes into account changes in the external and internal environment and creates additional competitive advantages for the enterprise. The essence and the main components of such a mechanism are quite complex due to the huge number of changes that are taking place in the modern world. The use of mathematical and statistical tools in the formation and mechanism of the enterprises adaptation to changes creates opportunities for simplifying the procedure of its formation and increasing the efficiency of its further implementation at the enterprise.

Analysis of recent research and publications.

In recent years, many foreign and domestic scientists have devoted considerable attention to enterprises adaptation. The question of enterprises adaptation today is investigated by following scientists: P. Acoff, I. Ansoff, N. Biloshurskaya, P. Browning, M. Budnik, N. Vasyutkin, V. Dubchak, A. Kozhevina, G. Kozachenko, V. Kucherenko, T. Landina, L. Melnyk, B. Milner, Pastukhova, I. Pitaykina, L. Rastrigina, J. Hyman, A. Cuning, G. Hanaliyev, E. Chyzenkova, O. Shatilova, W. Yaqub, V. Yachmeneva and others.

However, the basis for the use of mathematical and statistical tools in shaping the mechanism of the enterprises adaptation to changes requires more complex elaboration.

Selection of previously unsettled parts of the general problem.

The study of mathematical and statistical tools in forming a mechanism of enterprises adaptation to changes have not a systemic character, does not analyze the complex possibilities of combining different methods, models, tools of such mechanisms.

The purpose of this article is theoretical and methodological substantiation of mathematical-statistical methods, models and tools in the formation of the mechanism of the enterprises adaptation to changes and evaluation of the effectiveness of such a mechanism implementation.

Presentation of the main research material.

Any indicators of the activity of the enterprise are in constant motion, therefore one of the priority tasks in forming the mechanism of the enterprises adaptation to the changes is the ongoing analysis and evaluation of the main changes that affect the performance of the enterprise. It should be noted that the analysis should be conducted on a permanent basis, since the adaptation

mechanism for change should be capable and sensitive to any changes. Detection of such changes is a rather difficult task in the presence of a huge number of changes.

To simplify the procedure for analyzing changes, various mathematical and statistical methods of analysis of the enterprise are used. The algorithm of this analysis consists of three main blocks:

- choice of methods of analysis of changes;
- modeling changes for the needs of the enterprise;
- development of tools for analyzing changes taking into account accepted methods and models for analysis and response to changes in the enterprise.

Such an algorithm has a constant feedback with the previous steps, since the identified alternatives in the next steps provide for their consideration from the very beginning of the algorithm.

In the activity of the enterprise there are constantly a lot of changes that are characterized by significant amounts of data, which the enterprise must learn to process in a short period and with the least cost of time. Such a change analysis can be carried out over a period of time (interval data) or at a particular moment (moment data). Formation of interval or moment data takes place depending on the needs of the enterprise.

Particular attention deserves consideration of panel data. Panel data allow enterprises to consider changes not only in time but also in space [1, 2, 3, 4].

Often, three types of models are used using panel data [5, p. 23]:

- 1) combined regression model for panel data;
- 2) model of panel data with fixed effects;
- 3) panel data model with selective effects.

The forecasting of changes is relevant to the formation and implementation of the mechanism of the enterprises adaptation to changes. Problems forecasting solved by using these methods, which are dependent on the type of dynamic series [6, p. 26]:

1. Non-stationary dynamic range:
 - with a trend - linear regression;
 - seasonal component
 - seasonal coefficient method;
 - with the trend and the seasonal component - the method of seasonal coefficients.

2. Stationary Dynamic Row:
 - a method of chain substitutions.

One of the simplest methods of forecasting changes is the linear regression method. The procedure for calculating the predictive values of the indicators using the linear regression method can be simplified presented in three stages [6, p. 25]:

1. Construction of the linear equation of the trend. The trend equation coefficients are calculated using the least squares method.

2. Estimation of the quality of the trend equation using the determination coefficient and the criteria for checking the significance.

3. Calculation of estimates and forecast based on the coefficients of the trend equation and the values of the time parameter.

One of the common methods of forecasting changes is the method of chain substitutions. Scheme of the procedure for calculating the predicted values of the indicator on the basis of the method of chain substitutions in a simplified form can be represented as [6, p. 28]:

1. Calculation of growth rates
2. Calculation of average monthly or quarterly growth rates
3. Calculation of estimates and forecast based on average monthly or quarterly growth rates and actual values of the indicator.

However, it should be noted that forecasting changes in enterprises with seasonal nature of production has its own specific features, for example, are agro-industrial enterprises. Let's consider on their example features of changes forecasting.

Summarizing the main aspects of the activities of agro-industrial enterprises, we can propose the use of a methodological approach in forecasting data for such enterprises, which is summarized by the author [6, p. 27]:

1. Calculation of the values of the trend
2. Calculation of seasonal factors:
 - Calculate the ratio of actual values to the values of the trend
 - Calculation of the average monthly or quarterly values of the balances
 - Calculation of seasonal factors.
3. Calculate estimates and forecasts based on seasonality and trend values.

To study seasonality, we use the method of analyzing dynamic series, which consists in determining the components of the factors that creep into each value of a dynamic series - decomposition. Decomposition can be used for short-term and long-term forecasts. One of the simplest methods for analyzing the changes is the construction and research of the series of dynamics of indicators, called time series [7].

According to the methods of decomposition, four components of the dynamic series are distinguished: trend, cyclic, seasonal and irregular (or random) [8, p. 21].

When modeling the seasonal and cyclical fluctuations in the dynamics of economic indicators of the enterprise on terms no trends in their development used approximation of the time series of trigonometric polynomials, in particular, series of Fourier. Function, given at each point investigated interval of time, you can imagine an infinite number of pairs of sines and cosines - the so-called harmonics. Finding the finite sum of members with sines and cosines is called harmonic analysis [7, p. 54].

Considering the methods and models of the analysis of changes in the enterprise, attention should also be paid to the methods, the introduction of these changes, which should contribute to the effectiveness of the mechanism of the enterprises adaptation to change.

Scientists have developed various methods for making changes that in the aspect of our research can be systematized in the context of five groups [9; 10, p. 172-173; 11, p. 10; 12, p. 7-8]:

- methods focused on people and the culture of the organization are realized through a set of tools, techniques aimed at improving the relations between employees, identifying problems during the planning and implementation of changes, motivation and reducing the resistance of employees to the necessary changes, etc.;
- methods focused on tasks and technology, implemented through modeling and analysis of production processes, quality management, etc.;
- methods focused on the structure and strategy, which are practically implemented through the flexibility and adaptability of organizational structures, the use of tools for planning and forecasting change;
- design methods implemented through application of design technologies and tools at the enterprise are the basis for implementation of the constraint "resources - time - quality";
- methods aimed at changing the business model of the enterprise.

However, even thoroughly analyzed changes, effectively formed models will not work for the success of the enterprise, unless you develop tools for implementing such changes in the enterprise. Here are different methods of choosing alternatives. The most common methods are mathematical modeling. Methods of mathematical modeling choosing alternatives to reduce changes in the three main consecutive stages:

Stage 1 - the formulation and building of mathematical model that have tasks, that need necessary solutions. That is the construction of a mathematical model for selecting alternatives for change. In addition, this mathematical model must take into account all the restrictions required by the company with respect to alternative variations of changes. Here an implementation model and an estimation model of variations are formed. When forming an implementation model determine what can change in the enterprise. The estimated model also shows which company can get results due to the introduction of various changes. This stage of forming a mathematical model primarily aimed at identifying options and the results of the implementation of changes in the company.

Stage 2 - Finding the optimal variation for the needs of a particular company. It should be noted that the universal principle of optimality does not exist. Therefore, for each mathematical model set its own principle of optimality, sometimes such principles of optimality may be several. In the future finding the optimal solution is quite simply solved mathematical

means. Therefore, when using multiple optimality principles, the company can receive optimal solution for the problem.

Stage 3 - analysis obtained by using mathematical modeling changes and variations. Another optimal solution may be chosen, if it exists, or the principle of optimality for the task is completely changed.

Note that mathematical modeling techniques provide opportunities to companies in a very limited time using small resources to get answers to difficult questions. However, all tasks and constraints with the using of such methods should be clearly stated and take into account the achievements of the previous stages of the mechanism of the enterprises adaptation to changes.

Conclusions and suggestions.

The activities of any enterprise coexist with constantly arising changes, both in the external and internal environment. Such changes are characterized by dynamism and a wide range of data that describes them. In order to analyze such data, various mathematical and statistical methods of data analysis are used, each of which has its advantages and disadvantages. However, the result of any analysis should be the simulation and prediction of the development of the situation with one or another combination of changes. The application of different approaches to the formation of models that reflect changes in the activities of the enterprise should take place taking into account the specific features of business activities. It should also be emphasized that the precondition for the formation and implementation of an effective mechanism for adapting the enterprise to change is the development of a response tool for change, which is subordinated to the results of data analysis and emerging models. Such an integrated approach will enable enterprises to simplify the very procedure for the formation and implementation of a mechanism for adaptation to changes.

Literture.

1. Шевченко Н.Г., Лупан І.В. Моделювання із

використанням панельних даних // Наукові записки. Серія: Математичні науки. 2016. Випуск 73. С. 66-79.

2. Балаш В.А., Балаш О.С. Модели линейной регрессии для панельных данных. Москва, 2002. 65 с.

3. Магнус Я.Р. Эконометрика. Москва, Дело, 2000. 400 с.

4. Ратникова Т.А. Анализ панельных данных в пакете «Stata». Москва, 2004. 40 с.

5. Raj B., Baltagi V.H. Panel Data Analysis. By Springer Science & Business Media, 2012. 220 p.

6. Яценко Л.О. Статистичне прогнозування індексу цін виробників харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів // Статистика України. 2016. - №3. С. 25-31.

7. Янковой А.Г. Математико-статистические методы и модели в управлении предприятием. Одесса: ОНЭУ, ротاپринт, 2014. 250 с.

8. Михайлов В.С., Прилипко Ю.І., Шепель К.І. Сезонні коливання та календарні ефекти: окремі проблеми теорії і практики статистичного оцінювання // Статистика України. 2012. №4. С. 21-26.

9. Запужляк І.Б., Зелінсько Г.О., Побігун С.А. Підходи, методи та інструменти управління змінами в системі управління розвитком підприємства // Глобальні та національні проблеми економіки. Випуск 23. 2018. С. 204-209.

10. Пашенко О.П. Сучасні методи управління змінами на підприємстві // Вісник ЖДТУ. Серія. «Економічні науки». 2014. № 3(69). С. 170-178.

11. Воронков Д.К. Управління стратегічними змінами щодо інноваційного розвитку підприємства // Вісник Хмельницького національного університету. - 2009. № 6. Т. 3. С. 7-11.

12. Найпак Д.В. Формування алгоритму управління організаційними змінами в забезпеченні розвитку підприємства на основі процесного підходу // Теорія та практика державного управління. 2011. Вип. 2(33). С. 1-11.

#9 (49), 2019 część 5
Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe
(Warszawa, Polska)
Czasopismo jest zarejestrowane i publikowane w Polsce. W czasopiśmie publikowane są artykuły ze wszystkich dziedzin naukowych. Czasopismo publikowane jest w języku polskim, angielskim, niemieckim i rosyjskim.

Artykuły przyjmowane są do dnia 30 każdego miesiąca.

Częstotliwość: 12 wydań rocznie.

Format - A4, kolorowy druk

Wszystkie artykuły są recenzowane

Każdy autor otrzymuje jeden bezpłatny egzemplarz czasopisma.

Bezpłatny dostęp do wersji elektronicznej czasopisma.

Zespół redakcyjny

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

Rada naukowa

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

Dawid Kowalik (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Peter Clarkwood (University College London)

#9 (49), 2019 part 5
East European Scientific Journal
(Warsaw, Poland)
The journal is registered and published in Poland. The journal is registered and published in Poland. Articles in all spheres of sciences are published in the journal. Journal is published in **English, German, Polish and Russian.**

Articles are accepted till the 30th day of each month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Each author receives one free printed copy of the journal

Free access to the electronic version of journal

Editorial

Editor in chief - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

The scientific council

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

Dawid Kowalik (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Peter Clarkwood (University College London)

Igor Dzedzic (Polska Akademia Nauk)
Alexander Klimek (Polska Akademia Nauk)
Alexander Rogowski (Uniwersytet Jagielloński)
Kehan Schreiner(Hebrew University)
Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
Mikołaj Żukowski (Uniwersytet Warszawski)
Mateusz Marszałek (Uniwersytet Jagielloński)
Szymon Matysiak (Polska Akademia Nauk)
Michał Niewiadomski (Instytut Stosunków Międzynarodowych)
Redaktor naczelny - Adam Barczuk

1000 kopii.

Wydrukowano w «Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warszawa, Polska»

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe

Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001
Warszawa, Polska

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com/>

Igor Dzedzic (Polska Akademia Nauk)
Alexander Klimek (Polska Akademia Nauk)
Alexander Rogowski (Uniwersytet Jagielloński)
Kehan Schreiner(Hebrew University)
Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
Mikołaj Żukowski (Uniwersytet Warszawski)
Mateusz Marszałek (Uniwersytet Jagielloński)
Szymon Matysiak (Polska Akademia Nauk)
Michał Niewiadomski (Instytut Stosunków Międzynarodowych)
Editor in chief - Adam Barczuk

1000 copies.

Printed in the "Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw, Poland»

East European Scientific Journal

Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw,
Poland

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com>